Староруська поема

(1620 — 1621)

"Нет царства, которое не разорилось бы,
будучи в обладании клириков".
Иоанн Грозный

"Ой, бородачи!.. Многому злу корень —
старцы и попы!"
Петр Великий

ПРИСВЯТ

Тобі... О! Де ж те слово гарне, чисте,
Блискуче, як срібло, розтоплене в горнилі,
Щоб світу возвістить про свято урочисте
Твоєї похвали, мій духу світлокрилий?

Ні, не землі, не нам тебе благословляти,
Пречисту в помислах, у задумах величну!
Не знаєм, як тебе, яким ім'ям назвати,
На пам'ять між, людьми, на шану віковічну.

Там, де, мечта душі, витають херувими,
Дадуть ім'я тобі, зорі новорожденній...
Як перло між перел, між душами святими
Сіятимеш в своїй красі благословенній.

Сіяй і проливай в серця людські відраду;
Нехай твою тропу, спасенну стежку знають,
Нехай над світ увесь возлюблять щиру правду,
Про неї родяться, за неї помирають.

А я, коли твоя божественна природа
Вселилась у мій дух і я твоїм диханнєм
Повіну на серця, як райська прохолода,
Як жизні вічний хір, весни благоуханнє.

Се не моя хвала, твоя се буде слава,
Твоя се ісповідь, твоє сердечне слово,
Посланнице небес, Мадонно величава,
Натхненне праведне високого й святого!

ПІСНЯ ПЕРВА

ДУМА ПЕРВА

Музо, правди староруської вовік жива богине,
Серця чистого і розуму свободного святине!

Ми покинули з тобою шлях широкий суєвірства,
Відцурались візантійського і римського попівства.

Занедбали й ті перекази, ті споминки криваві,
Що діди вважали за вінець своєї честі й слави.

Ми пуття собі в козацькому завзятті не шукаєм,
Щастя й долі в єзуїтському лукавстві не вбачаєм.

Дай же нам, богине, тільки щирій правді поклонятись
І в ім'я твоє святе дітьми терпимості озватись.

Нехай інший хто в казки письмацькі давні поринає,
Хитромовну їх імлу, мов чисту правду, прославляє.

Ми про давні давна без гніву й лукавства спогадаймо,
Про безладдє наших бідолашних предків заспіваймо.

Заспіваймо ж перш усього про попа, попів окрасу,
Дивовижу свого темного розбійницького часу:

Як він чесно духом бодрим проти кривди подвизався,
Хоч наслідним суєвірством понад іншими й не знявся.

* * *

Був сей піп коліна панського, з Підгір'я Ярославець,
А на прізвище, по спомину й переказу, Державець '

Бо його шляхетні предки за велику мали славу,
Що з давен давнезних заслужили в короля державу.

І було незгірш панам Державцям на Підгір'ї жити,
Поки в Русь не поналазили гадюки єзуїти.

Був Державець русин з огняною щирою душею:
Не поладив він з тією злою, в'їдливою тлею.

Кинув на поталу єзуїтам рід свій і родину,
Заволікся пішки на козацьку вольну Україну.

Не злякавсь шляхів татарських і пустинь тих українських,
Рятував і серце, й розум од підходів єзуїтських.

Волив лучче всяку нужду і тяжку біду приймати,
Ніж з ляхами по науці єзуїтській панувати,

З русинів ляхву та недоляшків штучно виробляти,
Правду-матір, честь, і волю, й душу Риму продавати.

Приблудивсь до річки Росі єзуїтський ненавидник,
Підступної проповіді польсько-римської противник.

Приблудивсь до узграничного містечка Богуслава 2,
Де козак не знав і не питав, чия воно держава.

Уродливий, молодий, моторний, хоч і небагатий,
Приймаком пристав до вдовиної нужденної хати.

Ущасливив бідолашну вбогу вдівоньку козачку,
Як поняв у неї безприданку дочку-одиначку.

Жили-пробували у старій оселі хоч не вельми пишно,
Та хвалити Бога і Святу Покрову З що було затишно.

ДУМА ДРУГА

Уподобали на нашому Пороссі Ярославля,
З-над Дністра, із руського Підгір'я шляхтича Державця.

Був-бо він мистець великий по верхах з книжок читати,
Алілую, кондаки, ірмоси й тропарі співати,

І пани його й усі міщане вельми полюбили,
Напідпитку й по тверезу одинаково хвалили,

Що попа, приблудного волоха 4, в хибах поправляє,
І дяка гучним Апостолом за пояс затикає.

І зібралась у них у неділю рано чорна рада, 5
Врадила на чорній раді однословно вся громада:

Із нетяг зібрать по денежці, а з дуків — по півкопи,
І тим скарбом висвятить його в Печерському 6 на попи.

А волошина-приблуду з Богуславщини прогнати,
Бо не вмів старий гаразд ні служби править, ні співати.

Вихваляло все Поросся нового попа — й миряне,
І пани, і крамарі, і всі цеховики-міщане.

"Хоч у нас, — мовляли, — церква шатами не знакомита,
Да поповим розумом, мов золотом, кругом окрита".

Тільки козакам Державець був не так-то до вподоби:
Бо не мав до них прихильності, поваги, ні шаноби.

На бенкети суті в курені до них не поспішався,
Горілок їх добрих і медів п'яних немов цурався.

А найбільше тим козацтву піп сей був не до любові,
Що казав, як думав, щиру правду козакові.

Він картав у церкві козаків докірними словами,
Соромив їх дуків хижими, кривавими ділами.

І полковника козацького, й обозного 7, й гетьмана 8
Поважав не вельми більш, як нехриста і бусурмана.

"Бо вони, — рече, — Дніпром на море випливали,
Та й купецьким суднам християнським пільги не давали;

Християн-купців, як і невірних турків, пліндрували,
А награбивши турецького немов добра, гуляли.

В погулянках славились морським походом та хвалились,
Що за віру б то благочестиву християнську бились.

І п'яне кобзарство, шинкове нищунство, підкупляли,
Щоб у кобзу про лицарство їх розбійницьке бряжчали.

А пропившись
І, мов крем'ях той, оббившись,

Свою рідну Україну пліндрували,
Милосердного гріхами прогнівляли;

Божий бич, татар, на села накликали,
Много християнських душ занапащали"...

На попа за се козацтво нарікало,
І на часточку йому не подавало;

По чужих церквах акафісти наймало,
Роківщиною його ніже не обмисляло.

Не пізнав розкошів богуславський чесний піп-тімаха,
На попівстві жив мов гречкосій-доматор сіромаха.

Проста хата в нього сяла тільки гарними богами,
Та пахущими на божниках квітками й рушниками,

Та хорошою, як Божий рай, вродливою дочкою,
Що всім брала очі дивною якоюсь красотою.

Байдуже було старому про багатство:
"Не від сього, — рече, — миру наше царство"...

І на те з старою не вважали,
Що попи їх із попадями минали,

Інде попасу веселого собі шукали,
Від убогої гостини потай утікали.

Один тільки й пан прихильний обібрався,
Товстогубим між козаками звався.

Не любив також і сей бенкетувати,
А любив з попом у Біблії 9 читати.

До попа частенько став сей пан ходити,
І без чарки про спасенне говорити.

Хто казав: любив він попадю старую,
Хто казав: ще й більш попівну молодую.

Замолоду він якось не оженився,
І в літа, ляхи мовляли, panski вбився:

Дак лизав старий до молодої губки,
Буркотав, як сивий голуб до голубки.

ДУМА ТРЕТЯ

І

"І не кажи мені,
І не турчи мені:

Не хочу слухать-знати,
Щоб за нелюбого
Да товстогубого
Марусеньку віддати". —

II

"І не проси мене,
І не гризи мене:
Шкода про се й казати,
Щоб із злиденником
Та безземельником
Марусеньку звінчати.

III

І батько, й дід його,
І рід, і плід його
Се все було ледащо:
Бо козакуючи,
Статки гайнуючи,
Позводились нінащо".

Так старенький із старою
День у день сварився,
А козак із їх дочкою
Тайкома любився.

Була гарна вбога панна,
Краля-королиця:
Як ясна зоря, рум'яна,
Як сніг, білолиця.

Народила мати доню —
Мов намалювала;
Надала їй щастє-долю,
Щоб біди не знала.

А біда не за горами,
Ходить проміж нами...
Очі з чорними бровами
Миготять сльозами.

Миготять, мов блискавиці,
З-під густої тучі,
Як стоїть коло криниці,
Свою долю ждучи.

"Не ходи вже, доле й воле,
Вранці до криниці:
Продають мене за поле,
За важкі червінці". —

"Ні, покіль на небі зорі
Місяця стрічають,
Покіль на безкраїм морі
З вітром хвилі грають,

Товстогубу не придбати
Чорних брів дівочих!
Завтра будемо єднати
Козаків охочих,

І полинемо з вітрами
На безкрає море,
І поробимось панами,
І забудем горе.

Побудуєм собі пишні
Хати на помості,
І вчащатимуть велишні
До нас дуки в гості.

Оксамити, златоглави
Будемо носити,
Килимами крити лави,
Меди-вина пити.

Бо мене старшим обрали
Над всіма старими,
Щоб на море я човнами
Вилітав, мов крильми.

А у мене — як заграє
Моречко з вітрами,
Мені духа підіймає
Вгору, мов руками.

Грають, грають-примовляють
Кобзарі великі:
Будуть грати-примовляти
По всі вічні віки.

О, се дивна кобза — море!
Дивні в кобзи й струни!
Як заграє, відчиняє
Предковічні труни.

І виходить з них лицарство,
Що на морі билось,
Більшою, ніж пишне панство,
Славою покрилось.

І я, Маню, буду славен
Проміж лицарями,
Проміж дуками-панами,
Проміж кобзарями.

Будуть Левка Кочубея
По Вкраїні знати,
І під струни про Мурея,
Що він бив, співати 10.

Будуть Левка Кочубея
Знати й за морями,
Споминати, мов Енея 11,
Перед королями.

Бо Левко твій до султана
Знайде шлях-дорогу
І всю шатами зодягне
Україну вбогу.

Бо Левко твій бесурмена
Спліндрує-зруйнує
І самого королеві
В'язнем подарує".

ДУМА ЧЕТВЕРТА

І весела, і щаслива
Мріями коханка,
І ясніша уродлива
Весняного ранка.

Як на світі любо жити,
Милого любити,

З його мислями навіки
Душу й серце злити!

"Чи ти чуєш, паньматусю,
Що Левко говорить?
До твоєї він Марусі
Мов у дзвона дзвонить.

Каже милий, є десь море,
Гонище безкрає,
Що, мов житом добре поле,
Золотом сіяє.

Каже милий, що здобуде
Здобич нам велику;
Златоглав носити буде,
Покіль його й віку.

Каже милий, що ми будем
Жити-панувати,
І величні з нами дуки
Знай бенкетувати". —

"Моє щастє, моя доня,
Радуюсь від серця,
Що мені на старість доля
Молода всміхнеться.

Буде мати в вас сидіти
Хоч коло порогу
Та на вас обох гледіти,
Дякуючи Богу.

Буде хоч щодня помости
Шарувати-мити,
Аби в панській високості
З вами й їй пожити". —

"Ні, до тебе ще й над нього,
Мамо, прихилюся,
Що з козаченьком ззирнуся,
До тебе всміхнуся.

Будеш павою, матусю,
В парчах походжати
І в шовки свою Марусю,
В жемчуги вбирати".

ДУМА П'ЯТА

Старосвітська кров козацька
В ветхих жилах врала:
Попадя поклони клала,
Всіх святих благала:

Козакові помагати
Турка воювати,
Кораблі його прокляті
На пожар пускати.

"Ти ж, владичице небесна, —
Слізно промовляла, —
Що на полі і на морі
Нашим помагала!

Покривай твоїм покровом
Байдаки козацькі,

Розбивай небесним громом
Судна бусурманські,

А з них зброю, срібні кубки,
Сукна, златоглави
Козакам подай у руки
Для своєї слави!"

Старосвітська кров шляхетська
В ветхих жилах врала,
І в попа противні думки
З серця викликала.

Бо не з шаблі, з плуга жити
Його предки вчили,
Рідну землю боронити
Щоснаги, щосили.

За козацтво він частенько
З жінкою сварився,
А погримавши, журився
Та богам молився.

Від сладчайшого Ісуса
До Кузьми святого
З-під його густого вуса
Буркотіло слово.

Звав і він богів із неба
Против азіатства,
Та цурався, мов Ереба 12,
Бурліїв-козацтва.

На коханнє ж залицяннє,
На слова Левкові
Дав із жінкою в розмові
Присуд козакові:

I

"І не турбуй мене,
І не дратуй мене
Ти мріями своїми!
Сі безземельники —
Чорти-пекельники;
Пропадемо ми з ними.

II

З моря вертаються,
Знов пропиваються,
Знов ходять без сорочки.
Хай їх цураються,
З ними не знаються
Отецькі чесні дочки.

III

Бо за п'янюгами
Та волоцюгами
Орда сюди вганяє,
І не одно у нас
(Скажемо в добрий час)
Село від них палає".

"Я довідався, чого се,
Козаки охочі

Пропивають у шинкарки
Нащадки жіночі,

І дзижчать, мов злющі оси,
І гудуть шершнями,
Будять нас посеред ночі
Гуком та піснями.

Знай, моя голубко, лихо
Та й велике сталось:
На Цоцорі безголов'є и
Над панами склалось.

Кликав пан гетьман коронний
За Дністро й охочих, —
Обізвалась купа сивих
Та підпарубочих;

А середні загукали,
Мов базар жіноцький:
"Нехай знає-пам'ятає
Ясний пан Жовковський 14

Як пани нам на Вільшанці
Леєстри писали 15,
Козаків старих до плуга,
До коси вертали"...

"Як же, злющі, одібрали
Із Цоцори вісті,
Миттю до коша зібрали
Тисячу і двісті". —

"Які ж вісті, мій панотче"? —
"Дикі, жено мила!
Розметала нас, мов клоччє,
Бесурменська сила.

Стяте голову з гетьмана
Великорозумну,
Що всю Русь обороняла
Та й Ляхву безумну.

Стято й подано гостинця
У Стамбул страшного,
І висить вона в воротях
У царя гнівного". —

"Ох, мій Боже"! —
"Не лякайся:
Се не все ще горе,
А ось лихо, що зібрались
Козаки на море!

Будуть море пліндрувати,
Пити да гуляти,
А нас кляті азіати
У полон займати.

Будуть пити, в кобзи грати,
Здобич прославляти,
А ми — той Стамбул завзятий
Бранцями сповняти!

Вирвавсь я із рук єхидних,
В хижих єзуїтів,

Та й попавсь в криваві лапи
Наших людоїдів.

Як ті душі погубляють,
Так сі людське тіло,
Та ще й дякуй, мов за добре,
За спасенне діло!

Подивись, он над ворітьми
Значка-комишина:
Се заслужена попівська
Плата-роківщина.

Повтикають комишини,
Ратища по дворах
Та й шукають на горілку
Жита по коморах.

Човнове се в них зоветься...
Хто не йде на море,
Приймай мовчки від гультяйства
І наругу, й горе!

Ой ви, праведники Божі!
Де ж шукати правди?
Всюди кривда, лжа, тіснота,
Всюди повно зради".

І оглянув піп, зітхнувши,
Божники з богами:
Мріють мовчки чудотворці
Попід рушниками.

"Знаєш що, моя Палазю?
Тяжко нам тут жити,
Харцизякам, мов болячці,
Без пуття годити.

Є Москва, народ заможний,
Кажуть, і правдивий...
Править нею цар побожний
І благочестивий.

Наші предки проти хана
Їй допомагали,
Козаки ж царю з ляхами
Тяжко допікали.

Чув я, в Києві говівши,
Дехто з України
До Москви втікати хоче
При лихій годині.

Бо докучили вже нашим
Ниці єзуїти,
А до гурту їх пристали
Ще й вовки-уніти.

Хоч і топлять запорожці
Клятих супостатів,
Та аби в них по коморах
Скрині жакувати.

Хочуть наші займанщини
У царя просити,
Щоб козацтва й жидовини
В села не впустити [а].

Позбуваймо всю скотину
І стару хатину,
Та втікаймо, покіль цілі,
У царську країну,

Бо я бачу, не бувати
Правді тут між. нами,
Покіль буде панувати
Жидова з ляхами.

А козацтво, хоч з ордою
Б'ється і воює,
Її оком позирає,
Її серцем чує.

Як дознавсь я про Цоцору,
Сон мені приснився:
Що Дніпро під зимню пору
Широко розлився.

Ох, розлився не водою,
Кров'ю він людською,
І козацтво наше плавле
По крові з ордою.

О святії чудотворці!
Умоліте Бога,
Щоб ся кров не покропила
Нашого порога".

ДУМА ШОСТА

Не вернувсь Левко з човнами
На лиман із моря,

А вже люде дознавали
На Вкраїні горя.

Вже кругом палають села,
Гонять скот, отари...
Людський плач і голосіннє —
Під самії хмари.

Кинувсь піп з дяком у церкву,
Слізно Бога просять,
А піддячі не співають,
Голосно голосять.

Зачинивсь Господь на небі
З усіма святими:
Мабуть, люде прогнівили
Вчинками лихими.

Налетіла з Криму буря
На село щасливе:
Гумна палять, хати граблять,
Ясирять, що живе.

І по-нашому говорять,
Хвалячи Аллаха,
Що ясир сей їм дарує
Лицар-сіромаха [b].

"Не схотів, — мовляють, — з панством
Вийти на Цоцору,
А метнувся на купецтво
Проти договору.

І Аллах, защитник правди,
Покарав невірних:
Оддав їх нові осади
В руки правовірних.

І Аллах, гонитель зради,
Подав з неба голос:
Попалив огнем осади
Ще й на нивах колос.

І Аллах, помститель кривди,
Простер з неба руку,
І пійшли гуртом єхиди
У ясирну муку.

Через лютих людоморів
І благих карає:
На Цонорі, мов на морі,
Хляби одверзає.

Позирнувши в ті безодні,
Сліпнуть ваші очі,
Обіймає і хоробрих
Пополох жіночий.

І Зулуш, кому в лицарстві
Рівного немає,
Головою наше царство,
Порту 17 прославляє..." [с]

ДУМА СЬОМА

І

І чує се немов крізь сон старенька,
І трусяться у неї руки й ноги.
Тремтить, як лист, Маруся молоденька,
Поблідли щоки й губи у небоги.
"Аллах! Велик єси в твоїй щедроті, —
Промовив бородатий татарюга, —
Тепер ходитиму я ввесь у злоті:
Се падишаху Роксолана друга 18,
Гаремне божество, відрада у турботі".

II

Спасибі, кобзарі, вам за співаннє
Про дивну красоту, якої звіку,
Мовляли, бачити і без коханнє
Не снилось-бо й вві сні ще чоловіку!
Я серцем віщим чув, що тільки в нашій
Співочій серед сліз гірких пустині
Так народиться, чого ще очі
Людські не бачили на Україні.
І серце привело мене д' оселі очей.

III

Попаде! З радощів тобі признаюсь"
Що я — твій брат Івась. Мене вхопили
Січовики в ясир, і я збираюсь
Давно побачить сей куточок милий,
Сю старосвітську низькорослу хату,
Де ти мене, маленького, учила,
Як слухать матері, коритись тату,
Де мати няньчила мене, пестила,
І спатки на руках односила в кімнату". —

IV

"Івасю! Братику!.. Про що ж лякаєш
Словами нас ти хижими й звичаєм?
Хіба ж не бачиш лиха і не знаєш,
Що й так уже душі в собі не маєш?
О! Як же се Господь із рук поганських
Тебе ослобонив? А ненька з горя..." —
"Поганських, навісна? Ні, з християнських!
Бо не орда була то із-над моря
Набігла, а свої у башликах татарських". —

"Як? Що?.. Кажи-бо! Я мов зо сну чую",-
"Кажу тобі, попаде; повбиралось
Татарами козацтво. Гната Шую
Я й знав: бо вже не раз мені траплялось
Сидіти в нього на коні і в поле
З ним із села летіть по-запорозьки,
"Гала! Гала!" — кричать, а я, на горе
Нещасній матері, прибіг і "коськи"
Прошусь. Він і продав мене в ясир за море". —

VI

"Як! Що ти кажеш? Він? Та він же в ченці
Збирався цілий вік!" —
"Воно й не шкодить,
Як биті талярі бряжчать в кишеньці:
Такий-то й монастир скоріш знаходить". —
"Так ти оце з неволі вже втікаєш"? —
"Ні, там-то й воля: там моя домівка." —
"О, що ти кажеш! Нащо нас лякаєш?
Хіба ж бо з турчином, з ордою накладаєш?!" —

VII

"Не накладаю, ні! Бо я між ними
Немов на світ удруге народився
І думками про божество святими,
І правдою без хиби просвітився.
Аллах один; нема у нього роду.
Всесилен він, не требує підмоги;
Цурається мерзенного народу,
Що оббиває у царів пороги
І вносить прах земний в небеснії чертоги". —

VIII

"Коли ти думками святими справді
Там просвітивсь, то дай же нам зашиту
Від татарви у нашій рідній хаті,
Щоб не спліндровано нас, не побито". —
"О, ні! Нехай джавур горить-палає
Із ідольством своїм гидким, мізерним;
Нехай огонь зрадливих пожирає,
Що роблять кривди праведним, спасенним
І правовірникам серця возвеселяє"! —

IX

"Мій братику!.." —
"Попаде! Нас навіки
Розділено з тобою. Ся хатина
Мені сестра й рідня; а ви, каліки
Умом, чужі мені, немов скотина". —
"Так хоч хатину пощади святую,
Де вмерла мати, по тобі журившись"! —
"Ні, я по-свойому її вшаную:

Мов дух, перед Аллахом засвітившись,
Нехай перелетить в обитель неземную!

X

Там сльози матері, як Божі зорі,
Засяють у мене перед очима,
Як серцем потону в блаженстві, в морі
Серед утіх, достойних серафима.
А на землі — земне...
Моя царице!
Сідай зо мною на коня-бахмата,
Полинемо в Стамбул удвох, як птиця.
Нехай горить стара, мізерна хата:
Ти матимеш таке, про що тобі й не сниться".

XI

У попаді в очу позеленіло...
Дочка, татарин, божники з богами,
Усе пішло кругом і зашуміло,
Мов гай густий під бурею-вітрами...
Кудись вона біжить чи завірюха
Її на дикі крила підхопила
І мчить крізь полом'є та дим, і духа
У грудях бідолашних захопило
І серце, й пам'ять, мов у морі, потопило.

ПІСНЯ ДРУГА

ДУМА ПЕРВА

Смерте, бабо-сповитухо,
Лікарю людський останній!

Ти одна нам гоїш духа
В нашій долі безталанній.

Утомившись закривати
В Богуславі людям очі,
Димом сховища сповняти
І душити крик жіночий.

Понагачувала трупу
Повні сіни коло хати
Та й пійшла живого лупу *
В дикім полі доглядати.

І забула про едину
Непридушену людину,
Мов у полі на роздоллі
Про нескошену билину.

Не билина в чистім полі
З-під коси твоєї встала:
Сирота стара в недолі
Пам'ять-розум утеряла.

Підвелась і по пустині
Диким поглядом блукала...
Опинившись на могилі,
Серед степу промовляла:

"Де се я, і що се з нами
Сталось-приключилось?
Ні світлиці, ні кімнати...
Се мені приснилось.

Се я сплю... О, як же серце
Тяжко замирає!..
Степ, могила... і криваве
Сонечко сідає.

У димах сідає сонце
Чи в кров поринає?
Вітер з полом'єм по полю,
Мов по морю, грає.

Ні села кругом, ні духа...
Скрізь галки літають,
І собаки, мов на звіра,
Скиглять-завивають.

Що ж се за пожежа сталась
Серед України?
Потонуло все, почезло...
Нігде ні хатини!

О, невже б то се татаре
Наших позаймали,
Села й ниви попаливши,
У полон погнали?

Ні! Під дзвоном королівським
Сплю я на могилі...
Чи то ж люде, як горіли,
В дзвона б не дзвонили?

Задзвоню, чи не прокинусь..." —
Встала й задзвонила.
Затремтіло ветхе тіло;
Серденько занило.

І озвалося до дзвона
Скигленнє собаче, —
Мов душа в пекельних муках
Під землею плаче…

О, мовчи, страшенний дзвоне!
Збудиш хирне серце...
Як проснеться-стрепенеться,
Кров'ю розіллється.

Я забула, як заснула,
Чим була, живучи...
Темна темрява бгорнула
Мізок мій болючий.

Ніби я когось любила,
Гарна, молоденька;
Ніби нас благословила,
Радуючись, ненька.

Чи дочка була се в мене,
Чи се я, Маруся?
По кому се я так плачу,
По кому журюся?

А, згадала!... Я з'єднала
Доню за султана,
За всесвітнього гетьмана,
Злющого тирана.

Таж він хлепче кров людськую,
Мов собака воду, —
І за потвар сю лихую
Видать пишну вроду!

За нелюба-товстогуба
Утопить дитину,
Що робила Божим раєм
Нам стару хатину!

Мов за змія-людожера
Дочок оддавали 19,
Що ченці там у печерах
Страшно змалювали...

От чого я так журюся,
Чого ревно плачу,
Мов береза, слізьми ллюся,
Світонька не бачу.

От чого я так журюся,
Аж у землю б'юся…
Полечу до неї в пекло
Та хоч подивлюся!

О, коли б її побачить,
Глянути й умерти!
Викупила б та хвилина
Муки жизні й смерти...

Я знайду в турецьку віру
Кучман, шлях Татарський 20:
Як везли, вона все дерла
Подарунки панські, —

Подарунки ті криваві,
Що татарин клятий
Засліпив голубці очі,
Щоб її піймати.

Він кармазин златоглавий,
Гаптуваннєм шитий,
Розіслав у нас по лаві,
Щоб її зловити.

Загорілась тогді церква,
Дзвони задзвонили,
Китайки да блаватаси
Всю світлицю вкрили.

Дери, доню, ту огиду,
Парчі й оксамити
Да по Кучману розкидуй
Неньці для приміти.

Буду в руки златоглави
Прокляті хапати
І знаки твої криваві
Слізьми обливати.

А пожар собі під ноги
Слати-підгортати,
В золоті твої чертоги
Путь гірку верстати.

Бачу, як вони зіяють.
Вирлами дракона,
На Вкраїну позирають,
Мов безодня чорна,

Не боюсь вас, кляті вирла,
Кров'яна пучино!
Нам поможе Божа сила
Проти них, дитино.

Вже вона мені стихенька
Світить свічку-зорю
І веде мене ясненька
На страшну Цоцору.

Там, я чула, пан Жовковський
Згинув од шаблюки,
І досталось його тіло
Татарюзі в руки.

А велика головище
Котиться по полю...
Я піймаю та й сховаю
Диво під полою.

За се диво буду пиво,
Меди-вина пити,
В златоглавах да в блаватах
Павою ходити.

Бо повісить цар-невіра
Диво те під зорі,
Щоб і Польща, й Україна
Потонули в горі.

Прикує його невіра,
Ланцюгом узявши,
Щоб його проклята віра
Побивала наших.

"Хто мені, — рече, — те диво
Знайде на Цоцорі,
Той у мене засіяє
Високо, як зорі.

Буде первим чоловіком
По царі-султані
І блищатиме, як сонце,
В золотім жупані"...

Ой чого ж се побіліла,
Чорная долина?
Бо вся Польща обомліла
І вся Україна.

Побіліла ти, долино,
Панським білим трупом:
Збагатила вражу силу
Жакуваннєм-лупом.

Побіліла трупом панським
Поруч із козацьким,
І вквітчався труп не маком,
Порубом лицарським.

Я по мертвих не ридаю.
Голошу-співаю,
З сіроманцями-вовками
Квилю-проквиляю.

Годі, вовці-сіроманці,
Труп лицарський рвати:
Я живе вам кину серце,
Бідолашна мати.

Ухопіте, розірвіте,
Бо воно голосить,
І в глухих богів рятунку
Від ординця просить.

Погоріли всі світлиці
І церкви з богами,
Залягло під попелами
Поле облогами.

Сіймо-сіймо здуру сльози
По степу-облозі:
Ані правди, ні відради,
Ні надії в Бозі".

Не мара вночі блукає,
Щоб людей лякати:
За дочкою уганяє
Божевільна мати.

То ридає, то співає,
То з печалі рветься,
То на Бога нарікає,
В землю грудьми б'ється.

І, не знаючи дороги,
До Дністра простує…
Мов крилаті в неї ноги,
Пузирів не чує.

Старосвітська кров козацька
В ветхих жилах врала;
В тілі мученім юнацька
Сила воскресала.

Ясувала бідна мати
Бідної Марусі —
Дух потужний і завзятий
Нужденної Русі.

І мов давнього варязтва,
Невгавуща сила,
Мов скажений дух козацтва,
Бурею летіла.

Довгий, мов бунчук гетьманський,
Волос розвивався;
Сам собою шлях татарський
Їй під ноги слався.

ДУМА ДРУГА

І

О Дністре, знаний проміж лицарями,
Порогу руської землі кривавий!
Колись давно ми з Струсями-братами 21
Поза тобою здобували слави:
Волощину 22, мов щит, із рук турецьких
Ми довго рвали вкупі з поляками,
За приводом Серп'яг 23 та Вишневеньких 24
Блукали в полі вовчими слідами,
Шуганнєм по світах рівнялись із орлами.

ІІ

Тепер ти, Дністре, став гнилим потоком
Гидоти всякої, що назбиралась
У посварках Заходу із Востоком,
І лютостю обох їх провонялась.
О Музо! Одверни від неї очі:
Нехай ляхи гризуться з русинами,
Втікай із їх кубла голодна й боса,

Як бігла бідна мати манівцями,
Обдерта по тернах, бліда, простоволоса.

III

Обдерта по тернах... Зима упала
На голову злиденній за годину.
Тепер її й Маруся б не впізнала,
Коли б вернулась звідти на Вкраїну,
Де "чотирма концями світу" править
Той цар, що величають тінню Бога,
Той, що й Москву, й ляхву, і німця давить,
І Риму гордого втирає рога,
Дарма, що королі там товпляться в порога.

IV

О серце матірне! Ти б не злякалось
І Люцифера у його потузі,
Бо в тебе вже нічого не зісталось,
Нічого у твоїй важенній тузі...
Дивується волошин, стрівши бабу,
Як се Дністро перебрела старенькаї
І, сміючись, говорить, буркулабу *:
"Води їй по коліно: бо п'яненька,
Дарма, що зморщилась і зсохлась, як опенька." —

V

"Не смійся, — каже той, перехрестившись, —
Се відьма з Лисої гори 26 втікає.
Мов середа на п'ятницю скривившись,
Дивись, як сльози кулаком втирає.
Не зупиняй, нехай її лукавий

Несе від нас на Буджаки татарські.
Там Кантемир, мовляли. Міч Кривавий 27
Прости нас, Господи, пророк султанський,
Сю відьму верне знов до чортової лави."

VI

Глузує буркулаб. Вертавсь додому
Зі Львова саме, від попів побожних.
Подав на шату Юрові Святому 28
Срібла від земляків, бояр вельможних;
Так мислі вже благочестиві в нього
На язиці веселому вертілись
І гладив живота свого товстого,
Жартуючи з очей, що не дивились
На Божий світ од сліз і в чорну землю врились.

VII

Не дивляться на Божий світ, а знають,
Як манівцями втрапить до Царграда 29,
Звідкіль їм зорі-оченята сяють
Із обмурованого міцно саду.
Високий мур! Вона про нього чула...
Хто не чував про нього на Вкраїні?
Страшні будинки клятого Стамбула
Ввижались матері й малій дитині.
Кобзарська пам'ять їх і досі не забула.

VIII

Коли б добитись їй туди живою,
Вона б зуміла крізь той мур пробитись...
Вона б його розбила головою

Жовковського, — аби їй подивитись,
Аби заглянути в ті очі-зорі
І, не спитавши ні про що, втонути
У несказанному блаженстві-морі,
І до страшного суду 30 так заснути,
І про все горенько, про всю біду забути.

IX

"Ось-ось вона! Ось, котиться по полю
Розумна голова, що рятувала
Всю Польщу й Русь! Я під полою
Її сховаю, і, як розбивала
Вона страшного ката-супостата,
Так розіб'ю той мур страшенний нею"
О доню, утікай сюди від ката;
Сховайся під наміткою моєю, —
Я в Київ проведу тебе попід землею.,

X

Святі ченці там ходи покопали
Аж до самісінького Русалима 31,
Щоб люде від невір туди втікали,
Ховались із добутками своїми.
Там на Великдень 32 стиха дзвони дзвонять,
І люде гомонять, і щось співає.
Нема на світі людям оборони, —
Сира земля їх од біди ховає,
І суду Божого страшного дожидає.

XI

Як тато вернеться з Москви, ми будем
В московській займанщині тихо жити
І горюваннєчко своє забудем...
О, якби тільки до тебе добігти!...
Вже недалечке. Ось біліють мури,
По мурах кров гаряча червоніє...
Сади кругом у воду потонули...
О, визирни ж із них, моя надіє!
Се ж із твоїх садів так любо вітер віє!..

XII

Чого ж ти, земле, так заколихалась?
Чого ти, небо, зразу почорніло?..
Імла перед очима розіслалась,
І серце, мов той камінь, заніміло...
Хитається земля... Іде кругом... Не встою".
Де ж мури під садами поховались?
Се я крізь землю йду... О доню, доню!"
І падає, і по землі послались
Ті патли сиві, що відьомськими здавались.

ДУМА ТРЕТЯ

I

"Аллах! — рече над нею татарюга,
Високий, огрядний і бородатий, —
Се милосердію твойму наруга,
Щоб людям без войни так погибати.
Ахмете! Подивись, яке обдерте
І закривавлене стареньке тіло.
Мабуть же не з добра, а з страху смерті,

Воно через степи й терни летіло.
Так поховать його спасенне буде діло.

II

Махай до юрту, бравий мій козаче,
Звели сюди приїхати гарбою:
Бо он, дивись, вже чорний ворон кряче
Над білою старою головою.
Нам сто тринадцять раз повеліває
Святий Коран ЗЗ на вбогих і нещасних
Дивитись так, як з неба позирає
Аллах на нас, козявок бідолашних,
І милосердія єлей в серця вливає".

III

Помчавсь Ахмет і курявою вкрився,
Зсів із коня татарин бородатий
І вухом странниці до серця нахилився...
"Ні, ще злиденної своєї хати
Душа не кинула!.." І здобуває
Бальзам з саків ловецьких і тростинку
В смажні і мертві вже уста вправляв,
І стиха влив лікарства капелинку.
"Благословен Аллах однині і довіку"!

IV

Сим словом іскру жизні він вітає.
Стара прокинулась і гострим зглядом
У вічі, мов ножем, йому штирхає.
Морщини, мов гадюки, в'ються адом.
"Де, коршаку, ти дів мою голубку?" —

Промовила, і знов погасли очі.
Татарин, із саків доставши губку,
Холодною водою з дзбанка мочить
І, витерши їй вид, ознаки жизні сочить.

V

"О, знаю, знаю! — каже стиха. — Шкода,
Що я збудив тебе! Нехай би згасла
Остання іскорка... Про що природа
Знов улила у твій каганчик масла?
Я бачу образ матері моєї...
Так на землі без пам'яті лежала,
Як вирвано дитину з рук у неї,
А ваша хата полом'єм палала
І навкруги земля, мов пекло, гоготала."

VI

Скрипить гарба в степу... Ахмет вернувся,
І милосердний батько сина посилає,
Щоб сіна де на добрий в'юк здобувся.
З ним лойтрака він гарно вистилає;
Кладуть стару на сіно і тихенько
Везуть у балище на водопійло.
Спускалося вже сонечко низенько,
Промінням степ червоним золотило,
І, мов дрімаючи, на небеса гледіло.

VII

Над водопійлом в балищі кочують
Татаре з кіньми, з вівцями й волами...
Кругом їх юрта, по горбах чатують

Їх сторожі з луками й сайдаками.
Земля чужа та длань міцна Аллаха
Незримо скрізь простерта над хоробрим.
Не відає жіночого він страха;
З своїм мечем, кинджалом, луком добрим
Лякає ворога, мов степового птаха.

VIII

Втікай, волошине, важкий, бокатий,
Із займища свого на тихих водах
Од степової на колесах хати:
Се попасається орда на переходах!
Ввесь тук твоїх долин і згір'я злачні
Оддав Аллах під табуни татарам...
А ви, купці, джавури необачні,
Платіть за чату добре яничарам,
Щоб не згубити вам лічби своїм товарам!

IX

Дурних невір за їх гріхи великі,
За ідольство їх і обман народу
Віддав Аллах своїм синам навіки
З восходу сонця до його заходу.
І повелів їх землю назирати
З її добутками і всім багатством,
Як назирає з хмар орел крилатий
Дрібне, дурне і полохливе птаство,
Щоб животворний тук з їх займанщини ссати.

X

Так сина сей самарянин 34 навчає,
Бистрого, як легка стріла, Ахмета,
І милосерде він, і злість являє
В ім'я свого пророка Магомета.
Сусід страшний для Польщі й України!
Бог та пророк; не хоче більш він знати
Ніякої священної доктрини...
Світ, правда, честь — оце його догмати:
Світ у Корані, честь і правда у булаті.

XI

"Мечем Кривавим я зовусь, мій сину,
В ім'я Того, хто милосерд без міри,
Хто заповідав нам мету єдину —
Всю землю покорити правій вірі.
Тяжкі гріхи впинили предків наших
Од наступу на землі християнські:
За брехні наших гетьманів найстарших
Аллах вернув їх під царів поганських,
І, мов об скелю, ми б'ємось об мури лядські.

XII

Колись давно, мій сину, на Заході,
Де небо нахилилось над землею,
І море-океан гуляє на свободі,
Облігши світ безоднею своєю, —
Ми всі царства були завоювали,
Розкішне Біле море*, мов руками,
З Заходу і Востоку обіймали,
Під гордий Рим ходили байдаками,
Із пишних базилик престоли срібні брали.

XIII

Тепер у тих царствах сидять погане,
І королі їх лижуть папі ноги,
А правовірні наші мусульмане
І від козацтва дознають тривоги.
Но прийде час, що, мов на морі хвилі,
Ми встанемо страшні перед джавуром.
Не обороняться поганці нечестиві
Ні шаблею, ні порохом, ні муром...
На пожарищі в них ми станемо авулом.

XIV

Осман 35, високий учень мій в лицарстві,
В кого я душу влив полом'яную,
Тепер сидить, як божество, на царстві
І наготовив їм войну страшную.
Про се ж то ми й рушаєм до Дунаю...
Я матір повезу до роду в гості,
А ти з Добруджі 36 та з лісного краю
Отабориш воювників при мості.
Сю працю я тобі з братами поручаю.

XV

Вже наш ясир дійшов до Цареграда,
А всі добутки, певно, за Дунаєм...
Жде від Османа щедра нас награда,
Та й по базарах грошей назбираєм...
Простуй, Ахмете, в юрт, щоб зараз мати
Відхаяла сю бідолашну жінку,
А я проїду повіз наші чати,

І буду в юрті за малу хвилинку.
Всіх мурз із їх кошів вечеряти позвати.

XVI

Сьогодні по вечері буде рада
Про все, як нам дорогу сю верстати.
Кликни по чабану до нас із стада...
Та щоб відхаяла сю бабу мати.
Нам сто й тринадцять раз повеліває
Святий Коран на вбогих і нещасних
Дивитись так, як з неба позирає
Аллах на нас, козявок бідолашних:
Він милосердієм нам душу надихає".

ПІСНЯ ТРЕТЯ

ДУМА ПЕРВА

Над степами сонце сяє,
Вітер подихає,
Подихає, мов у кобзу
Тихострунну грає.

Поначіплювано густо
Струни золотії
На степи, балки з річками,
Байраки крутії.

Сяє сонце, вітер віє,
Тирсу нахиляє,
До струни струна на кобзі
Стиха промовляє.

Бачиш оком, чуєш ухом,
Серцем розумієш,
А сказати-заспівати
Голосно не вмієш.

Несказанно, невимовне
Кобза промовляє,
І святими почуттями
Серце надихає,

І возносить серце вгору
Від земного лона,
Мов крилаті духи-коні
Бога Аполлона 37

Щоб споглянуло з-під неба
На се жизні море,
Де, мов хвиля гонить хвилю,
Віра віру боре;

І широкої набралось
Правди та свободи,
Що насильство витісняє
З людської природи;

І поезії спасенним
Надихом сповнилось,
До всіх вір і всіх язиків
Рівно прихилилось.

І поезії, й братерства
Праведним натхненнєм
До всіх кротких духом кротким
І благоволеннєм.

ДУМА ДРУГА

Рушив табір, і в концерті
Скрип коліс гарбових
Злився з копотом і ржаннєм
Коней табунових

І, мов стадо голубине
Замигтіло крильми,
Крутять в полі веремія
Делібаші кіньми.

Кругом табору танцюють
Той танець татарський,
Що не раз крутив-морочив
Голови лицарські.

На юнаків-делібашів
Старці позирають,
Про свою юнацьку славу
Любо споминають.

І холодне в грудях серце
Гріє кров гаряча,
І завзятість оживає
У душі козача.

На юнаків-делібашів
Дивляться дівчата,
І мов іскрами стріляють
Зорі-оченята.

Познають своїх летучих,
Що, мов блискавиця,

В степових пилах, у тучах
Зникне й загориться.

Про юнаків-делібашів
Кобзарі співають,
Дзвонять в струни, невмираків
Хвалять-прославляють.

Обгорнула юрт молодіж,
Мов густії тучі,
Що вітрами гонить-крутить
Гуррикан летючий.

Серед юрту гарби-будки
Стиха коливають;
Білі поли, мов лебіддє,
Крила надимають.

І кричать колеса в будках
Серед співу й дзвону,
Як колись в нас на Посуллі 38
Заволоки з Дону. *

Се доспівувалась пісня,
Що діди Бояни 39
Древнім русичам, нам рідним,
Голосно співали.

Під перстами в них живії
Струни промовляли
І хоробрим золотії
Славу рокотали.

І, мов стадо лебедине,
Співи розлітались,
Не в одній вони людині
Любо відзивались.

І лицарське на Вкраїні
Серце залунало
І луну із серця в серце
Аж до нас дослало.

І ясним, незлобним оком
Світ ми обіймаєм,
Між Заходом і Востоком
Бучі споминаєм.

І вбачаємо в тих бучах
Спільну жизнь єдину:
Про Гординщину 40 сумуєм
І про Україну.

Лях, москаль, татарин, турчин
Проміж себе браттє:
Розлучило їх попівське
Нависне завзяттє,

Як любові й правди Бога
Без попа познаєм, —
Всіх братів ми до одного
Серцем привітаєм.

Як туман попівський зникне
В сяєві науки,
Міліонам по всім світі
Буде менше муки.

ДУМА ТРЕТЯ

I

Коло своєї на колесах хати
Кривавий їхав Міч з людьми близькими,
І поруч нього жінка. Два бахмати,
Гривасті ступаки, ішли під ними.
Бунчук червоний віяв-розвивався
Над головою в нього: стяг понурий!
І голосом потужним заливався
Кобзар іззаду, рокотав і в струни,
Та до пісень його гетьман не дослухався.

II

"Моя Заїро! Ти моя єдина,
Так як душа у тілі, серце в грудях...
Нехай паруються, мов та скотина,
Перелюбком: гидка гидота в людях!
Той, хто нам дав Коран, сього не вводив
(Жінок між нас поганський вік намножив).
Ніколи він із рук не переходив
У другі руки на святому ложі:
Бо проповідував закони чисті Божі".

III

Так Міч Кривавий мовив до дружини,
Що золотим волоссєм і очима
Являла тип найкращий України.
Той кроткий тип, що серце херувима
Заніс до нас із Тігра до Євфрата 41, —
Не той, що у жалю ваги не знає,

Що, мов козацька кров лиха, завзята
В любові вре, в ненависті палає
І цілий Божий світ ні за що не вважає.

IV

"Ти божество моїм очам являєш, —
Рече Заїра, між людьми людина, —
Бо блискавками на війні метаєш,
А. дома, мов до матері дитина,
До мене голову на лоно хилиш,
Палкому серцю жаждеш прохолоди,
Всім таборянам добродійства чиниш
І нагороджуєш походні шкоди
І всі кривавої війни труда й пригоди". —

V

"О, де ж би я знайшов спочивок любий
Після літання дикими полями,
Приятелів і слуг безцінних згуби
Та боротьби за жизнь із ворогами?
В саду в "сестри", що, мов стебло, кадила,
Що, мов лелія, вознеслась із праха,
[І раєм нам земну юдоль зробила,]
По благості до нас, людців. Аллаха, —
В твоїм саду, моя любов і сестро мила!..

VI

Пророче Божий! Ти Мечем Кривавим
Звелів твойму слузі іменуватись,
Щоб на землі твоєї правди й слави
Войною та ясиром допевнятись;

І, мов той гуррикан ширококрилий,
Я мчусь, куди мій дух повеліває...
Дає мені твоє натхненне сили
Губить лихе, що правду зневажає...
Не мій. Аллахів міч, невірних погубляє."

VII

І чистий сніг-завивала схилився
Над чорною, як ворон, бородою;
І вид його ясний затуманився
Якоюсь погаданкою тяжкою.
"О нене! — стиха, мов мала дитина,
Промовив Кантемир. — Про що ти,
Свята, пречиста, ангельська людино.
Погибла від козацької голоти?
Невже ж се за гріхи твого палкого сина?

VIII

Ніхто не рятував тебе від смерти,
Як я з мечем кривавим на джавурів,
Мов Божа помста, ринувся, щоб стерти
З лиця землі невірних гайдабурів...
Тепер знов образ твій мені з'явився
У тім обличчі, як печаль, гіркому...
Про що?.. Невже ж за тебе не помстився
Твій син плачущий на цім кодлі злому,
На ворозі сьому, в завзятості страшному?

IX

А ти, про що ж і ти з'явився, брате,
Мені ввi сні вже воїном дорослим?..

Ти кажеш, се у тебе друга мати?
Вона тобі сосудом богоносним
Зробилась... Дивне в тебе слово!
Побачимось, речеш, і Бога в серці
Я покажу тобі мого святого...
Ним я живу, ним серце в мене б'ється…
О, сне! Ти показав мені мене самого...

X

Невже ж ти жив, мій брате, іскро світу,
Що з материнського серця засвітилась,
І се було угодно Магомету,
Щоб жінка та, мов тінь, мені явилась,
Та тінь свята, що і в юдолі смерти
Свого синка, зітхаючи, шукає?
О, не даваймо їй, Заїро, вмерти!
Нехай розкаже нам про все, що знає,
Яких близьких людей там на Вкраїні має". —

XI

"Як посадили, брате, в сонну воду
Сю справді тінь живої ще людини,
Вона пробовкнула щось про пригоду,
Про втрату бідолашної дитини;
Та сон-вода все горе потушила,
Тепер старенька любо спочиває.
У довгім сні воскресне жизні сила,
Прокинеться від сну аж над Дунаєм:
Тоді про все життє в гіркої розпитаєм".—

XII

"Мій сон мені, сестру́ню, не доснився…
Я кинувсь братнє видмо обіймати,
Дивлюсь — чавуш до мене нахилився
Від беклербека посланець крилатий:
"Хвала Аллахові! На Чорнім морі,
Коло Кілії42 славної, джавурів
Побито, і Редшид-баша в Босфорі
До падишахових блискучих мурів
Галерами пригнав з човнами гайдабурів".

XIII

Заїро, спогадай тепер про Бушу
Про договор святий і ляцьку зраду...
Я на Цоцорі голову Зулушу
Відтяв моїм мечем за їх неправду.
Редшид же повтинав тепер їм руки,
Що Лехистан зрадливий боронили.
О, завдамо ж лихим невірам муки,
Покрушимо одним походом сили,
Що правовірну кров із року в рік точили.

XIV

Зовуть мене Османовим пророком...
Так, сам пророк на те мене поставив,
Щоб гидував перелюбним пороком
І учня на святий закон наставив.
І дасть йому Аллах орлові крила,
Щоб знявся він над усіма царями,
Щоб ідольство борола наша сила,
Щоб Міч Кривавий мстивсь над ворогами
І перед ним тремтів козак і лях-невіра!

XV

Кобзарю! Задзвони в гучнії струни,
Щоб і громи тебе не заглушали...
Нехай покинуть мовчазнії труни
Всі, що з Мечем Кривавим воювали,
І славою святою засіяють,
Мов над степами путеводні зорі,
І духа нам під хмари підіймають,
Як гуррикан страшний тифона в морі,
І трепетом серця недовіркам сповняють!

XVI

Гей, підведіть до мене бойового!
Повчу я молодих орлят літання...
Не вдержу в грудях серця огняного,
Не вдержу в серці полом'я-палання!"
І на баскому скоком опинився,
Такий же, як і кінь, палкий, зиркатий.
Заржавши, огир над землею звився,
Огонь жерущий, аквілон крилатий, —
І блискавкам його в степу не перегнати.

XVII

Заграли в труби, загули в тимпани,
Кобзар потужним голосом залився,
І струни ніби громом рокотали:
То пінявий Босфор у скелі бився,
Душа в старих мов крила розпускала,
За Кантемиром по полю носилась.
Велично навкруги Заїра позирала,

Її обличчє сяєвом окрилось,
І сльози капали, і серце веселилось.

ДУМА ЧЕТВЕРТА

Невмируща іскра жизні
Жевріє помалу
В тілі, що тяжким досталось
Мукам на поталу.

По переказу, з давнезних
Аравійських давен 44
Ліками рід Кантемирів
Широко був славен.

З купелю саджали в купіль,
Як малу дитину,
Полумертву, невладущу,
Нетямну людину.

І помалу, поволеньки
Стала володати
І руками, і ногами
Безталанна мати.

І вернувсь до неї розум,
Скрушений бідою,
І мов зо сну розмовляла
Голосно з собою:

"Се вже на тому я світі,
Та ні рай, ні пекло...
Мов у пеклі, темнувато;
Мов у раї, тепло.

Тепло й тихо, тільки чути
Щось у кобзу грає
І до струн живих неначе
Голос промовляє.

Се, мабуть, тайник-печера,
Що йде під землею,
Де сховались наші предки,
Та й живуть сім'єю.

Надо мною склеп неначе...
Звідки ж вітер дише
І стіною земляною,
Мов рядном, колише?

Коло мене щось мов ходить...
Чи тінь, чи людина?
Може, се моя Маруся,
Кругла сиротина?

Може, вмерла, як і мати,
Від журби тяжкої.
І впросилась доглядати
Неньки неживої.

Бо не чути, як ступає
По землі се видмо,
І його людське обличчє
Ледве-ледве видно.

Ні печалі, ні зітхання...
Бачу, се ж бо й правда:
Бо немов і я журюся,
Немов трохи й рада". —

"Рада, нене, що вернулась
Божа іскра в тіло.
Над тобою совершилось
Благодатне діло". —

Сі слова промовив стиха
Дуже дивний голос...
В бідолашної бабусі
Зів'яв білий волос.

"Чи се й ти вже під землею,
Синку мій, королю,
Що один дух був з моєю
Бідною дочкою?" —

"Ні, паньматко, — відказав їй, —
Ще ти між живими,
Хоч тобі людьми чужими,
Може, ще й страшними.

Відчепи, Заїро, полу,
Хай засяє сонце,
І до нас, як Боже око,
Зазирне в віконце".

І розлився по намету
Світ благословенний,
Що ціну йому зложити
Тільки в ямі темній.

Килимами вся долівка
Вислана багато,
І блищить ординська хата,
Мов царська палата.

Пишна зброя, кубки, таці,
Намиста сіяють;
Сутозолоті жупани
З сонцем в жмурки грають.

Да не дивиться небога,
Чим орда пишалась,
Через що за Сян дорога
Золотою звалась 45.

І знялась на лікоть з ложа
На м'якій долівці,
І вліпила в Кантемира
Злякані зірниці.

"Які Левко? — насилу шепче, —
Обріс бородою?..
Обвив голову габою?..
Знається з ордою?" —

"Ой, Заїро! Не гаразд ми,
Не гаразд вчинили,
Що яркого світу сонця
Зразу напустили". —

"Не втікай же бо, Левусю!
Дай хоч подивлюся...
Може, знаєш, де шукати...
Де моя Маруся".

І за полу Кантемира
Безталанна ловить,
І тремтить, і за дрібними
Слова не промовить.

"Що тобі здалось, голубко?
З нами чиста сила!
Не лякайсь-бо, сіра утко,
Гоголице біла! —

До старенької Заїра
Стиха промовляє
Голоском лагідним, любим,
Мов сопілка грає. —

Се мій муж, мій рай цвітущий,
Радощі й утіхи:
На войні він лев жерущий,
Дома — голуб тихий". —

"Як! Левко твій муж? Чи справді?
І протерла очі,
Чи се вдень їй увижалось,
Чи посеред ночі? —

Ти ж до неї залицявся,
Орле мій, королю!
І покинув? І спізнався?..
І живеш з ордою?" —

"Паньматусю!" —
"Ні, Заїро,
Сон мій був пророчий...
Дивні речі, невимовні
Бачать людські очі". —

"Нене! Говори порядно,
Хто ти, і кого ти

Звеш Левком так недоладно,
Тремтячи з турботи?

Він кохавсь, як ти мовляла,
Десь там із дочкою,
І якась пригода сталась
З ними і з тобою?.." —

"Дак се не Левко? Се мрія?
Ні! Його се голос:
То гримить, то наче віє
Вітерець між колос...

Він гримів про воюваннє,
Віяв про коханнє,
Про щасливе пануваннє
І розкошуваннє.

Серед хвиль морських ревучих,
Галасу та крику
Чуло голос той все військо,
Мов трубу велику.

І за те старшим обрали
Над всіми човнами,
Над старими старшинами,
Над отаманами.

І, як сокіл в чистім полі
Голуби ганяє,
Так він на турецькі в морі
Судна налітає.

Налітає — турка боре,
Здобич здобуває
І про наше люте горе,
Про біду не знає".

Сумно Кантемир споглянув:
"Так, се він, Заїро!
Тепер всю пригоду знаю
Вашу, бідна віро...

Ти Марусі Богуславки,
Мабуть, мати рідна?.."
Затремтіла, се почувши,
Мов листочок, бідна.

"Не питай, звідкіль се знаю,
А скажи, де взявся
Сей козак, і де жив, поки
З вами запізнався?" —

"Де його зродила мати,
В нас про се не знають,
А що батько був завзятий,
Добре пам'ятають.

Був татарського він роду,
Кочубеєм звався;
Та невірного народу
Здавна відцурався.

І водив козацтво наше
Під орду в улуси,
І в крові купавсь, мовляли,
По самії вуси.

І з'охотивсь він під старість
Богу роботати,
У чернечій рясі душу
Від гріхів спасати.

А із Січі вислав сина
На свою господу,
І вподобався він дуже
Нашому народу,

Бо навчив його човнами
По морю гуляти,
Вразькі судна пліндрувати,
Слави здобувати..." —

"Так, се він! Бо Кочубеєм
Звав чавуш гетьмана,
Що Редшид його човнами
Звеселив Османа".

І Кривавий Міч обличчєм
В землю похилився
І, до килима припавши,
Тяжко зажурився.

"Нене! — каже. — Знаю певно,
Де твоя Маруся,
Та що плакать будеш ревно,
Виректи боюся.

А побачити побачиш:
Ось тобі порука —
Моя жінка, люба любка,
Тихая голубка". —

"Справді я її побачу?" —
"Так, як Бог на небі,
І живе вона не в пеклі,
Не в страшнім Еребі".

Повалилась йому в ноги
Мучениця мати
І, солодкими облившись,
Стала промовляти:

"Чоловіче! Чи ти турчин,
Чи хто ти, не знаю...
До твоїх ніг руки хирні
Ревно простягаю.

Дай, обнявши, поцілую
Добрі, любі ноги,
Що приймають странню неміч
У свої пороги!" —

"Не мені, матусю, дякуй,
Богові святому,
Що привів тебе в нещасті
До тихого дому". —

"Що за ніжне в тебе слово!
Якої ж ти віри?
Хіба ж так, як ми, говорять
І турки невіри?" —

"В мене мати, люба нене,
Була християнка,
Із Гусятина 46, з Підгір'я,
Бранка-полонянка.

Над колискою моєю,
Так, як ви, співала,
І по-вашому про Бога
З хлопцем розмовляла.

А пророк наш побратався
З розп'ятим Пророком,
Як огнем святим займався
Над усім Востоком.

Він Маріїного Сина
Мав за путеводню 47
Ясну зорю, як спускався
У гріхів безодню.

А цурався тих душ мерзенних,
Що з його науки,
З його правди наробили
Всім народам муки,

Передвічного сім'єю,
Родом наділили
І лукавством та брехнею
Небеса затьмили...

І моя Заїра — бранка,
І її на крила
Наша буря-негаданка
З-над Сули вхопила.

І як Бог сестру Адаму 48
Виліпив із глини,
Мені з неї тато-мама
Подругу зробили.

Освітили її розум
Чистим словом правди —
У нещасті до відради,
В щасті до поради.

І твоя дочка, вповаю,
Зрозуміє Бога,
І високого достойна
Зробиться порога". —

"Вона Бога розуміє, —
Прорекла старенька, —
Бо молитись, було, вміє
В мене ще й маленька.

Знає змалку рушниками
Божники вкривати
І пахущими квітками
Всі боги квітчати". —

"Всі боги? Мовчи, бабусю,
Про боги між нами;
Бо єдин той, хто вкриває
Землю небесами". —

"Ні, добродію, мовчати
Не в силах про віру,
Хоч би й шию мені класти
Кату під сокиру". —

"Так! — понуро усміхнувся
Кантемир. — Сокира
Не страшна — хто не здобувся
Більш як на кумира.

Слухай, бабо. Русь я знаю
Не десяток років...
Де спіткаю, всіх стинаю
Ваших лжепророків.

І тебе, попаде, стяв би
Зе безбожну душу,
Та впиняє мене мати...
Милувати мушу.

Моя мати так дитину,
Як і ти, втеряла,
І твоє вона обличчє,
І твій погляд мала.

Не зневаж її, Заїро,
Не гордуй старою:
Бо безумство з неї здіймеш
Тільки з головою.

У тих розум, в сих безумство,
Так попи зробили,
Що царства ввели в безпутство
І передрочили.

Та не ся, ще гірша думка
Мені серце крушить,
Кров самумом і гаркуром
Без сушила сушить.

Чого брат мені приснився
З дивними речами,
Як до мене нахилився
Вістовець з листами?

О Заїро, сестро! Чую,
Лихо невимовне,
Що та іскра потухає,
Що та кров холоне.

Іскра Божа, кров пречиста
З праведного серця...
І погасне, захолоне,
З Богом не зіллється.

Люба сестро і дружино!
Мусимо не кіньми
До Стамбула ми летіти,
А бистрими крильми".

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

ДУМА ПЕРВА

I

Стамбул... Яке страшне, потужне слово!
Європо! Ти була його злякалась,
І пустота життя твого лихого
В тривозі деспотів твоїх озвалась...
Два рази вже ти правду на Босфорі
Безумством християн твоїх гасила,
Аж ось на Білому й на Чорнім морі
Ще раз нова запанувала сила
І давню боротьбу з лукавством поновила.

II

Як згасло світло, що з гори Сінаю
Від громового слова засвітилось,
І вістю кроткою, благою з раю
Між галілейських рибаків явилось 49, —
Тоді душа пророка Магомета
Серед омани правди возжадала,
Огонь її диханієм поета
У темряві поганства роздувала
І чоловічество від кривди рятувала.

III

І сила правди, чистоти, свободи
Базар-Єрусалим опанувала
І лжею отуманені народи
Культурою новою осіяла.
Обман і лжа вказали їй дорогу
В четвертую столицю християнства,
Де всі храми невидимому Богу
Сповнились темним ідольством поганства,
Затулою гріхів, покровом тунеядства.

IV

Стамбул... Перед сим іменем потужним
Народи Западу возтрепетали
І, правду борючи кагалом дружним,
Свої царства від пагуби спасали
У Римі новорожденим поганством...
їх деспоти магометан псували,
І, гроші сиплячи між мусульманством,
Потужний дух розкошами всипляли,
Кругом султана честь і правду потребляли.

V

"Великоліпного", як мур, підмили *,
І похилився колос, і яничари
Та спаги навкруги його могили,
Мов дикі низовці, забунтували.
І бореться іслам з єхидним Римом,
І шарпає його лихе козацтво,
І затуманює пожежі димом
Жадне крові й руїни гайдамацтво.
Стамбуле! Де ж твоє прославлене лицарство?

VI

У бебехи буйними головами
Твої вожді преславні повривались,
Танцями бранок, винами, медами,
Перелюбством паскудним повпивались.
А буй-тури, котрих вони водили
На християнство, соромили Бога,
Гірких вдовиць, сиріт, нетяг душили"
Постали злидні, ґвалт, журба, тривога.
Коло султанського високого порога.

VII

Редшиде й Кантемире! На Востоці
Ви зорями новими заблищали.
Історник жизні обрели в пророці,
Ісламу славою і честю стали.
Од вашого меча недавно на Цоцорі
Ліг трупом безголовим лях олживий,
А на тім руськім невпокійнім морі

Втеряв свій пишний цвіт козак зрадливий,
І полом'єм взялись його поселки й ниви.

VIII

Як поле в них буяє бодяками,
Так забуяли серед Цареграда
Невольницькі базари козаками:
Очам одрада, воїнам награда!
І, мов грядки в садах цвітуть маками,
Гареми мусульманські забриніли
Дівчатами вродливими й жінками,
А руські діти весело обсіли
З пилавом мисочки, мов голуб'ята білі.

IX

Султанськими дітьми вони зовуться...
Чи раб, чи пан був батько нечестивий,
На всіх їх рівно милості поллються.
Тут не орудують пани лестиві
Людьми, як бидлом. Правда і одвага
Дорогу стелять кожному однако.
За правду й віру шана і повага
Жде і тебе, козаче-гайдамако,
Гультяю без ума, без совісті бурлако!

X

Проспись, п'янице, й розумом мізерним
Урозумій, кому ти поклонявся!
Яким обманщикам, сіпакам скверним
З душею й тілом у полон оддався!
Не для того ми грека звоювали,

Щоб кров гарячу із людей точити,
А щоб єдиного Всевишнього познали;
Батьків безумних необачні діти
І мертвим ідолам покинули служити.

XI

Дивись, ледащо, як у нас гуляє
Народ веселий у святій свободі.
А в вас раює і достаток має
Хіба паливода, харцизник, злодій...
Чи чуєш? Се сліпі старці співають
Про ваших лицарів і в кобзи дзвонять.
У нас невіри вольності вживають
Більш, ніж у вас ті, що мерці хоронять .
І в пекло до чортяк стадами душі гонять.

XII

Споглянь: у нас батьки із матірками,
Прибувши з Лехистану, з України,
Розпитують собі між козаками,
Де їм шукать у полоні дитини.
І ні один із нас ні бранця не потаїть,
Ні бранки: бо в Корані золотими
Словами нам прописано, щоб навіть
До ворогів були ми милостиві,
Не вимагаючи великої поживи.

XIII

Споглянь на сих туркень, що по базарах,
В покривала закутані стидливо
При спагах, муфтіях і яничарах

Розпитують землячку нещасливу,
Яке життє і горе на Вкраїні?
Чи довго ще вона держатись буде? *
І чом не кинуть при лихій годині
Гірких тих займищ бідолашні люде
Та не оселяться в якій чужій країні?

XIV

Споглянь: он козакам-вовкам туркеня
Червінці роздає в ім'я пророка...*
Не оскудіє милостива жменя
Прибутками з Заходу і з Востока.
На голову — хто нам шукає згуби —
Ми сиплем жар своїм запомаганнєм;
А ви про милость трубите у труби,
Самі ж обманами та вимаганнєм
Щодня багатитесь, ненаситні стяжаннєм.

ДУМА ДРУГА

I

І се ти чуєш, бідолашна мати
Марусі Богуславки, по базарах, —
По тих, де мусять матірки шукати
Своїх дітей, мов ярок по отарах.
Тебе веде по городу Заїра,
Голубка тиха, що у золотому
Сидить в гнізді в страшного Кантемира,
Мов у ковчезі Ноєвім святому 50,
І не завидує на всій землі нікому.

II

Страшним ім'ям його дітей лякають
В багатій Польщі і на Русі вбогій.
Кривавого Меча на Віслі знають;
Ревуть про нього Дніпрові пороги...
І лев сей лютий, сей дракон крилатий
Найкращим ділом в пишнім Цареграді
Вважав собі джавурку проводжати
В будинок, що втонув у вертограді,
В так названі тепер Царицині Палати.

III

Ув оксамит стареньку нарядили,
У золотом гаптовані патинки,
І до вподоби у всьому годили,
Як госпожі вельможній і великій.
Корилась мовчки мати нещаслива:
Байдуже їй про позолоту суту,
Ждала одного: щоб, покіль жива,
Побачити дочку хоч на минуту,
А що їй казано, приймала, як отруту.

IV

Попереду каваси виступали,
Цяцьковані, страшні, як уголь чорні...
Зуздрівши їх, дорогу всі давали,
Вірмене, греки і жиди проворні.
А ззаду йшли під бунчуком червоним
Татаре гурмом, степові орлята,
Що загніздились понад морем Чорним, —
Орда легка, на гроші небагата,
Багата волею, незнанієм потентата.

V

"Чи бачиш, нене, мури сі криваві,
Що перед нами неба досягають?
Вони за предків наробили слави;
Про них багацько кобзарі співають". ,
Стара здригнулась: бо крівця червона
Стікала з муру, де гаки стирчали.
На них голодна крякала ворона,
А долі пси у шматтє трупа рвали
І, страшно гризучись, гарчали і вищали.

VI

"Се шибениця в нас, Мосток Мертвецький...
На ній, за гак залізний зачепившись,
Висів ваш Байда, Митрик Вишневенький 51,
На зрадницькім учинкові вловившись.
Служив султанові, та мов скаженний
Утік від нього і здобувся ласки
У ворога його, в Москві мерзенній,
Мов качка на ставку гнилому ряски,
Да й став нас воювать сей пинда навіжений.

VII

І на Мосток Мертвецький пхнули
Його з високих піднебесних мурів,
Щоб мук його страшенних не забули
Зрадливі ваші козаки-джавури,
Бо не схотів признати за пророка
Посланника Аллаха, Магомета,
І не спасла його рука висока

Ісуса вашого із Назарета,
І полетіла в ад його душа жорстока". —

VIII

"Ні, певно, в рай!" — промовила старенька,
Не боячись турецької потуги. —
"Коли б мене не зупиняла ненька, —
Рече той глухо, — я б не чув наруги.
О божевільна Русь! Який би з тебе
Великий світ постав серед народів...
Коли б у темній темряві у тебе
Сліпорожденний піп не верховодив
І розуму твойму єхидно не зашкодив!..

IX

Стара яго! В мою глибоку дуту
Ти серцем матері чуйним прозріла,
Що слова я свого додержать мушу,
Хоч би, мов лютий ад, у мене кров кипіла".
"Невіро! — знов рекла нещасна мати, —
Щоб знав єси, що в нас Ісус наш значить
І з ним сосуд пречистий благодати,
То дай мені дочку мою побачить,
Тоді готова й я від тебе смерть прийняти". —

X

"О роде лютий, роде нещасливий! —
Промовив Кантемир, з гніву поблідши, —
Нехай тебе тиран немилостивий
У руки візьме, у залізні кліщі!
Живи, як пес у нього на прикові,

Вищи та скигли, потваре пекельна!
Не мавши волі і в людському слові
Біснуйся, мов за ґратами гієна,
І мук твоїх нехай жахається вселеннаї

XI

Заїро, сонце любе, райське, тихе!
Пожалься над дурною попадею:
Вона зробила діло в нас велике
З Марусею вродливою своєю.
Увесь парадний шмат своїх гаремниць
Порозсилав Осман, куди схотіли;
Зоставив тільки тридцятьох служебниць,
Щоб їй у вічі, мов ті пси, гледіли
І виповняти все, що повелить, летіли.

XII

Хасеки-Хуррем 52 се нова в нас буде;
Нові звичаї пійдуть у сералі;
Нові засядуть у дивані люде;
Нові порядки заведуться в краї.
Одна біда: ся друга Роксоляна
Х а с е к и – Х у р р е м назвою гордує *,
Без ласки позирає на Османа,
Їсть нехотя і знай сумує;
Но сумом тим ще більш високий дух чарує.

XIII

При ній він, кажуть, мов дитина смирна,
До неї доторкнутися не сміє,
І, мов убога, боязка людина,

Перед царицею потужною німіє.
Коли б ти бачила, як звеселився,
Як став мене прилюдно обіймати,
Довідавшись (Редшид мені хвалився),
Що у мене Хасеки-Хуррем мати... —
"Вези її, вези в Царицині Палати!"

XIV

І, мов за покликом гучним Османа,
Галера золота під бунчуками
Назустріч припливла і привітала
З гармат гетьмана із двома жінками.
"Одна яса гетьману та гетьманші,
А друга — рідній матері Хасеки,
Великої й могущої султанші". —
Так донесли галерні греки,
Хибкі потурнаки, в ісламі недопеки.

XV

Босфорські води, мов срібло, кипіли
Під веслами галери золотої,
І очі очаровані гледіли
На город Софії, колись святої 53,
Тепер служебки грішної пророка,
Покутниці за лжу на аріанство 54,
На ту звізду туманного Востока,
Та за гоненнє на несторіанство ,
Котрим спасти свій ум хотіло християнство.

XVI

"Заїро! На всьому широкім світі
Нема й не буде другого Стамбула.
Мов золоті Аллах розвішав сіті
Вподовж свого квітчастого авула.
Крізь золото сади благоухають.
Понад снігами мурів зеленіють,
І мінарети, місяцем вінчанні,
На горах райських, благодатних мріють!"
А води дзеркалом прозирчастим леліють!" —

XVII

"Благословен Аллах! — рече Заїра, —
Вінець землі віддав він правовірним.
Хранителям правдивості і мира,
Служителям своїм нелицемірним". —
"Так, міч наш правду й мир обороняє;
Жезлом желізним пасемо народи,
І покіль він в руках у нас сіяє,
Не хлинуть із небес потопні води
І за людські гріхи не знівечать природи.

XVIII

Коли ж підіймуться джавури з праху
Та завдадуть Османлисам зневагу
Мечем і правдою, тогді Аллаху
Зістанеться оддать їм перевагу.
І скаламутиться Дунай широкий
Від нашого безчесного втікання...
І Порти пишної поріг високий
Страшенного дознає поругания...
Аллаху! Не впиняй твого меча-карання!

XIX

Нехай над світом той господарює,
В кого душа міцна в міцному тілі,
Хто правду серцем чистим, чесним чує,
Хто в слові вірен, непохибен в ділі.
А ви, фальшиві мідяки-червінці,
П'яниці, бабії та лежебоки,
Блудні з паршивої отари вівці,
Занепаду Османлисів пророки!
Да буде ваш уділ кривавий і жорстокий!" —

XX

"Не говори так страшно про недолю,
Мій соколе, мій орле сизокрилий!
Не зуповняй даремною журбою
Душі твоєї вірної Заїри.
Дивись, які картини перед нами
Над водами небесно-голубими!
Як у воді висять доми з садами,
З піддашшями, з терасами своїми,
А білі голуби, немов сніги над ними!

XXI

Дивись, які мечеті мармурові!
Які легкі кіоски та стрільниці!
Мов парчами окутані діброви,
З них золоті летять угору шпиці.
Над ними хмари тихим раєм сяють
На небі чистому, як дух пророка:
То херувими з неба визирають,

Промінне Божого благого ока,
Едемські сторожі спасенного Востока!"

ДУМА ТРЕТЯ

I

Тим часом, як Заїра любовалась
Священної природи малюваннєм,
Душа, примучена недолею, озвалась
Новим страданием на чуже страданнє.
Не золотом галера величалась,
Не довгими хвалилась бунчуками:
Вона цвіла, пишалась і втішалась
До поясниці голими гребцями,
Здобутими в бою рабами, козаками.

II

Кругом срібло і золото блищало,
І сонцем рай із неба осміхався,
А в хирнім тілі сонце замирало,
Що так язик із язика знущався.
Стара не знала й не хотіла знати,
Що козаки на морі виробляли
І чим би стались мечеті й палати,
Коли б вони Стамбул опанували
Та свій закон невірам показали.

III

В тій церковці, в тому бабинці-раю,
В куточку тім небесного жилища,
Де чоловік її, по давньому звичаю,

Благословляв різню та пожарища,
Аби чужа була, не наша віра,
Аби не наш язик звав Бога правди, —
В тій церковці запекла злість кипіла
В серцях завзятих темної громади,
Що адом дихала на пишні царегради.

IV

До пояса нагі, плечисті чуприндири,
Леви Порогів, лицарі Лиману,
Сиділи в ряд, без волі і без сили
Метнутись на грізного бусурмана.
Залізні кайдани їм повпивались,
Мов зуби Цербера 56, у голі ноги;
Гребли всі влад, аж потом обливались,
Бо потурнак ходив між ними строгий
І карбачем крутим їм додавав підмоги.

V

"О чоловіче, — прорекла старенька, —
Невже ти в серце Господа не чуєш?
В нас і на скот помахують злегенька,
А ти сих в'язників, мов кат, катуєш!
Дивись, які страшні, криваві смуги
На плечах, мов вужі, понабрякали!
Такої безсердечної наруги
Ще людські очі звіку не видали.
Вони ж на весла й так щосил понадягали". —

VI

"Вельможна пані, — каже той по-лядськи. —
Шкода тобі над ними вболівати:
Бо падло се, сі трупи гайдамацькі
Однаково собаки будуть рвати.
Мені ще й ксьондз казав, щоб козакові
У присяганні віри не діймати,
А як сидітиме вже на прикові,
Дак жалощів до злющого не мати:
"Бо, — каже, — на розбій його рождає й мати". —

VII

"Яка ж тогді се буде в тебе віра,
Щоб, як на падло, на людей дивитись
І, переваживши німого звіра,
Своїм запеклим варварством хвалитись?
Ні піп, ні ксьондз нас на таку науку,
На звірство нас таке не наставляє,
Щоб чоловіку завдавати муку,
Коли своє він діло виповняє.
За се ж тебе Господь судом своїм скарає". —

VIII

"Аллах тепер суддя мій, мосціпані!
Покинув я ваш присуд християнський.
Тепер моя наука вже в Корані:
Я турчин і слуга райза султанський".
І смуги знов по спинах простяглися,
Нові рубці криваві набрякали.
Котилися горохом і лилися
Гіркі по щоках, да не утирали, —
Робити веслами бідахи пильнували.

IX

Поглянула з плачем на Кантемира
Старенька попадя і промовляє:
"А ти ж мені казав, що ваша віра
Вам милосердіє повеліває!" —
"Повеліває, нене, навіть і до злюки,
Та не до зрадника, котрий здіймає
На нас хижацькі, розбишацькі руки:
Таких наш суд без милості карає
І віддає новим потурнакам на муки.

X

Сей з тих ляхів, що острах на Цоцорі
Віддав мені у руки, мов отару,
А козаки, з тих, що на Чорнім морі
Редшид загнав під шаблю яничару...
Немилостивий кат! Бо тяжко мститься,
Що козаки панів ляхів не люблять.
Нехай катує: дух наш веселиться,
Як вороги один одного гублять
І про свою вражду між мусульманством трублять.

XI

Попи й ксьондзи се дві нечисті сили,
Що піднялися душі всім спасати
І миром вашим так заколотили,
Що будете вовіки рабувати...
Ти кривишся, тобі се гірко чути:
Дак знай же, що й мені гірка ся чаша, —
Така гірка, мов випив я отрути.

Однакова з тобою доля наша.
Той Кочубей — мій брат єдиний. Ти вжахнулась?

XII

І є тобі чого жахатись, нене.
Я був у нього в тій страшній хурдизі,
І син моєї матері від мене
Так одвернувсь, мов був я син тигриці.
Аллах дав нам обом свій образ чистий,
Вложив обом у груди щире серце, —
І насміявсь із Бога дух нечистий,
Що духом тьми, отцем олжи зоветься:
Душі моєї цвіт у тьму кромішню пнеться.

XIII

Він хоче вмерти в тій поганій вірі,
Що ідольством назвав пророк великий,
Що нею дурнів дурять лицеміри,
Сповняючи їх кров'ю море й ріки.
Він хоче голодом себе убити,
Мов той орел, що крильми не владає:
Не хоче голови під нас хилити,
І смерті, як верблюд води, жадає, —
Готов хоч на гаках страшенних тих висіти.

XIV

Сьогодні вранці на Мосток Мертвецький
Козацького зіпхнули осавула,
І він повис, як Митрик Вишневенький,
І до чортяк душа його шугнула.
Левко ж на люту смерть байде дивився,

Мов на яку мальовану картину,
За душу праведну, мовляв, хрестився
І прославляв щасливу ту годину,
Що ляже й сам в таку ж криваву домоіину". —

XV

"О душе бідної дочки моєї! —
Простерши руки, попадя сказала. —
Не знаючи ще доленьки своєї,
Достойне серце ти собі ізбрала...
О, не на те, Марусенько, уздріти
Тебе бажаю, щоб ті златоглави,
Одежу пишну на тобі хвалити,
Дівоцької огиду чести й слави,
І встряти у твої розкоші та забави!

XVI

Ні, серце рідне, духу мій небесний,
Моя молитво рання і вечірня!
Мій образе святий, мій віку чесний,
Моя надіє райськая надзірня!
Навчу тебе багатством гордувати,
Як прахом тим, що топчемо ногами,
В убожестві та в муках умирати,
Гнушаючись Господніми врагами,
Як непрощенними пекельними гріхами!"

XVII

Мов та струна тонка тремтить на лірі,
Від голосу сумного Азраїла,
Так затремтіло серце у Заїри,

Душа таємним горем заболіла...
"Попаде! — каже Кантемир. — Не знаю,
Чи злобою кипіть, чи плакать мушу,
Бо на Заїрі сльози помічаю...
Росою Божою кипучу душу
Сі сльози холодять, і я твій жаль прощаю".

XVIII

Попи, се все попи таке в вас коять,
Що рідний брат не хоче знати брата,
Що люде людям смерті в Бога молять
І дивляться на нього, як на ката".
Оце блищать Царицині Палати,
Дивись, у воду мармуром ступають,
Мов дорогі пишнобарвисті шати
Від пороху земного обмивають.
І пахощі кругом, і щастє розливають.

XIX

А он твій брат назустріч нам виходить.
В великій ласці він тепер в султана.
Увесь у золоті, як бачиш, ходить:
Нема в нас більшого над нього пана.
Твоєї се дочки будинок власний,
І зветься він Царицині Палати...
Іди; а я — туди, де брат нещасний
На світ широкий дивиться крізь грати,
Мов пугач степовий, рарогів брат крилатий".

XX

На мармур і порфир стара ступає
В передвірку царських палат Марусі
І до землі чалмою припадає
Той брат Івась, що з рук у паньматусі
Сестра маленького на ручки брала,
Саджала в купіль з маку й материнки,
Обмивши гарно, у кімнаті клала
На пухові білесенькі перинки
І пісеньок, покіль засне, йому співала.

XXI

"Геть, Каїне, антихристе від мене, —
Промовила, і очі одвернула. —
Амінь! Щезай, чудовище пекельне!"
І, мов голубка, мимо полинула.
Летить, а перед нею пишні двері
Немов рука незрима відчиняє...
Її Маруся, мов едемська пері,
Летить назустріч, вся, мов рай, сіяє,
І до колін своїй матусі припадає.

ПІСНЯ П'ЯТА

ДУМА ПЕРВА

Тихий ангел вибирає
Душу голубину,
Крильми стиха осіняє
Мовчазну людину.

І всі віри тій людині
Приступні здаються:

Теплі сльози милосердя
В неї з серця ллються.

Ні словами не сказати,
Ні в псалтир заграти,
Як дитину обіймала
Бідолашна мати.

Тільки ангел тихий знає
Ту святу хвилину,
Що небесний виростає
Цвіт з земного крину.

Знає і несе до Бога
Серця цвіт живого
І вітає цвітом жизні
Тричі Трисвятого:

"Веселися, Боже правди,
Праведним созданием,
Як лилії чистим цвітом
І благоуханнєм!

Як гармонія поету
Серце звеселяє,
Від Твого святого світу
Дух його сіяє:

Так ім'я Твоє велике
Між людьми святиться,
Що любов пречиста в серці
Без конця таїться.

І хвалитимуть вовіки
Всі земні язики
І стікаються від Тебе
Благодатні ріки".

Не струна д'струні на кобзі
Стиха промовляла,
Не псалтир свята се слово
Псальмою співала:

Світлий ангел легкокрилий,
Чистий дух любови,
В серці тихому в Заїри
Слово се промовив.

Не спускала любка ока
У царських палатах
З матері, що нила-мліла
В оксамитних шатах.

Як зустрілось око з оком,
Рученьки з руками
І вуста смажні з пухкими,
Свіжими вустами,

І в один дух, в одно серце
Дві душі злилося,
І все горе на часинку
Забуттєм взялося. —

За колону заступила
Любка Кантемира,
Золотоволоса фея,
Знахарка Заїра.

Повна ласки й благостини
Невидима стала,
Божих святощів хвилини
Конця дожидала.

ДУМА ДРУГА

Привела Маруся матір
У царські палати...
Затрусилась, заридала,
Озирнувшись, мати.

"Дак оце ті, серце доню,
Хати на помості,
Що вчащатимуть на бенкет
Санувиті гості?

Де ж той стіл попід богами,
Що з гостьми сидіти,
За солодкими речами
Меди-вина пити?

Де ж твоє коханнє любе?
Покажи невіру!
Я готова простягнути
Шию під сокиру". —

"Тут коханого не маю, —
Прорекла Маруся, —
В самотині пробуваю,
Богові молюся". —

"Богові? О серце доню!
Як йому молитись,

Коли мусиш на турецьке
Ідольство дивитись?" —

"Хай спокоїться матуся!
Ось ходім в кімнату...
Має там чужа Маруся
Християнську хату.

Там з ліванської кедрини
Божники з богами,
Як у нас на Україні
Попід рушниками.

Я пахущими квітками
Їх щодня вбираю
І, вбираючи, сльозами
Мию-обливаю.

Згадую матусю й тата...
Де ж татусь наш, мамо?
Де він дівся-опинився?
Що його спіткало?" —

"Не питай: боюся, доню,
Думати і знати...
І язик німіє в мене,
Щоб кого спитати.

Я, мабуть, на Божих крилах
За Дністро летіла,
Ні тернини, ні байраків
Темних не гледіла.

Божі крила, доню мила,
Мчали, як листочок,
Щоб умерти, як почую
Знов твій голосочок". —

"Ні, мамуню, будем жити,
Господа хвалити
Та у землю християнську
Визволу просити.

І в Туреччині, матусю,
Є спасенні люде.
Поживем тут і побачим,
Що то далі буде!

До мене священик сербський
Рано й вечір ходить..." —
"Чи йому ж се в бесурмена,
Доню, не зашкодить?" —

"Ні, сам цар повеліває..." —
"Як! Отой невіра?" —
"Ні, матусю, в нього наша
У повазі віра.

Він, коли ти хочеш знати,
Змалку в злій напасті,
Крився хлопцем між ордою,
Вівці мусив пасти.

Кантемир його спровадив
У якісь Нагаї57...
Там знайшов він нашу мову,
Віру і звичаї.

Дак по-нашому й молився, —
(Сам се каже), — Богу,
І носив свитину нашу
Латану та вбогу". —

"Дак з тобою і говорить,
Кажеш, як людина?..
О бодай його побила
Пагубна година!" —

"Не кажи-бо так, мамуню!
Куди ж Божа воля
Кочубея швиргонула..?
Чи смерть, чи неволя?" —

"Ох!.. Про ту лиху годину
Я ніже не знаю
І тепер вже про дитину
Тільки рідну дбаю". —

"О рятуй його, Пречиста!
Коли ж розлучила
Нас сира земля, чи море,
Чи ворожа сила,

За його лицарську душу
Я щодня молюся
І гіркими перед Богом,
Як береза, ллюся.

Слухай, нене, ясна зоре,
Щастє, доле, втіхо!
Чи з сього добро, чи горе...
І велике лихо?" —

"Що ж таке?" —
"Шепну на вухо.
Цар — людина справді..." —
"Як, щоб ти з царем укупі
Потонула в аді?" —

"Не потонемо: бо хоче
Потай охреститись
І моїм богам зо мною
День у день молитись". —

"Да воскресне Бог! — гукнула,
Хрест кладучи, мати. —
Лучче б я в Дністрі втонула,
Ніж сього дождати!

Се ж диявольська спокуса...
Доню! Слава Богу,
Що він іншу нам з тобою
Показав дорогу!

Ось яку... Ходімо, доню,
В образну кімнату...
Хоч побачу й там з тобою
Пагубу багату...

Пагуба — чертог багатий.
Знаймо се. Ходімо
І богів нас рятувати
З пекла умолімо".

ДУМА ТРЕТЯ

Увіходять у кімнату,
В християнську хату.
Там пригашено окрасу,
Мов той жар, багату.

Ніби в Київських печерах,
Темнувато в хаті.
Против лампи в злато-сріблах
Образ пребагатий.

То була Пречиста Діва;
На руках дитина:
До конця в високих співах
Люба нам картина, —

До конця ж бо ми вповаєм
На любов святую,
Що чудовним робить раєм
Нашу жизнь земную.

Поза нею з божниками
Всі боги й богині,
Під квітками й рушниками,
Ледве-ледве мріли.

Темнота печерна розум
Хмарою вкривала
І про щось недовідоме
Серцю промовляла.

Аромат квіток травчатих
З миррою зливався,
І куточок сей в палатах
Церквою здавався.

І, мов їм обом небесні
Святощі засяли,
Доня й неня безсловесні
На коліна впали.

Образ чистоти земної
Мовчки їм говорить,
Що він справді чудотворні
Речі в серці творить.

"О Пречиста Діво — Нене! —
Прорекла Маруся, —
Се зробила Ти, що в мене
У гостях матуся.

Принеси ж іще одного
Гостя дорогого,
Панотця мого благого,
Чесного, святого!

І коли Левку судила
Всемогуща воля,
Щоб спочила дивна сила
В глибокостях моря.

І його козакуваннє,
Дивне всім лицарство,
Не лякало пліндруваннєм
Темряве поганство;

Коли Ти мені судила
В сих чертогах жити
І тому, що всяка віра
Кориться, годити, —

Дай мені з Твоєї ласки,
Світ йому відкрити,
Тихий мир у християнських
Землях водворити!

Нехай віру перестане
Побивати віра
І в омані не сконає
Дивний сей невіра!"

Як струна д' струні на кобзі
Стиха промовляє,
Так молитву чисту доні
Мати доповняє:

"О небесная царице!
Ти ще й не родилась,
Як звізда твоя на грішних
Із небес дивилась,

І хоч материнські муки
Ще в зачатті знала,
Та до нас пречисті руки
З неба простирала.

І звізда твоя на землю
Сяєвом спустилась
І на всю людську вселенну
Сонцем засвітилась.

Ти сіяла, та й страдала,
І тепер сіяєш:
Милосердєм благодатним
З неба позираєш.

Подивися ж оком чистим
В материну душу:
Що терпіла я, терпіти
Наново не мушу!

Не життє, молю, не втіху,
Смерть пошли нам тиху,
Дай замовкнути навіки
В труднім серці лиху!"

ДУМА ЧЕТВЕРТА

На се слово хтось захлипав,
Здержуючи голос...
Зтуманіли тут обидві,
Ув обох зв'яв волос.

І яснішим світом наче
Лампа засвітила…
Озирнуться — ревно плаче
Коло них Заїра.

В гарні руки головою
Русою схилилась,
І сльозина за сльозою
Перлами котилась.

Як побачила старенька
Сльози ревні, тихі,
Сповнилось гірке серденько
Над все зле утіхи.

Обняла її, як мати,
Стала цілувати

І до лона, мов дитину
Рідну, пригортати.

"О моя ж ти добра! Се ти
Матері Пречистій
Вкупі з нами присвятила
Дар шаноби чистий?" —

"Так, голубонько моя ти!
Мене мати вчила
І навколішках стояти,
І богів благати.

Я люблю вас, християне:
Мов траву росою,
Ви нам скроплюєте рани
Щирою любов'ю.

І небесную Царицю,
І святих шаную,
Бо від них одраду в серці
Невимовну чую". —

"Доню! — прорекла старенька. —
Щира ся людина
Так мене, мов друга ненька,
Наново зродила.

Я лежала, доню мила,
Мертвою марою
І Заїра воскресила
Мене сон-травою". —

"Дай, — рече тогді Заїра, —
Чесно привітати
Ту, кому над цілим миром
Дано царювати".

До чола вона й до серця
Руку прикладає
І, вклонившись в саму землю,
Оддалік вітає:

"О щаслива із щасливих,
Пишна квітко вроди!
Да обійме твоя сила
Всі царства й народи!

Чиста сила милосердя,
Царственості перла,
Некрушимого вовіки
Праведного берла!" —

"Я нещасна із нещасних, —
Прорекла Маруся, —
Царювання й благ дочасних
Боязно боюся.

Сестро! Дай себе обняти
І розцілувати,
Що воскресло в тебе в хаті
Серце моє, мати!"

Но при слові цім Заїра
Мовчки відступила
І покривалом широким
Вид собі закрила.

Бо завіса проти неї
На шнурах розкрилась
І кімната світом денним
Зразу освітилась.

З-під завіси хтось у пишних
Шатах появився,
Сумовитий і велишний
На жінок дивився.

Перед ним вона, тремтюща,
Низько поклонилась
І, мов тінь легка, мовчуща
Із божниці скрилась.

ДУМА П'ЯТА

"Мамо, цар!" — рече Маруся,
І тихеньким словом
Стрепенулась паньматуся
Мов нежданним громом.

Обізветься стиха гласом
Кротко сумовитим
Той, кого стара вважала
Звіром ядовитим.

"Не про вас я цар... Прийшов я
Гістю привітати
І тобі, кохана, слово
Радісне сказати:

Патріарх сьогодні служить
Всім своїм собором

В Сербській церкві, і співати
Будуть гарним хором.

Вас обох туди галера
Повезе молитись
І на службу християнську,
На народ дивитись". —

"Царю! — прорекла старенька. —
Ті галерні муки
Гірко бачить, мов сама я
Впала кату в руки". —

"Та галера, паніматко,
Зветься тріумфова:
Наготовлена к тріумфу
Славного героя.

Не годилось би цариці
На таке дивитись,
Ідучи до церкви Богу
Руському молитись". —

"А кому ж воно годиться?" —
"Бідному народу,
Що терпить од гайдамацтва
Незчисленну шкоду,

Да тому, хто настигає
Хижаків у полі,
Розбиває-потопляє,
Їх чайки на морі.

Се йому хвала в народі,
Що козак проклятий
На галері, мов у пеклі,
Мусить погибати.

Про сю славу наші кобзи
Дзвонять по базарах,
Мов громи гримлять на небі
У блискучих хмарах.

Бо ще й досі в нас у Кафі
Головешки тліють 58,
А в Синопі й Трапезонті
Попели біліють 59.

І крівцею над Босфором
Червоніють мури,
Що річками розливали
Хижі гайдабури". —

"Ми мстимось за кривди, царю,
За ясир, пожари,
Що Вкраїну розоряють
Турки да татаре". —

"Ваш закон велить не мститесь:
Бо на небі Мститель;
Коли ж неба вам не треба,
То й прав розоритель.

Наш закон велить нам правде
Під мечем шукати:
Поки правди не докажем,
Поти воювати.

Ви мститесь, а ми караєм
Волею святою,
Що дає нам царювати
Сили правотою.

А над нами і над вами
Той самий Создатель,
Всіх народів цар верховний
І законодатель.

Коли Він за вас не мститься,
Дак не вам би й мститись:
Перед присудом небесним
Лучче б вам смиритись.

Греки, серби, і болгаре,
І жиди, й вірмене,
І албанці, й молдаване
Хиляться під мене.

А ви що? Ви з Сагайдашним
І на християнство
Так по-вовчому рветеся,
Як на мусульманство.

І нема між вами правди
Ані щастя-долі,
Опріч п'янства, да гультяйства,
Та дурної волі.

Ви мститесь, говориш, нене, —
І повік так буде?..
О запеклі, безсердечні
І безумні люде!

Не повік вам пліндрувати
Кафи та Синопи,
Трапезонтом прославляти
Козака в Європі.

Мов той вітер попід небом
Чорні хмари гонить,
Так про вашу марну славу
Темна кобза дзвонить.

Поти дикими полями
Будете скитатись,
Покіль козаки хижацтвом
Будуть величатись,

Вже бунчук царський у мене
Має за ворітьми:
Двину з усіма башами,
Як орел із дітьми.

Рушимо в козацьку землю
Під покровом Божим
І кінець паскудним вашим
Подвигам положим!"

Слухає старенька мати,
І язик німіє;
Кров палка у ветхих жилах
Гусне, холодіє.

Затрусились руки й ноги...
"Не лякайсь, матусю, —
Каже цар, — і не турбуйся
За свою Марусю.

Я не горе їй готую,
Вічну славу й шану,
Що вона любов святую
Принесла Осману;

Що вона йому небесним
Світом засвітила,
Його духа, мов на чисті
Крила підхопила.

Тим і хоче він здобути
Вашу Україну,
Що таку вродила дивну,
Неземну людину".

Із ясних очей в цариці
Іскрами сипнуло,
І лице палким рум'янцем,
Як огнем, спахнуло.

Мов кинджал, вона в Османа
Погляд затопила,
До потужного султана
Так заговорила:

"І се, царю милостивий,
Зветься в вас любов'ю,
Щоб мої степи та ниви
Позливати кров'ю;

Щоб мій рідний край коханий
Скрізь повоювати,
Попалити вбогі хати,
І церкви, й палати?" —

"Ні, сього не бійсь від мене,
Дніпрова Царице,
Зоре осяйна, червона,
Сонце білолице!

Вирушу я так потужно,
Що безумством буде
Проти мене воювати...
Схаменуться люде.

І поникнуть головою
Всі передо мною.
Я на Кам'янець, на Київ
Наступлю п'ятою.

На Дніпрі-Славуті й Рос"
Помурую башти,
Щоб з Москви вам ані з Польщі
Не було напасти.

Обгородимо Вкраїну,
Зробим Божим раєм,
Віру вірою покинем
І звичай звичаєм.

І сей рай від супостата
Буде ваш, султана,
Рідного по Бозі брата
І слуги. Османа.

Я тобі й ту оборону,
Башти подарую,
Мов на голову корону
Пишну, дорогую.

І блищатимеш ти з родом
Над своїм народом,
Як веселка між восходом
Сонця і заходом.

І не буде вже козацтво
Бурею літати
Та моє впокійне царство
Дерти-руйнувати.

А засяде по левадах,
По садах співочих,
Беручи поживу з стада
Та з волів робочих.

Не сумуй, моя лиліє,
Про войну ворожу;
Уповай на слово щире
Та на милость Божу.

А тепер ідіть, молітесь
Богу предків ваших,
Да прихилить до нас душі
Ненавидців наших!"

І злегенька до Марусі
Турчин уклонився,
Приложив до серця руку,
Стиха віддалився.

ДУМА ШОСТА

Мати мов німа стояла,
Вельми дивувалась:

Не таким вона султана
Бачити лякалась:

"І тебе він не займає
І не обіймає?" —
"Ні, матусю: коло мене
Навіть не сідає.

Він царює, верховодить
За моїм порогом:
Тут постоїть, поговорить
І відійде з Богом.

Їдьмо, мамо, помолімось
За сю тиху душу,
Що й подумати про кривду
Від її не мушу". —

"О! Молімося, дитино,
Ще за двох до Бога...
Коли ж серце се покине
Мука да тривога?"

І, схилившись на Марусю,
Мати заридала...
А чого Левко здобувся,
Ніже не сказала.

ПІСНЯ ШОСТА

ДУМА ПЕРВА

І

"Чого ти, паньматусю, так зітхнула,
Мов радощі згадала молодії
Або в той край душею позирнула,
Де зникли в нас надії дорогії?
Чого очиці так позападали
І голосочок твій перемінився?
Чи підданки що бовтнули-сказали,
Чи, може, сон страшний тобі приснився?
Із чим від мене ти, матусенько, таїшся?" —

II

"Моя ти зоре в тумані густому!
Моя ти квітко пишна на морозі,
Гірка сльозина в кубку золотому,
Тиха надіє в праведному Бозі!
Так, я літа згадала молодії
І в край сумний душею позирнула,
Де тліють кісточки його святії,
До нього б я і в пекло полинула...
О, лучче б я про се не знала і не чула!"

III

"Про що ж ти чула, серденятко бідне,
Мій дорогий, розколений кришталю,
Моє ти щастє, несказанно бідне,
Гірка потіхо і солодкий жалю!
Про що дозналась? Вже ж ми в домовині,
І ні печалі нам, ні воздихання!
Там, у земному раї на Вкраїні,
Про нас ні чутки, ані споминання!
Не плач, матусенько, моя ти росо рання!" —

IV

"Про татуся я, доню, перечула..." —
"О мамо!.." —
"Так, нема його на світі...
Нема вже сонця; хмара обгорнула
Ввесь світ. Пора й мені туди летіти". —
"Умер?" —
"Згорів із церквою святою...
Сьогодні Товстогуба я зустріла...
Піймавсь і він татарам у неволю..." —
І не скінчила речі, обомліла,
І очі заплили холодною сльозою.

V

То не роса з очей, гірка отрута,
Мов та смола з проклятого анчару,
Що нею жаль сліпий і помста люта
Намазують кинджала яничару.
Вже не тече сльоза, ні! Капле тихо,
Як мертва кров холодна, почорніла.
Не дознає від неї пільги лихо:
Бо серце сукроватою 'бкипіло
І в болістях своїх зотліло й заніміло.

VI

Обнявшись, літо плакало з зимою;
Мішалися гарячі з льодяними...
Якою ж ти здавалася сумною,
Царська палато, із гостьми своїми!
О, не про те великі будівничі
Твої цяцьки на мармурах тесали,

Щоб у тобі від серця щирі речі
Не винами — сльозами запивали,
І "пам'ять вічную" замість пісень співали!

VII

"Сьогодні я була на тім базарі,
Де кобзарі по-нашому співають...
І бачила, як двох вели у парі...
О, не питай, куди!.. Вони й не знають,
Хто дивиться на них! На голім тілі
Пошарпані жупани. Бородаті
Обидва, мов ченці, і білі-білі,
Як віск: бо, видно, все сиділи в хаті
З віконечком малим, в хурдизі тій проклятій"...

VIII

"Матусю, хто ж то був?" —
"Ох, Товстогубий!"
"Мій Боже! Дак се він і був?" —
"Як чуєш...
А другий... Другий був... Козак твій любий...
Що ж ти мовчиш? Чом дивом не дивуєш?..
Ой, Боже! Хилиться! Рятуйте! Пробі!"
На крик страшний збігаються туркені,
Грекині, ляхівки і, як особі
Великій, служать бідолашній нені,
Сераля пишного невольниці мізерні.

ДУМА ДРУГА

I

Нездужає Хасеки-Хуррем, і султана
Два різанці безвусі сповіщають.
Серальські лікарі із Лехистана
Книжки лікарські, суплячись, гортають.
Іде султан, покинувши в дивані
Башей та візирів широкомовних,
І до Марусиної почивальні
Шле наперед рабинь своїх безмовних,
А сам стоїть сумний, хмурний, як у тумані.

II

Його не хоче бачити Маруся
І лікарів до себе не пускає.
Над нею молитви святі матуся
Немовби вже над мертвою читає.
Священик сербський править одходную.
Вона лежить, як цвіт лелії пишний,
Косою скошений. Печаль німую
Світ ув очах виявлює огнистий
Та вираз на лиці понуро-урочистий.

III

Велить Осман покликать Кантемира
І, зачинившись, радиться з ним довго.
На другий день галерою Заїра
Пливе з Скутар 61 до Рогу Золотого 62.
До мармурів причалює барвистих...
Іде переддвірком... її стрічає
Новий баша у шатах позлотистих
І на її питаннє об'являє,
Що вже Абаз-баша десь інде пробував.

IV

Донесено про нього падишаху,
Що він очам цариciним нелюбий,
І зараз фірманом його, тімаху,
Відставлено від осяйної служби:
"Як з неба й грім гримить, і сонце сяє,
Так гнів і милость в оці у цариці.
До неї вся вселенна притікає,
Мов караван в пустині до криниці".
Щасливить поглядом і поглядом карає".

V

Перед цариciним блискучим ліжком
Навколішки Заїра припадає,
Недужній щось на вухо шепче нишком...
Рум'янець на лиці в цариці грає.
Обнявши лікарку, в уста цілує,
Зове матусю, плаче і сміється:
"Він жив, — рече, — і віще серце чує,
Що жизнь його, як нитка, не порветься...
О мамо, зіронько! Як любо серце б'ється!" —

VI

"Так, жив, і я не з тим явилась,
Щоб тільки вас про се оповістити,
Ні, в нас тепер страшна труса зробилась...
Ви мусите велике щось вчинити,
Велике і страшне, коли з неволі
Своїх братів вам любо рятувати,
Коли вам любо, щоб у чистім полі

Вони могли, мов соколи, гуляти,
По морю Чорному чайками знов літати". —

VII

"Заїре! — прорекла тогді Маруся. —
Нема нічого так мені страшного,
Щоб я сама і дорога матуся...
Кажи, Заїро, просто... Я готова
Скікнути зараз на Мосток Мертвецький,
І на гаку залізному висіти,
І мучитись, як Байда Вишневецький,
І пси голодні тілом накормити,
І в морі потопать, і на огні горіти!"

VIII

Заїра по покою позирнула,
Послухала з минуту під дверима,
Від серця сумовитого зітхнула,
І стелю, й стіни обвела очима.
"Чи піп у вас сьогодні був?" — спитала.
"Був". —
"Слухайте ж: при нім ні слова!
Щоб і крилом, і вітром не торкала
Сієї речі перед ним розмова:
Попівський-бо язик всім злам земним основа",-

IX

"Заїро! Не клепли на Бога правди! —
Марусина про се озвалась мати. —
Стидись таке казати, щоб нам зради
Найперш усього у попа шукати". —

"О, не гнівись на мне, паньматусю!
Я не своє промовила вам слово; :
Мій муж звелів остерегти Марусю,
Царицю нашу від попа лихого:
Бо він, — рече, — продасть і Господа самого.

X

Попи, — рече, — запродали Пророка,
Того, що возсіяв із Назарета
Ще перше, ніж ясну звізду Востока
Аллах явив народу Магомета.
І навіть козаки не довіряють
Ні язику попівському, ні оку:
Ніколи ж бо попа не допускають
В коші до себе, мов джуму жорстоку,
І молитви, — рече, — самі собі читають". —

XI

"Заїро, годі вже про чоловіка.
Кажи про діло. Не йому се знати:
Бо він — невіра, розумом каліка". —
"Каліка сей вас буде рятувати,
І розуму в рятунку стільки явить,
Що возвеличить ваш народ нікчемний
І серед вас ім'я своє прославить
Не тим, чим мотлох славиться корчемний,
Безощадний палій, кровоточитель темний". —

XII

"Не розуміємо тебе, Заїро". —
"Мій муж із Кочубеєм рідне браттє.
Ваш Кочубей Левко — брат Кантемира.

Одно у них обличчє і завзяттє,
Одна на світ їх мати породила".
Маруся дивиться на матір...
"Доню, —
Промовила старенька, — се Заїра
Говорить щиру правду. Ми з тобою
Не знали, що Левків отець та був невіра.

XIII

Його малим ухоплено в Нагаях,
І за Порогами у християнстві
Згодовано і в рицарських звичаях". —
"Дак мій Левко родився у мусульманстві?..
О, хто б не був отець його і мати,
За кожну іскру жизні дорогої
І за одно словце його віддати
Готова я царські мої палати
І жизні сотню літ щасливої земної!" —

XIV

"Коли готова, то й віддай, царице,
Як оддала б і я за Кантемира!
На небесах твій дух возвеселиться", —
Рече поважним голосом Заїра.
"Готова, о, готова, сестро!.. Боже!
Ти чуєш з неба... О Пречиста Мати!
Нехай твоя свята рука поможе
Мені Левка з неволі рятувати!"
І, знявшись, почала солодкими ридати.

XV

"Моя царице! — каже їй Заїра. —
Година дорога. Я сповістити
Про все негайно мушу Кантемира,
Щоб діло починав своє робити.
Учора він просив, благав султана
Подарувати жизнь йому Левкову,
Та не вблагав запеклого Османа.
Звелів собі на блюді козакову
Прислати голову у баню мармурову.

XVI

Та не блідій, не зціплюй рук, царице.
Він пійде в баню ще аж завтра вранці,
А ввечері, як Геспер 63 загориться,
На волі вже з Левком всі будуть бранці.
їх сорок душ самого отамання
Сидить у Чорній башті над водою,
Ждучи свого страшенного карання.
Попливемо туди удвох з тобою,
І будеш ти сама Левковою судьбою". —

XVII

"Як се, Заїро? Я не розумію". —
"Ось як. Історія се вже давняшня,
Та розказати добре не зумію.
Розмова мужа із царем вчорашня
Йому відкрила на Османа очі:
Що він у нього не гетьман великий,
А парубок малий, підпарубочий.
І ганьбою було б йому навіки —
Про турків розливать крові людської ріки.

XVIII

Не хоче більш Османові служити,
А ввійде в мир і лад із козаками
І вкупі будуть москаля душити,
Ляха й волоха бити й пліндрувати". —
"Як! — прорекла на се старенька мати, —
Сього вовік не може бути-статись,
Щоб нам на християн із вами встати
І вкупі у людській крові купатись!..
То чим же нам тогді, яким народом зватись?" —

XIX

"А станеться, — відказує Заїра, —
Бо не дадуть ляхи самим вам знятись
І без орди страшної Кантемира
Од ворогів своїх оборонятись". —
"Марусю! Вибирай, моя дитино:
Чи в Києві царицею назватись
І рідну ущасливити країну,
Чи од вінця царського відказатись
І християнськую прийняти тут кончину?" —

XX

"Я вибрала, матусю, ясна зоре!
Не знаю, що з того братерства буде:
Чи людям щастє, чи велике горе,
Чи славитимуть, чи клястимуть люде
Мого Левка і з ним невіру-брата:
Я знаю тільки те, що жизнь і волю
Йому даю, обороню від ката,

І він помститься за свою неволю,
Про те ж не думаю, що станеться зо мною". —

XXI

"О серце пресвяте! — рече Заїра. —
На диво Бог явив тебе народу...
Не для одного, бачу, Кантемира
Він дав таку в печалях осолоду.
О сестро рідна! Ні, ти не цариця:
Ти, сестро, вища всіх цариць великих!
Ім'я твоє на небесах святиться,
І ангельські тебе прославлять лики...
Покинь сей грішний мир, сумний, кривавий, дикий!"

XXII

І сльози добрі, перла многоцінні,
Живущою, зцілющою водою
Лились, природи дар святий, безцінний,
І обіймалася сестра з сестрою...
"Покину, о, покину, як терновий
Вінок, і там, на небі, панотцеві
Скажу: "Ти був премудр і свят у слові.
Бери мене на ручки, і Отцеві
Небесному хвались: "Ось мій вінець лавровий!"

XXIII

А ти, матусю, ти, мов голубиця,
Мов дух святий, на небо вознесешся,
І возсіяєш, і возвеселишся,
І сміхом херувимським возсмієшся:
Бо породила душу чесну, чисту,

Що не схотіла грішно царювати...
Побачу там я і Христа, й Пречисту
І припаду їй до подолу шати:
"Ти, Ти мене любить навчила і страдатиі" —

XXIV

"О раю! Де ти? Що ти? Як ти сяєш? —
Промовила зтатарена русинка. — —
Коли ти так цвітами процвітаєш,
Як на землі любов'ю вірна жінка, —
Воістину ти диво невимовне,
Ти — добрості Господньої пучина!
І, як стебло кадила благовонне,
До тебе лине ся свята людина...
Се чисту дань дає Аллахові Вкраїна".

ПІСНЯ СЬОМА

ДУМА ПЕРВА

Дивна чутка по Стамбулу,
Дивна вість літає:
Падишах своїй цариці
Берло довіряє!

Берло, жизні знак і смерті,
Власті над військами,
Над галерами, скарбами,
Землями й морями.

І не море на Босфорі
Вре та в берег плеще:

Від тополі до тополі
Чадра чадрі шепче...

І не вітер по дібровах
Чинарі гойдає:
До чалми чалму розмова
Тиха нахиляє.

"Мабуть, вже кончина світу,
Що султан великий
Догоджає без завіту
Норовам русинки.

Повеліла — і знак смерті,
Жизні, ба й потуги
У руках блищить у неї,
Турку для наруги.

На коліна (о пророку!)
Став перед блідою,
І назвав (о стид Востоку!)
Дівою святою.

І своє наслідне берло
(О сини й унуки!),
Мов жіноче веретено,
їй подав у руки".

ДУМА ДРУГА

Віє вітер, повіває,
Синє море грає;
Золотом його з заходу
Сонце заливає.

Та ні золота на морі,
Ні на небі сонця
Не вбачає бідний бранець
Із свого віконця.

Угорі над головою,
Мов каганчик, сяє,
Мутним світом кострубаті
Мури обливає.

Бо не дармо Чорною та башта зветься
Чорно, темно, сумно, гірко там живеться.

О, яке ж воно й життє у домовині!
Серце ниє у неволі на чужині;
Думка вороном літає по Вкраїні,
Кряче-плаче, покланяється родині,
Та нема рятунку при лихій годині.

Сорок їх сидить у башті без одного,
Що коня в степу сідлали вороного,
Не питаючись, не боячись нікого, —

Тих, що бурею на море налітали,
На лиман, мов стадо лебедів, спадали,
Кого стріли, жакували-пліндрували,
Супротивного у полі трупом клали,
В Чорне море каменем німим метали.
Не одну галеру на пожар пускали,
Попелами берег не один вкривали,

На невольницькі базари налітали,
Козаків-братів з неволі визволяли,

По Вкраїні рідній славою сіяли,
Мов квітки в городі, пишно процвітали.

* * *

І понуро мовчать молодці низові чуприндири...
Без одного сидить їх у башті десятків чотири...

Вже від нужи облазили в хирних обірванців гирі,
І в кулак, як мовляв той кобзар, з голоднечі трубили.

ДУМА ТРЕТЯ

У віконечко їм милосердна рука подавала
Трохи хліба святого, а часом кришеник і сала.

А про борщ в'язники, вже який в нім і смак, забували,
Сировцем да потапцями душу гіркую питали.

Повпивались кайдани бідахам і в ноги, і в руки;
Дознають на прикові короткім страшенної муки.

На соломі гнилій, мов той пес-волоцюга, лягають,
Полягавши, сльозами один одного обливають,
Україну простору та вольну, свій рай, споминають:

"Ой ти, краю, наш раю! Ти сяєш степами-полями,
Повбиравши степи та поля, мов стрічками, річками.

Ой ти, Дніпре-Славуто, наш давній ти шляху козацький!
Ізжили на тобі ми свій вік молодецький-юнацький.

Наші предки в твоїх водах чистих святих охрестились,
А діди у твоїх покаянних печерах молились,
А батьки на тобі за козацькії вольності бились.

Ой ти, Росе, пораднице наша! Ти, втіхо Росаво!
Честе наша й поваго, велика козацькая славо!

Ти, Суло наша, Сулице! Полем далеко гуляєш,
Із Ромна та в Черкаси з тугенького лука стріляєш,
Ненавидників наших лихих хоч не б'єш, то лякаєш.

І ти, Ворскло, бабусенько люба; старенька, тихенька,
Як щаслива дитина ясненька, як рай веселенька!

І ти, Доне, наш брате, товаришу вірний в недолі,
Пристановище певне старої козацької водії

Воздихання та сльози гіркі ми до вас посилаєм,
Як батьків, матірок, як сестриць-жалібниць, вас вітаєм:
Ми щодня, щогодини й хвилини про вас пам'ятаєм.

А ти, Мати козацька! Ти, Батьку козацький Великий!
Процвітайте між людьми хвалою вовіки і віки,
Щоб хилились до вас помічниці Дніпрові, всі ріки,
Посилаючи борошно вам і з бочками горілки!

Нам не їсти вже хліба у вас, горілок тих не пити,
Споминаючи вас, тільки плакати гірко, тужити".

* * *

Так мовляли старі козаки, січові козарлюги,
Молоді ж підіймали гуртом плач невольницький другий;

"Ой чого нам було в козаки сі охочі ходити!
Чи не лучче б нам хліб святий в полі на волі робити?

Чи не лучче б нам волики, йдучи шляхом, поганяти,
Поганяючи, співами степ або гай звеселяти?

Сидимо, гинемо тут, ні будня, ні свята не знаєм,
І про Бога, про образ його пресвятий забуваєм.

Хоч би дав нам Господь уві сні святу церкву уздріти
І в диму тім кадильному свічку йому засвітити,

І забути, заснувши, сей смород страшенний, сю нужу,
В головах ковтяхи, у ногах повсякденну калюжу.

Ні, не сниться вам церква свята, образи з корогвами,
І на сонечку дим золотий та пахущий клубками,

І співаннє спасенне церковне з попівським читаннєм,
І причастє велике, сумне і страшне з упованнєм.

Сниться нам і вночі ланцюгів та кайдан брязкотаннє,
Мов пекельний той плач і страшенне зубів скреготаннє.

Сняться нам на залізних гаках безконечнії муки
Та погибельний крик і жаданнє з душею розлуки.

Завтра ти, наш гетьмане хоробрий, наш соколе, кажеш,
Від меча беззаконного тут перед нами поляжеш.

А ми будем щодня поодинцю над морем висіти,
А зірвемся з гака, пси нас будуть терзати да їсти.

О, тяжким ми гріхом, миле браттє, в чомусь провинили,
Чи не тим, що в кабак охотніщ, ніж до церкви, ходили?

Чи не тим, що попу на молебень шагом скуповали,
А в шинку й таляра, мов шага, на медах пропивали?

Чи не тим, що неділі святої в походах не штили
І по п'ятницях бубни, цимбали по ринках водили?

Може, тим, що отця, матір, сестер, братів зневажали,
Проти церкви шапок через пинду дурну не здіймали
І святого хреста на себе мимоходом не клали?

Може, й тим, що сусід хліба-солі й худоби збавляли
Старих жен і сивеньких дідів в груди стрем'ям штовхали,
Немовляток-дітей серед гулиці кіньми топтали
І з піском чисту кров неповинну, мов з жарту, мішали?

Або й тим, либонь, браттє кохане, коли провинили,
Що дівчат молодих та вродливих до себе манили,

Заманивши, в ясир та в гареми орді продавали,
Їх дівоцькою кров'ю сліпих кобзарів наповзли,
По базарах під кобзи, під бубни й баси танцювали,
Не горілку, ту кров неповинну лили-проливали,
В горілчаних калюжах, в грязі гопака вибивали,
Дорогі златоглави, саєти із жарту каляли.

За те Бог милосердний тепер нас в неволі карає,
Від гріхів нашу душу великих, тяжких очищає,
Тихий рай безпечальний за муки страшні відчиняє".

ДУМА ЧЕТВЕРТА

Обізветься на се тихим гласом Левко: "Гей, панове!
Ви — козацтво хоробре й палке, та, шкода, безголове.

Вас попи та дяки напідпитку малого навчають,
А великого вчити й на путь наставлять забувають.

Мене Бог сподобив без попа й без дяка просвітитись
І звичаїв козацьких без пляшки та чарки навчитись.

Непитущого ви за гетьмана собі обібрали,
Через п'янство ж своє у неволю погибельну впали.

То я ваших гріхів на свій пай не беру й не приймаю:
Через ваше безбожництво славу лицарську теряю.

Коли б ви горілок у човнах од мене не таїли,
По домівках тепер би в добрі та в шанобі сиділи.

Не так гірко мені з молодими літами прощатись,
Як в Петра Сагайдашного пентюхом з вами назватись.

Вже ніхто з вас не вернеться в Січ і на славну Вкраїну
І не скаже: "За те Кочубей у неволі загинув,

Що не кидав п'яниць із чайок у безодню морськую:
Через зраду гультяйську втеряв корогов золотую.

І не кожен по страті в обитель Господню полине:
Відопхне беззаконника Бог, в преісподню закине.

Дак нехай він і в пеклі з'ясує, що в слові і ділі
Був я честен, статечен, і плями не маю на тілі.

Бо не знавсь із жіноцтвом дурним; полюбивши ж Марусю,
Шанував її матір так, як би й рідненьку матусю, —

Шанував так, як Січ: бо я роду між вами не маю...
Кантемира ж невіру за брата собі не вважаю

І не хочу з фурдиги й кайданів один слобонитись:
З вами славен я був, з вами буду і смертю ділитись.

Шанував я Марусину матір, панове, святую,
То й не зводив з ума, не туманив дочку молодую.

Я ні разу, панове, й за рученьки з нею не взявся:
Мов зорею ясною на небі з землі любовався.

До криниці, панове, ходив я щоранку світочком
І втікав потай миру вишневим садочком.

Перечувши ж тепер, що вона вже велика цариця,
Моє серце страшенно болить, а душа веселиться.

Бо течуть із цариципних рук милосердія ріки,
І Господь її душу за се не оставить вовіки.

Я й на небі її не бажаю за рученьки брати,
І в уста благодатні, зцілющі святі цілувати.

Оддалік там на неї любовно я буду дивитись
І коханнєм її перед Господом жизні хвалитись".

ДУМА П'ЯТА

По сій мові замки пудові у дверей забряжчали,
І засови у кунах залізні, важкі завищали.

І дві поли широких дубових дверей розчинились,
На порозі два янголи з неба в сіянні з'явились.

Бо сіяло у дверях, мов рай, по Босфору садами,
Пречудовними баштами, золотом, склом, мармурами.

Червоніло на заході сонце... Маруся й Заїра,
Ся голубка в любові тиха, ся душа світлокрила,

На козацьку біду та на нужду страшенну дивились
І, вжахнувшись, одна до 'днієї плечем притулились.

"Ой ви, бідні невольники! Як се ви й живі зостались,
Що в таку превелику біду та в неволю попались?

Я прийшла вам диханнє здорове та й очі віддати,
Божий світ в благовонній красі й чистоті показати". —

Так промовила, ронючи сльози, як жемчуг, Маруся.
"О! Тепер я, — рече, — ні царів, ні катів не боюся". —

"Хто ж єси ти, чудовна людино? Звідкіль ти взялася,
Що нам сонцем, і світом, і раєм небесним здалася?"

"Я Маруся, — рече, — Богуславка, коли ви чували,
Що татаре в ясир, у полон, у неволю забрали".

Затрусились невольники бідні з журби та з печалі
І від туги тяжкої лицем до землі припадали.

"О, бодай же, Марусю, ти щастя та долі не мала,
Що ти нам царюваннє своє осяйне показала!" —

"Ні, не лайте мене, земляки, не кленіть, не коріте,
А за душу мою милосердного Бога моліте.

Дарував мені цар ціле царство, та я не схотіла,
У темницю до вас непорочними крильми летіла.

Се у мене в руці царське берло, дивітесь, сіяє:
Всіх людей під моє повеліннє воно нахиляє.

Бо поїхав далеко на влови султан із башами,
І до ранку владичиця я над землею й морями.

Тріумфову галеру тобі, мій Левко, я дарую,
Киндяки, златоглави, і утвар, і снасть дорогую.

І невольників тих порозковуєш сам ти на морі,
І звірюку ляха зоставляю на всій твоїй волі.

У галеру червінців я безліч із скарбу набрала,
Поставами без міри кармазину й сукон наклала,

І габою турецькою добре звеліла прикрити,
Щоб не вельми стамбульцям завидливі очі дражнити.

Випливай, мій лебедику, з вітром попутним тихеньким,
Уклонись там од мене всім людям поклоном низеньким".

І волшебним жезлом, царським берлом, Маруся махнула
І кайдани залізні з Левка, мов солому, струснула.

Від кайдан Кочубей, мов приснилось йому, слобонився.
На Марусин він лик, мов на образ чудовий, дивився.

"Духу мій! — прорекла вона, зблідлій і зціпивши руки. —
Наступила хвилина гіркої земної розлуки...

Знай, ніколи тебе, о! Ніколи я так не любила,
Як у нужді страшенній, в багні та в кайданах уздріла,

Приступи, щоб у нас по Вкраїні та слава постала,
Що велика цариця в уста козака цілувала!"

Приступив та й упав на коліна, і серце замерло…
Покотилось із рук у Марусі Османове берло.

"З твоїх уст я п'ю смерть, — прорекла вона, — добре се знаю,
І кончину мою поцілунком солодким вітах".

І закрилась полою своєї царської порфіри,
І побігла, покинувши берло в руках у Заїри.

"О, спасибі ж тобі, похвало України велика,
Що ти нас слобонила з сього бесурменського лиха!"

Козаки, стрепенувшись, як мурі ведмеді, казали
І хрести величезні на себе, ридаючи, клали.

"Хоть потурчилась ти ради лакомства й панства, небого,
Та пісень по шинках, молитов по церквах буде много.

Спасемо від гріхів ми гуртом твою душу убогу,
А до турчина знайдемо луччу, тверезу дорогу".

Обізветься Левко Кочубей, і гуде його голос,
Мов той дзвін великодній, і зв'яв у комишників волос.

"О сліпе ви бурлацтво! Не вам її душу спасати:
Її жде на небі Пречиста Ісусова Мати.

Ось галера блищить золота перед нами: рушаймо.
І Марусину славу із роду та в рід передаймо".

ДУМА ШОСТА

Дивна чутка по Стамбулу,
Дивна вість літає:
Кантемир галеру в море
Сам випроводжає!

Тріумфову проводжає
Пинду правовірних,
І на ній із вітром грає
Корогов невірних!

І не хвиля на Босфорі
Мармури змиває,
Чадра чадру зустрічає,
За руки хапає.

І не вітер крутить хвилю,
В кучері звиває:
До чалми чалма белькоче,
Стиха промовляє:

"Кінець світу наступає:
Серце-бо жіноче

Всім Стамбулом повертав,
Як само захоче.

У руках в джавурів клятих
Шабельки блискають.
На наругу нам з гармати,
Пливучи, гримають.

І несе їх вітер буйний,
Мов стрілу по морю,
І співають гайдабури
Про козацьку волю.

Ні, не нам, не туркам править
Світом сим широким:
Переважила русинка
Нас умом глибоким".

Як народиться між ними
Цар її удачі,
Наш Восток не раз гіркими
На морі заплаче.

Як народиться ж цариця
З розумом Марусі,
Не одна тогді присниться
Нам біда й на суші".

ПІСНЯ ВОСЬМА

ДУМА ПЕРВА

І

Горить лампада ярко, аж палає,
Неугасима жертва, дар любові,
Що й турчинові душу просвіщає.
Дає високі мислі й козакові...
Се чисте серце так горить-сіяє
У мороці глибокім ізувірства,
Що з Бога правди людям виробляє
Чудовище ненависті да звірства.
Ума й науки бич, корону суєвірства.

II

Постила цілий день старенька мати,
Крижем перед Пречистою лежала,
Щоб непорочну трисвяту вблагати,
Немов якого турка-яничара,
Послать її дочці тиху кончину.
"А на мене, стару, — рече, — всі муки,
Що мали впасти на мою дитину,
Перенеси — аж до душі розлуки...
Нехай за доччину вину страшенно гину!

III

Нехай до Бога я, мов дим од жертви
Кривавої, здіймусь і преблагого
Умилосерджу, щоб сі кості мертві
Воскресли для блаженства неземного,
І вкупі з ним, вовіки незабутим,
І бідною Марусею моєю
В Твоїм чертозі святопресловутім
Жили й цвіли щасливою сім'єю...
О Боже! Не карай нас помстою твоєю!

IV

Се, може, нас біда за те постигла,
Що я дочку в коханні покривала,
її любов, мов немовля, пестила
І рідним сином бесурменця звала.
Чи, може, я Тобі не догодила,
Що і в неділю дещицю робила, —
Не кожну п'ятінку постом постила,
Не кожне свято приносами штила...
Ой, чи не тим же я дочку мою згубила!"

V

І, впавши ниць, хрестом стара лежала,
Стогнала стиха, мов уже кінчилась,
І, як листок осінній, трепетала:
Бо їй Пречиста в омряці з'явилась.
Мережаний божник зробивсь престолом;
Божниця темна зорями окрилась,
І янголи, злетівшись там собором,
Співали, ніби архирейський крилас;
А серед них якась людина засвітилась.

VI

О Боже! Се ж сіяв небесним світом
Той, хто явив їй образ Твій пречистий.
Як сонце праведне барвистим літом,
Блищить на нім одежа снігом чистим.
Возносить він молитву, мов кадило,
І воздіяніє руку своєю творить...
Ущухло все кругом і заніміло:

Бо Пресвята, мов стиха грім, говорить:
Тим, як листок, тремтить запостуване тіло.

ДУМА ДРУГА

I

"Матусю, зіронько! — рече Маруся,
До матері припавши головою. —
Чого ви тремтите? Я не боюся
Тепер і пекла, й сатани самого". —
"О доню!.. — І встає мов з мертвих мати. —
Я бачила святе, предивне диво...
Не маю слова, щоб оповідати...
Боюсь промовити що-небудь криво
Про те, що прорекла Цариця милостива". —

II

"Яка цариця?" —
"Пресвята, пречиста
І поки світу преблагословенна.
Тепер уже в квітках тропа терниста;
Тепер блищить, мов рай, темниця темна.
Я бачила й його в вінці святому,
Кому нема в мене іменування, —
Отця твойого у житті земному...
Сподобився він на небі царствування.
О доню! Вже нема печалі й воздихання". —

III

"І не повинно бути!" —
Чий се голос?

Чи з-під землі, чи з неба?..
Стуманіли
Обидві, і заворушився волос
В обох на голові, і поніміли...

І незримою рукою
Занавіс одкрилась;
Мов зорею огняною
Хата освітилась.

Сонечко, мов жар, горіло,
Жевріло над морем,
Як надія в серці тихім
Над бездонним горем.

Освітило теплим світом
Божники з богами,
Що стояли під квітками
Та під рушниками.

А Пречиста в ту хвилину
Як жива стояла,
І дитину, мов картину,
На руках держала, —

Вірної любові й жизні
Символ благодатній...
Його й простий розуміє
Серцем розум хатній.

І в тім світі теплім, тихім,
Що мов з неба лився,
Вісник мира і утіхи
Ангелом явився.

Став і до Марусі руки
Простирав, мов крила,
І мовчав: сама за нього
Постать говорила.

І немовби їй молився,
І немов журився:
Бо до неї якось любо
Стиха похилився...

Се був той, хто дав їй берло
Власті над військами,
Над галерами, скарбами,
Землями й морями, —

Берло, жизні знак і смерті,
Ключ, що відмикає
Всі в'язниці і на волю
В'язнів випускає.

І взяла той ключ Маруся,
І поцілувала,
І з плачем цареві в ноги
Мовчазна упала.

Мовчазна, бо повна дяки
За можбу велику,
У неволі повертати
Волю чоловіку...

"Встань, свята, небесна діво! —
Проречe він тихо. —
Встань, сердець великих диво,
Чистих душ утіхо!

Я у тебе сей знак власті
І можби зоставлю,
І себе, мов той преславний
Аль-Рашид 64, прославлю.

Положи його, кохана,
У ногах в богині,
Що твій розум осіяла,
На чужій чужині.

І нехай дива він творить,
Тюрми відчиняє,
Про мій дух тобі говорить
І напоминає". —

"О грозо і каро миру! —
П рорекла Маруся. —
Я тобі сказати тиру
Правду не боюся.

Смерть мою я, царю, знала,
Знала, що робила:
Я його поцілувала,
Бо й люблю, й любила.

І люблю, й любити буду
Над усяку душу:
Покіль серце б'ється в грудях,
Перестать не мушу!"

Осміхнеться цар: "Кохана!
Ти мене не знаєш,
І к о з а ц ь к о ю султана
Лютостю сповняєш.

Тільки помисли від мене
У серцях закриті:
Я все добре і мерзенне
Знаю скрізь по світі.

Щирого й єхиду знаю,
Друга й супостата
І на всяку кривду маю
І суддю, і ката.

Се ж не кривду ти вчинила".
О ти наш великий!
Дай нам правдою Твоєю
Дихати вовіки!

Ти його тогді любила,
Як мене й не взріла...
За його любов ти царства
Взяти не схотіла.

Чи мені ж тебе карате,
Ясноока зоре,
Діво, повна благодаті,
Правди й честі море!

Дай мені на тебе серцем
Праведним дивитись,
Образом твоїм небесним,
Тільки веселитись!"

Ще цареві не діймає
Українка віри,
Думку думкою впиняє,
Каже до невіри:

"Я в галеру тріумфову
Золота поклала
І йому, мов ту полову,
Все подарувала". —

"Коли б ти в моєму домі
Всі скарби забрала
І на спомин козакові
Їх подарувала;

Коли б царство все забрала
З землями, морями,
І Стамбул попаювала
Проміж козаками,

А зо мною стала жити
У мужичій хаті, —
Не схотів би я й гледіти
На царські палати.

Моя зоре, моя доле!
Відай щиру правду:
Ми держали з Кантемиром
Таємничу раду,

І звелів я в таємничій
Раді Кантемиру,
Щоб він, так як ти б хотіла,
Обманив Заїру.

Заслужив козак твій смерті,
Но його скарати
Се було б найкраще в світі
Серце розтерзати.

Ні, Осман твоїм великим
Саном не жартує:
П о л о в и н у власті й сили
Він тобі дарує.

Ти чинила, що хотіла,
Як верховна сила,
І мені дарами тими
Духа веселила". —

"Знай же й ти, великий царю,
Щиру й повну правду...
Не прийми сього за зраду
Ні в тяжку досаду:

Коли б хто мені корони,
І царськії трони,
І всі берла, і всі перла,
І всі міліони,

Міліони міліонів
Дав із рук у руки, —
Не взяла б я під умову
З любленим розлуки.

У гіркій, мізерній долі
З ним воліла б жити,
Ніж на пишному престолі
Над царми сидіти". —

"Ой, мій царю, ти правдивий! —
Проречe тут мати. —
Нехай світить Божа правда
На твої палати!

І нехай тебе наставить,
Як у світі жити:
Що любові ні купити,
Ані заслужити.

Бо за гроші — всі розкоші,
За труда — награда,
А любов... Із нею й жити,
І вмирать одрада.

Ся велика Божа тайна
Цілим світом править
І турецького султана
Рівно з нами славить.

Зрозумій сю тайну, царю,
Серця глибинею:
Розлучися, не лицяйся
З донею моєю.

Нехай любить непорочна,
Кого серце каже,
З ким її рука Господня
Без примусу в'яже!" —

"Щира правда! Ти сердечна
І розумна мати:
Мова в тебе чоловічна,
Повна благодати.

Знай же: волею моєю
Править інша воля.
І з дочкою в нас твоєю
Нероздільна доля.

В людські душі ще за предків
Два духа вселились
І владиками сердець їх
Тайними вчинились:

Дух любові і дух злоби,
Правди і неправди,
Дух прихильності благої
І дух ниций зради.

Один хоче по всіх землях
Світло засвітити,
Всі народи, ніби сім'ї,
Рідними зробити.

Другий хоче мраком ночі
Божий світ окрити,
Посліпити людям очі,
Душі показити.

І бере дух злоби дикий
Гору над любов'ю,
І ввесь Божий світ великий
Заливає кров'ю.

І воює, і руйнує
Всюди духа правди,
І нема людському серцю
Між людьми відради.

Я одну відраду маю,
Що меча стискаю, ,
Світ широкий озираю
І за лжу караю.

Сим мечем я покарати
Хочу в Римі папу,
Що криваву простягати
Звик по світу лапу.

І найперш усього вдарю
В передмур'є церкви,
Баламутниці народів,
За живих і мертвих, —

В передмур'є, де руками
Русь ляхові служить"
З єзуїтами ксьондзами
Накладає-дружить.

Ми чотири вже столиці
Взяли в християнства,
В ницого сього ублюдка
Древнього поганства,

Що своїм кощунством в Римі
Вірі в Бога шкодить
І гарем в Єрусалимі
Для прочан заводить *.

Гроб замученого Бога 65
Кров'ю обливає,
Чистоту його чертога
Торгом оскверняє.

А я п'яту завоюю,
Як ляха зруйную,
І тобі, царице люба,
Київ подарую.

Слухай же, моя надіє,
Правди чисте око!
Зазирни Османа в душу
Розумом глибоко.

Зваж обох нас духом щирим,
Серцем дивом дивним:
Від кого добра постане
Більше нещасливим, —

Тим, що в тьмі сидять і в сіні
Смертній погибають,
Ні впокою на Вкраїні,
Ні пуття не мають.

Я в твоїх руках престольну
Цеху зоставляю:
І тебе, царицю вольну,
Чтить повеліваю.

Вже одна в нас Роксоляна
Розумом світила,
Мого предка Солимана 66
Над усе любила.

Полюби мене за душу,
Що жадає правди:
В тебе я шукати мушу
Щирої поради.

Я з усіх до тебе земель
Буду посилати
На поклон посли з їх почтом
У твої палати.

Розпитайте в них обидві,
Де які звичаї,
Де такі видали злидні,
Як у вашім краї.

Де таке видали п'янство,
Дике грубіянство,
Всегубительне козацпво,
Люте гайдамацтво?

Ти людей між ними знайдеш,
Що світ облітали,
Навкруги землі дорогу
По морю верстали.

Може, й інше станеш мислить
Про свою країну
І не рай побачиш дома,
А страшну руїну.

Може, так як я, побачиш,
Хто ваш край пліндрує
І татарськими руками
Рік у рік руйнує,

Бо піснями хижу здобич
Славить-вихваляє,
По старих нові нещастя
В селах засіває.

Ще ти по світу, серденько,
Оком не ширяла,
У віконечко маленьке
З хати визирала.

За віконечком же світу
Крильми не злітати,
Мислями не перемірять,
В книгах не списати.

Ще не вповні сад розвився
У твоїй ограді,
І не все благоухає
В пишнім вертограді.

Пасучи щасливі очі,
Будем літа ждати,
Як на сонечку закаплють
З нарду аромати.

А тим часом, о царице!
Глянь на Україну,
Спогадай свою останню
В тій землі годину.

Побіч серця золотого,
З розумом високим
Ти не вдіяла б нічого
В тім багні глибокім,

Де одно одного топить,
Одно 'дного давить,
Собі славу з того робить,
Чим себе безславить.

Тут живеш ти в упокої,
Пані повна дому,
Не підвладна в нім нікому
І мені самому.

А щоб жити й не тужити
По тій Україні,
Ти собі знаходиш пільгу
В щедрій милостині.

Паніматко! Я й до тебе
Річ мою 'бертаю:
Вас обох до діл спасенних
Добрих призиваю.

Серце чисте, милостиве —
Дар найкращий Бога:
Найповніша, найпростіша
До небес дорога.

Ти з Письма Святого знаєш,
Що сини Адама
Прийдуть од восток і запад
В рай до Авраама 67

І возляжуть опочити
На святому лоні,
У якому б не родились
Темному законі.

Серце чисте, без лукавства —
Дар найкращий Бога,
До небесного нам царства
Всім одна дорога".

Тут Осман мій до Марусі
Стиха похилився,
Приложивши к серцю руку,
Тихо віддалився.

ДУМА ТРЕТЯ

"Мамо, зіронько! Пречиста
Нас обороняє:
Люте серце азіатське
Кротостю сповняє". —

Так промовила небога,
І обидві впали,
І, мов діти, до німого
Лику промовляли:

"Чудотворная святине,
Божа благостине,
Нам прибіжище в невірній
Стороні єдине!

Сохрани нас, заслони вас,
Благодатна Мати!
Дай нам чудеса, мов крилас,
Дивні воспівати!

О Пречиста! Ти все можеш:
Можеш скелі-гори
Розкопати і дорогу
Проложити в морі;

Кам'яне, несите кров'ю
Серце обернути
І небесною любов'ю
До людей натхнути.

Ти вже чудо сотворила
Між чудес велике:

Несподівано зробила
Кротким серце дике.

Сотвори ж, да спасемося
З-між сього поганства,
В рідний перенесемося
Край до християнства!

Дай крилі нам. Божа Мати,
Крилі голубині,
Як витали, знов витати
В рідній Україні!

І нехай твій лик явленний
В край наш завітає
І народ благословенний
Навкруги збирає!

Нехай людські очищає
Душі там од скверни
І від Росі одвертає
Нарід сей мерзенний.

І нехай усі трудящі,
Всі обремененні
Веселяться, мов гулящі,
О Твоїм спасенні!

І, забувши всі тривоги,
В молитвах зіллються,
І в божественні чертоги
Духом вознесуться!

Ти, свята, всепіта Мати,
Повна благодати;
Дай нам рідний край вбачати,
Бога прославляти!"

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

ДУМА ПЕРВА

I

О Києве, оманна просторік святине,
Безодне мідяків дурних мозольних!
В тобі останній глузд народу гине
По капищах безумно-богомольних...
По капищах твоїх многопрестольних
Теряють розум вкупі з мідяками
Ті, що в своїх роботах потогонних
Бідують-б'ються по ріллях з волами
І хлібом діляться з попами-туманами.

II

О Києве! Ти ідеали віри
Старої нам в ділах нових являєш,
Що поночі снували суєвіри,
Ти повидну утоком затикаєш:
Основину, що древні ізувіри
Тобі, мов дику мрію, завішали, —
Ту, що ченці й попи понапрядали,
Мережиш зрадами безпутного козацтва
І безощадностю лихого гайдамацтва.

III

Що поп'яну тобі в шинках співалось,
Ти по-тверезу книжним складом пишеш
І, щоб лихе знов тліло та займалось,
На попели руїнним духом дишеш.
Нам з Музою тепер одно зісталось:
Твоїм сліпим письменством гордувати
Твою наслідню мрію зневажати,
І зло, що ти хотів би вихваляти,
Таким, яким воно бувало, змалювати.

IV

Співай же. Музо, про ту лжу велику,
Що вагонить над Сходом і Заходом,
Збиває письмаків із пантелику
І туманом лягає між народом.
Нехай з святійшим тим, мовляв, синодом
Та з папою безгрішним верховодять
І свій кукіль всівають год за годом:
Твої посіви всі колись посходять:
Письмацькі куколі пшениці не зашкодять.

ДУМА ДРУГА

I

Не чорна хмара суне-наступає
На темно-сиву непроглядну хмару:
Чабан добутків папських придуває
У патріаршу київську отару.
Отари стережуть бровки кудлаті,
Гавкущі, злющі, хоть і не голодні:
Ченці, жерці ротаті та пузаті,

Умом сухі, мов ті степи безводні, —
Блукаючі огні болотної безодні.

II

Сі пастирі кладуть за вівці душі,
Та не свої чернечі, а козацькі:
Бо, починаючи від договору в Буші,
Благословляють купи гайдамацькі;
Підучують за православну віру
Стояти кріпко, сиріч пліндрувати
Ксьондза-уніта і ляха-невіру,
А жиду пільги й спуску не давати:
Бо він од Господа і від людей проклятий.

III

Релігія любві тут обернулась
В релігію ненависті гидкої,
І в темнім богомільстві злість проснулась
Варязької старовини страшної,
Як ми Болгарію в крові топили 68,
На кіллє полонян своїх стромляли,
А з наших черепів ковші робили
І на костях кривавих пирували-
Герої, що себе тиранством прославляли.

IV

Чабан добутків папських Оборницький 69,
Гладенький, чисто голений, блискучий,
Ізвивстий отаман єзуїтський,
Під язиком ховає яд гадючий
І крадеться до сонної отари

У загородь, у Лавру чудотворну,
Де наші предки сотні літ куняли
Під гук ірмосів, кондаків, трезвону,
Знайшовши в них собі від пекла оборону.

V

Тихенько крадеться отаман єзуїтський,
Мов чоботом проміж яєць ступає,
Дарма, що з ним вельможний пан Брольницький
Як півень, вгору носа задирає,
Як хижий раріг, зиркає очима,
Сап'янцями скрипить, в підкови креше,
Пишається широкими плечима,
Перснями бороду-лопату чеше
І про свій древній рід за кожним словом бреше.

VI

І риба немала сей пан Брольницький:
За ним шляхетний почет виступає
Він, каштелян і райця королівський,
Послом ченцям себе тут об'являє.
Ведуть посла в трапезу і медами,
Ще з Туровських пивниць, гостей шанують *
Бо, хоть Потія вигнали киями 70,
А королеві все-таки голдують
І хочуть знати, що від речника почують.

VII

"Се, мабуть, Рутському 71, так як Потію,
Дає король чуже добро й надбаннє...
Та є в нас чим його турнути в шию

І низове купити отаманнє.
Святі отці печорські та Успеннє 72,
Наш древній образ, темний, чудотворний,
Не презрять нашого до них молення,
Коли б ізнов на нас прийшов день чорний...
Втікатимеш од нас, вужако ти проворний!"

VIII

Так пошептом ченці ксьондза вітають,
Що справді, мов той вуж, між ними в'ється...
До нього повні кубки вихиляють.
Він, мов сріблом дзвенить, сміється...
"Се мій речник, — промовив пан Брольницький, —
Бо я посольських прав не розумію.
Я каштелян і райця королівський,
Но раяти в обозі тільки вмію,
А в справах потайних туманом туманію.

IX

Хоч мій отець на Полоцькім владицтві
Давно мені нагрів був місце тепле,
Та ні, нехай в церковному дідицтві
Кунцевич 73 в дзвони дзвонить, в било клепле;
А я мечем волю собі дзвонити,
Як славні пращури мої дзвонили,
Що замок наш, Брольник Великий,
Від Батия 74 над морем боронили
І флот його з гармат розбили й потопили". —

X

"Оце ж то й горе, що місця в вас гріють
На всі владицтва та й архімандритства
І всобиці між Руссю й Руссю сіють
По хижому наказу єзуїтства", —
Так відказав послові Плетенецысий 75,
Колись юркий маршалок повітовий,
Тепер святий архімандрит Печорський,
До бою за своє добро готовий,
Як се показує й покій його столовий.

XI

Скрізь по стінах Трапезної світлиці
Під склепом старосвітської будівлі
Пищалі семип'ядні, гаківниці,
Луки, сагайдаки, шаблі висіли.
Бо й Тур-архімандрит 76 ходив войною
З козацтвом грошовим в Литву шукати
Печорського надбання, і святою
Підмогою Пречиста Божа Мати
Дала йому добро своє в ляхів одняти.

XII

А Плетенецький Єлисей потужно
Успенія святого "хліб духовний"
Хранив і боронив. Стояли дружно
Ченці та козаки за чин церковний,
За ту благочестиву древню віру,
Котра нічого більш не вимагає,
Як пліндрувати всякого невіру
І кожного, хто лишні гроші має,
Та з єзуїтами й ляхами накладає.

XIII

Поглядує на нього Оборницький
З-за кубка срібного, мов лис хвостатий,
Не знає, що сказати пан Брольницький,
Посел, на розум дуже небагатий.
"Вельможний пане мій архімандрите! —
Озвавсь речник. — Не час про те гадати,
Як нам "хліби духовні" поділити, і
По правді "столиці" пороздавати
І надбане з мирян добро попаювати.

XIV

Не час і не пора: бо з-за Дунаю
Погрожує, мов Божий суд, руїна
І нашому, і Дніпровому краю...
Заллється полом'єм вся Україна,
Почезнуть села й городи з церквами,
В монастирях медів не будуть пити,
І там, де ми бесідуємо з вами,
По пустках сови тільки будуть вити
Проміж німих могил свої пісні квилити". —

XV

"Сіль на язик тобі! Печина в зуби! —
Гукне старий чернець, рудий і сивий,
Обтерши чорною полою губи. —
Що се нам лях провадить нечестивий?"
І, мов дрімучий бір, заколихались
Чернечі голови під намітками,
У пеклі тканими. Ченці шептались

Один з одним, немов дуби з дубами
Або розпатлані вночі відьми з відьмами.

XVI

Ворожий дух між Руссю і ляхами,
"Лукавий" дар гнилої Візантії *,
Владикував над ницими умами
І в душах покріпляв інстинкти злії.
За кубками солодкими сиділи,
А д' серця кров недобра приливала,
І, мов вовки, із-за пеньків гледіли...
Гостей така ж ненависть розбирала,
А шляхта молода аж шабельки стискала.

XVII

Один речник, як місяць понад хмари,
Угору над темнотою здіймався.
Достав з кишені срібні окуляри,
Надів, блиснув і мовчки осміхався.
Йому Брольницький подає цидулу,
Інструкцію рекому королівську,
Читає він, почавши з артикулу
Про ту спасенно-мудру власть попівську,
Що вміє козака гнуздати мацапуру.

XVIII

"Від оних давніх літ, як прилучилась
З Литвою Русь до польської корони,
Печорська лавра славою покрилась 77...
Течуть людей до неї міліони,
Щоб там мощам подвижницьким молитись,

Дарами штити всечесне Успеннє,
Святими молитвами просвітитись,
Прийняти від гріхів душі спасенне,
А тіла з тяжких недугів ісціленнє.

XIX

Вважаючи ж на жизнь благочестиву
Печорських іноків, ми простирали
З престолу нашу руку милостиву
І їм хліби духовні подавали.
Яко ж і в дальших часах обіцяєм
У нашій ласці братію держати
І на Успеніє, старим звичаєм,
Церковні добра щедро надавати,
А чесна братія нас мусить послухати.

XX

.....

XXI

Ченці осклабились і зуби скалять,
Мов перед лубкою ведмідь кудлатий...
Велику милость королівську хвалять,
Готові їй усяк допомагати.
Питають: що ж чинити з козаками,
Як прийдуть у печери сповідатись?
Якими посилати їх шляхами,
Щоб здобичі та слави набиратись,
І вповні, мов бджола, у монастир вертатись?

XXII

Киплять меди по кубках джереластих.
Премудрі надписи ченці читають...
Із-за борід, мов кущ лози, метластих,
Раз по раз кубків служки доливають...
За короля і за його наданнє ,
Хлібів духовних інокам смиренним,
Іде гучне поза столом вітаннє
І розлягається під склепом темним,
Як гомін мертвих душ у тартарі підземнім.

XXIII

І, мов "козацьке сонце" серед ночі,
Що світить низовцям у гайдамацтві,
Блищали хижі єзуїтські очі
У темнім з роду в рід чернечім царстві.
"Панове! Я скажу вам щиру правду, —
До грецьких ницаків рече латинський, —
У таємничу королівську раду
Зібрались біскупи і нунцій римський:
Бо пише патріарх до них єрусалимський,

XXIV

Що християнству вже кінець приходить.
Уся земля понад трьома морями,
Котрою цар турецький верховодить,
Здвигнулась, ніби води під вітрами.
Ввесь мусульманський світ заколихався,
Як океан колишеться ревучий:
Народ невірний на войну піднявся,
Гогоче, мов та бездна бездну звучи,
Рикає, наче лев ногами землю рвучи". —

XXV

"Воістину, — рекли ченці, — се діло
Не людське, сатанинське, люте, дике!..
І грецьке християнство допустило
Таке насильство віри превелике?" —
"Се буде не над греками творитись:
Вони вже й так у турка під ногами.
Солома силі мусить покоритись...
А розпічнеться ся біда над вами, —
Над чудотворними печорськими мощами". —

XXVI

"Не діжде плід Агари навісної 78, —
Загомоніли бороди-лопати, —
Коснутись віри нашої святої!
Заступить нас чудовна Божа Мати.
Вона й од хижого Менгли-Гірея 79
Серед мощей нетлінних притаїлась
І знов на вопль юроди Досифея 80
У шаті новокованій явилась,
І Лавра знов її дивами збагатилась". —

XXVII

"Так, так! — рече понуро Оборницький
Серед ченців, мов у густому гаї,
І запиває жаль свій єзуїтський
На схизматицьку віру 81 і звичаї. —
Но, чуда іще, бачте, рід лукавий,
Прелюбодійіний рід, гласить Писание:
Тим нас Господь задля своєї слави

Підводить часто і під іспитаннє...
Тут от яке зайшло між нас питание:

XXVIII

Чи мислите сидіти все за муром,
Покіль Осман з потугами надійде,
Розправиться по-свійськи із джавуром
І потоптом по Україні пійде:
Чи нашим робом против азіата,
Прийнявши міч і щит святої віри,
Ще за Дністром стрічати супостата,
Хрестом йому загородити двері
І внівець обернуть усі його химери?

XXIX

Бо знайте, що на вас Осман прямує,
Не в Польщу йде, а в вашу Україну,
І, як Подільський Кам'янець зруйнує,
Тогді йому нігде не буде впину.
Тим скликать мусите ви все козацтво:
Нехай воно здобичну путь покине,
Нехай покине хиже гайдамацтво
І до Дністра всіма полками двине:
Бо зникне так, як дим, як іскра, в полі згине". —

XXX

"Не наше діло козаків скликати:
Рої козацькі широко літають.
Як в табори їх та в коші збирати,
Про се громадські тільки мужі знають.
Нас призвано на те, щоб молитвами

Пречисту да святих угонобляти,
Щоб не давать нечистому гріхами,
Мов повіддю, всі душі заливати
І в морі огнянім навіки потопляти".

XXXI

Так, скинувшись по слову, чесна браття
Понурилась у мед благочестиво.
Цураючись латинською завзяття,
На єзуїта інші позирали скрива.
"Гаразд говориш, ксьондзе пане-брате,
А в серці в тебе препогана думка! —
Чернецтво стиха мимрить волохате
І випиває все до каплі з кубка. —
Ні, не знайти тобі між нами недоумка!

XXXII

Ти — полом'є, ми — дим: нас не підпалиш;
Не підойти з тобою нам під пару.
Ти на землі себе між людьми славиш,
Ми линемо на небеса, за хмару".
Озветься знов голяк до бородатих:
"Панове! Час настав страшний, великий:
На нас ідуть потужно азіяти,
Що доповняють кров'ю море й ріки
І хилять, мов траву, під себе всі язики". —

XXXIII

"Се не лякає нас. Не раз ми вже стояли,
Як смоква та Іонина в пустині 82.
До кореня нас бурі сокрушали,

Живими нас ховали в домовині,
Но ризою Успеніє своєю
Монастирище наше прикривало,
Хранило нас чудовно під землею,
Мов Лазаря із гробу викликало 83,
І паки туком стад і медом насищало". —

XXXIV

"Коли б не страшно вам, мої панове,
Як одинока смоквина в пустині,
Як воїнство воістину Христове,
Стояти серед бурі на Вкраїні:
Дак спогадайте князя Костянтина 84,
Що пам'ять по собі святу зоставив,
Що побивав татар і москвитина,
Міцну границю від Москви поставив
І тридцять три бої побідами прославив.

XXXV

Сей Костянтин, хоробрий князь Острозький,
Із руськими охочими полками,
Воістину був предок запорозький,
Хоч і не звав їх спроста козаками.
Ще й сотні літ нема, як ви вітали
Його тріумфом за поход татарський,
Як у Великій церкві воздвигали
Йому преславний пам'ятник лицарський;
З усіх вождів се був найбільший вождь козацький.

XXXVI

Придивимся ж, панове, оком пильним,
Як на війні він з Руссю обертався,
І що робило дух його всесильним,
І через що він дивом світу стався.
Memoria всіх saeculorum princeps
Dignissimus *, ходив він у походи
Так, як з незазнаних времен привикли
Чинити в християнстві всі народи
І як чинитимуть у всі грядущі роди.

XXXVII

Брав із собою образи чудовні,
І мощі, і ченців старих, побожних,
І ризи, й антиминси напрестольні,
Як ліки проти помислів тривожних.
І два коші, слов'янський і латинський,
Усяк по-своєму Всевишнього благали:
"Te Deum" *, — хір гримів у полі римський,
"Тебе, ми Бога хвалим", — ви співали,
А спільні вороги суміли й трепетали..." —

XXXVIII

"Отим-то й ба! — озвався тут старенький
Чернець, строитель "царственної" Лаври.
Вже впоравсь коло кубка, був п'яненький,
Не добачав гаразд і в окуляри. —
Te Deum ваше нас переспівало:
Було воно, мабуть, аж геть ротате,
Що всю Острожчину мов поковтало, —
Усі хліби духовні, всі палати,
А нам зоставило мужичі тільки хати.

XXXIX

Колись з Острога 85, з Дубного 86, з Заслава 87
До Лаври панські їздили ридвани,
І се була їй і користь, і слава,
Що йшли возів за ними каравани.
Колись ченцям червінцями платили
За панахиди та сороковусти,
Що над мощами шляхтичам служили.
Тепер панів чортма; печери пусті:
Одна мужва сопе, налопавшись капусти.

XL

А козаки ховаються з грошима,
Акафістів не вельми-то бажають.
Їм не сверблять гріхи їх за вушима:
Своє й чуже байдужно пропивають.
Про церкву рідко хто з них спогадає
Після музик, танців та погулянки,
Да й сей до нас на прощу прибуває,
Однісши гріш останній до шинкарки...
Не з розкоші козак і шляхту обдирає.

XLI

Це все Te Deum ваше наробило,
Пекельне слово, мов огонь жеруще...
Із Русі щедрої воно нам породило
Перевертнів запеклих кодло злюще.
Воно й під князя Василя наклало *
Чужих яєць, мов під дурну сідуху,
В його синів і дочок надихало

Латинського ненавидного духу,
Труїло бідну Русь, як необачну муху.

XLII

З Заслава й Острога зробило двері,
Щоб ними провести до нас латинство,
Гидкі, безбожні, ідольські химери
І підгорнути Русь під єзуїтство.
Один ще тільки хліб зіставсь духовний, —
Ви хочете й його в ченців одняти,
Щоб в унії диявольській церковній
Одступникам стольці пороздавати
І серед Лаври в нас Te Deum заспівати!"

XLIII

Погладив голі щоки Оборницький:
Се був умовлений знак. Догадався
Гербований попихач єзуїтський
І, кубком стукнувши, за шаблю взявся.
Рече: "Вельможний пане ПлетенецькийІ
Се королеві ганьба і всій шляхті,
Що так перед послом язик чернецький
Розляпавсь у твоїй чесній палаті,
Мов перед хлопами у простій хлопській хаті. —

XLIV

І вдаривши себе в пацерні груди, —
Клянусь моїми предками, мій пане,
Котрим ніхто не завдавав огуди,
Се привітаннє в вас гостей погане!
Коли б його не ряса закривала,

Сього ченця старого і п'яного,
Моя б шляхетська шабля так скарала,
Що і до суду б не забув суда страшного...
Чи в вас в монастирі таких буяків много?" —

XLV

"Чудні у тебе, пане брате, речі, —
Озвавсь до нього спроста Плетенецький, —
Спитай, чи много козаків у Січі;
Козацький звичай там, а тут — чернечий.
Коли б ми не були такі буяни,
Давно б у Лаврі в дзвони в нас дзвонили
Короткохвості римські обізяни,
А голяки такі, як ти, служили
І православний мир антихристом дурили". —

XLVI

"Бунт! Зрада! Ґвалт! — гукне тут Оборницький,
Покинувши ходу тиху кошечу
І всі свої звичаї єзуїтські, —
Чернець розбудоражив кров чернечу. —
Антихристом!.. О, роде суєвірний!
Невіжества Содоме 88 окаянний!
Клевет паскудних мотлоху невірний!
Сліпого безувірства слуго п'яний!
Да снидуть на тебе всі бурі й гурикани!.."

ДУМА ТРЕТЯ

I

І справді, навкруги мов буря зашуміла,
Мов вихор-гуррикан в монастирі піднявся...
Якийсь непевний гук многоголосий щався…
Злякалась братія і мов потверезіла.
Та се був гуррикан веселості святої:
Вітали новину велику благодатну,
Що з запорозької фортеці низової
Принесено ченцям, мов жертву ароматну.
Святе Успеніє знов чудо сотворило:
Козацьку старшину з неволі слобонило.

II

Іде п'ять козаків, чуприндирів усатих,
Блищать оддалеки в турецьких златоглавах,
В кармазинах рясних, при пірначах-булавах,
У хутряних шликах, препишних, пребагатих...
Покидали шлики на землю і булави,
До ніг ігумену смиренно припадають
І для великої монастиреві слави
Чубами сивими долівку замітають.
Стоять навколішках, ченцям цілують руки
І оповідують свої пригоди й муки.

III

"П'яних нас мов п'яна хуртовина носила
Та й занесла була в те пекло бесурменське,
У те владичество безбожницьке турецьке,
Котрим орудує сама пекельна сила.
Сиділи, братія свята, ми на прикові,
У смороді, в багні, в тісноті многолюдно,
І довелось таке там знати козакові,
Що в Божому дому і вимовити трудно.

Щодня по одному нас на гаки водили,
На Байдині гаки, і страшно там губили.

IV

І, гинучи ми так, щоденно сповідались
В своїх переступах чесному отаманню
І нужди, голоду, тяжкому безталанню
Спасенного конця від Бога сподівались.
Нас п'ятеро було полковників старинних,
Таких, що про дива великі пам'ятали,
Які, бувало, нам ченці на богоміллі
З книжок своїх святих читали й товкували.
І що молодші там про себе не казали,
Ми знай Успеніє на поміч призивали.

V

І се... О Господи! Чудовна в тебе сила!..
Отверзлись двері в нас дубові у хурдизі...
Явилась Пресвята у світозарній ризі
І сяєвом своїм нам очі посліпила;
Попадали ми ниць і чули чудотворний
Небесний глас її, мов янгольське співаннє,
І смород, і багно, і мрак вертепний чорний —
Почезло все, мов сон; і чесне отаманнє
З приковів і кайдан, мов з сміття, отрусилось,
І, наче на степу, на морі опинилось.

VI

Не скажем доладу, як чудо совершилось:
Бо ми всі п'ятеро без пам'яті лежали,
Козацьких голосів і лиць не впізнавали:

Усе запомином і нетямом окрилось.
Аж чуєм, вітерець над нами подихає...
Поглянемо — кругом на морі хвиля грає...
Над морем сонце, мов броварна піч, палає
І хмари золотить, немов пожар лунає;
А той страшний Стамбул над синьою водою
Увесь почервонів, немов облився кров'ю.

VII

Перехрестились ми і зараз обіцяли
Два тижні на святе Успення роботати.
Про се ми під свої здобичні пишні шати
Полатані свитки тепер понадавали..."
І тут же почали "оброчники" скидати
Кармазини рясні, саєти, златоглави,
І все, мов прах земний, ногами попирати,
Ченцям на шану й честь, Успенію для слави.
І, обернувшись так із дуків у голоту,
Просили одвести їх зараз на роботу.

VIII

Тим часом як ченці із служками своїми
Кругом полковників, мов гай густий, стояли,
Їх гості з-за стола тихенько повставали
І зникли, як мара, з трапези поза ними.
Побачив єзуїт, що тут і без науки
Незгірша у ченців давно ведеться муштра,
Що добре кудлаї забрали Русь у руки,
І сам собі шептав: "Ні, папо, frustra! *
Тут схизма глибоко в козацтво вкоренилась,
Його розбоями в велику славу вбилась.

IX

Ні-ні! Тут, Риме, ти з роботою спізнився...
Даремно тратити розумні з ними речі.
Хоч би й порозбивав макітри сі чернечі,
Нічого путнього від них би не добився.
Тут ангел тьми врата міцні спорудив аду:
Сих врат намісннику Христа не одоліти,
На радість сатані, а папі на досаду
Впотужнились навік дияволові діти.
Єдиний пастир душ, єдине стадо вірних
Противні розуму ченців сих безувірних.

X

Ні, Риме, ні! Шкода про се вже й говорити...
Коли б ти хоч на рік воскреснув, Торквемадо 89,
Грозо єретиків, спасенних душ одрадо,
Та попід Лаврою почав костри палити,
То б, може, тим огнем сі душі просвітились,
Ся тьма кромішня, се геєнство православне, —
Намісннику Христа смиренно поклонились,
Покинули своє верзяканнє безславне
Про чудеса мощей печерських, про Успеннє
І вибрали собі Лойолу на хваленнє".

ПІСНЯ ДЕСЯТА

ДУМА ПЕРВА

I

Далеко від трапезної палати,
В яру, проміж мохнатими дубами,

Де голову людського не чувати,
Де тихими святими молитвами,
Мов чистими незримими крилами,
Душа в чертоги горні возлітає, —
Схилившись під важенними літами,
Анахорет мовчущий пробуває
І грішну плоть свою постами умерщвляє.

II

Літа вже перейшли за трудну пору,
Котру Псальмист 91 призначив нашим силам...
"Труд і болізнь" взяли над ними гору...
Ровесники давно вже по могилам,
І вже розмотано по мотовилам
Ту пряжу, що вони понапрядали;
Шумує кров їх по новим барилам,
Нові там зверхники понаставали,
Де між дрібнотою вони колись буяли.

III

Сто двадцять літ живе чернець мовчущий,
І звуть його Мовчальником спасенним,
Та він в своїй молитві невгавущий:
На поученнє прибіжанам темним,
Знай, мимрить голосом глухим, підземним:
"О Господи, о Господи, помилуй!" —
І покріпляє річ зітханнєм ревним.
Давно старий зійшов би вже в могилу,
Та сі слова дають йому живущу силу.

IV

Мов чарівник могущий чорну хмару
Наодмаш рукавами розмаває,
Так сей чернець святий од Бога кару
Заслужену в чернецтві відхиляє,
Тим всяк його боїться й поважає,
І навіть сам вельможний Плетенецький
Перед Мовчальником главу схиляє
І вислуховує обичаєм чернецьким,
Як п'янством той його да сном корить мертвецьким.

V

З великого коліна він походив,
Що панувало по Десні й Сулою 92,
І рід його панами верховодив,
Стягав їх під свій славний стяг до бою,
А він давно смирився перед судьбою,
Презрів багатство й суєту мирську,
Душею в Бозі возжадав покою
І проміняв пиху і вдасть земную
На жизнь мовчальника і тишину святую.

VI

Судьба ж була така, що він в поході
Танця татарського перелякався
І, стидячись ганьби собі в народі,
Під рясою в монастирі сховався.
Тут за чернецтво дуже цупко взявся,
Дарма, що був молодиком безвусим.
Ніхто з його молитви не сміявся:
Бо серед братії в своїм навуссі русім
В стоянні був рівен монахам довговусим.

VII

Вистоював афонські літургії,
Єрусалимські всеночні без краю
І виповняв усі пости святії
По древньому чернечому звичаю;
Найбільше ж тим дослужувався раю,
Що знай шептав: "О Господи, помилуй"
Сим одганяв всі помисли лихії,
Сим побіждав дияволову силу
І чудотворною зробив свою могилу.

VIII

В могилі-бо сто літ уже спасався,
У ямі, що сам викопав руками.
Без заступа в цій праці подвизався:
Копав самими тільки пазурами
І сили додавав собі словами:
"О Господи, помилуй!" — і дорився
До тих печер, що йдуть попід морями
В Єрусалим, і чуда сподобився:
Бо поночі з його могили світ світився.

IX

Князь Лико він колись у мирі звався:
Доводився правнуком Семену Лику 93
Що у Великій церкві спати вклався ,
Мечем собі здобувши честь велику.
Сього легкодуха і недоріку
Господь превище прадіда поставив,
Сподобивши його такого віку,

Яким немногих праведних прославив
І від усіх гріхів за живота ізбавив.

X

Святий подвижник сей не появлявся
На Божий світ уже давно з могили.
Шептали іноки, що вже давно скончався,
Да приступить к його мощам не сміли,
А тільки, мелючись, кругом ходили
І обоняли запах благовонний.
Бо янголи незримо їм кадили
Там, де почив отшельник богомольний,
За грішну братію молитвенник безмовний.

ДУМА ДРУГА

I

Де труп зотлів про всіх людей розумних
І млява жизнь в палку переродилась,
Там про ченців, о Господі безумних,
Вона небесним світом засвітилась.
Перед природою незнаною змирилась
Душа чернеча, в богомільстві сонна,
І в темряві бездонній утопилась,
Як думка князя тьми, в омані чорна,
У вірі безвірна, в законі беззаконна.

II

Сю душу мертвенну гальванізує
Великий гук і стук в Святі ворота.
Про себе так завзято не ясує

Козацька чернь і цехова голота.
Се, мабуть, завітав сам воєвода
Або ж гетьман козацький Сагандашний,
Котрого знає і сільська простота,
І міський мотлох дикий, необачний,
Що дивиться на світ, як на гаман ясачний.

III

Він, він! Його за ворітьми се голос,
Гетьманське знане й інокам гуканнє...
Хоч побілів на козакові волос,
Та знявсь він високо над отаманнє.
Орлине чути здалеку клектаннє...
Кричить-клектить, орлят на бенкет звучи,
На людожерне в полі пируваннє,
І кидається на долину з кручі,
Мов той Зевесів грім 95 із дощової тучі.

IV

Чернече серце затремтіло в грудях,
Як вовче на призив орлиний в полі:
Красна йому й біда, і смерть на людях,
Він рад пригоді так, як хлібу-солі...
Чи козаки опиняться в неволі,
Чи полягають під мечами трупом,
Чи збагатяться здобиччю на морі,
Чи повкриваються злиденним струпом, —
Чернець поживиться своїм з усіх їх лупом.

V

Святі Ворота відчиняють настіж".
Готові ниць перед великим паном
І воїном каптуроносці впасти, —
Тих козаків-руїнників гетьманом,
Що, насміявшись над страшним султаном,
На царство православницьке Московське
З ляхами налетіли гурриканом,
Прославили різнею панство польське
І шарпаниною — козацтво запорозьке.

VI

"Увесь у золоті повинен бути
І моря, і землі страх, Сагайдашний...
Не вгаймо, братіє, ніже минути!
Се час воістину при нас ясачний!
Син Конаша, козако-необачний,
Все те на церкву Божу накладає,
Чого у нього значний і не значний
На сутих бенкетах не потребляє...
Достатку він свого ніколи й сам не знав.

VII

Козацтво просте й значне сего ради
Його, як батька, серцем возлюбили,
І зельно руйнували весі й гради,
І деже на вразі під ним ходили", —
Так пузані між себе говорили,
Обтерши піну медову на вусах.
Держались на ногах з усеї сили
І веселились у чернечих душах,
Що Конашевича до себе залучили.

VIII

Врата отверзлись... О предивне диво!
Не зрять вони того перед собою,
Хто грав конем так бучно-горделиво,
З гетьманською златою булавою.
Над біловласою його главою
Пернатий пишний шлик не красувався;
А за собою він не мав конвою
Гетьманського, що почтом панським звався
І кіньми гордими, й рондами величався.

Перед ними босий старець...
Костур сучковатий;
Ветхе різзє обтріпалось,
І на латках лати.
За плечима у прояви
Латана торбина;
Під торбиною дугою
Гнеться в діда спина.
Де гетьманська ділась постать,
Де орлине око,
Що з Синопу аж до Москви *
Зиркало широко,
В християн собі і в турків
Здобичі шукало,
Про козацький хліб насущний
Всюди пантрувало.
Тільки зик зіставсь потужний,
Що скликав дружини,
Мов дзвінкий щит харалужний,
До боїв-руїни.
Із-під рам'я зиком-криком
Босий дід гукає
І чернече мляве серце

Голосом лякає:
"Відчиняйте да впускайте
Грішника страшного,
Що до пекла вже негайно
Піде огняного!
Відчиняйте: бо ворота
Костуром підважу,
Потрощу затулу вашу,
Мов ту брону вражу!
Відчиніте-відомкніте
Церкву ту Велику,
Що спасатиме нас, грішних,
Довіку і віку!
Відомкніте да впустіте,
Щоб я не набрався
Знов гріха, та ще у глибше
Пекло не попався.
Нехай грішник на чудовне
Позирне Успеннє,
На прибіжище гріховне,
Від чортяк спасенне.
Та й віддасть Успению клятий
Здобич тяжко-грішну:
З образів московських шати,
Срібну утвар пишну,
І червінці, що складали
Люде православні
По церквах, як набігали
Ми, криваво славні, —
Набігали та й не знали,
Що в гріхи впадали:
Бо Русь Руссю руйнували,
Москву в пень рубали!"
І до церкви санувитий
Дідуган простує,

І чернечий дух неситий
Здобич добру чує.
Брязкотять ключі церковні,
Дід у двері преться,
І чернече хиже серце
З радощів сміється.
"Чудотворне ти Успеннє! —
Промовляє сивий. —
Сотвори нам во спасеннє
Благодатне диво:
Щоб я вкупі не судився
З клятими ляхами,
Що в Московщині глумився
З ними над церквами.
Щоб мене несите серце,
Очі завидющі
І на луп у чужоземця
Руки загребущі
Не втопили у глибокім
Пеклі, як Іуду! 96
О! Рятуй! Тобі оброки
Вічно винен буду". —
"Не сумнись!" — озветься голос
З-за іконостаса...
І в гетьмана в'яне волос,
Мов у свинопаса.
І лежить він, і Успеннє
Диво показало:
Під його тихе моленнє
Приносу не стало.
Так! Богининому дому
Був угоден принос,
І Успенію святому
Реве славу крилос.

ДУМА ТРЕТЯ

I

Ревуть баси кондак, неначе з бочки,
І труситься в старого гайдабури
На голім тілі риззє без сорочки,
Як дикі струни на п'яній бандурі,
П'яний він без горілки, по натурі,
Палкий, завзятий, люто-вихрюватий,
Мов під сьома печатьми демон бурі
Ненависті дракон огнекрилатий,
Жадібний день у день палити й руйновати.

II

Сам бог пекельний, він боїться Бога,
Лютійшого й потужного над нього.
В душі й надія в нього, і тривога...
Жадає раю тихого, святого,
Боїться пекла, печища страшного,
Де жизні черв ніколи не вмирає,
Де огнь сірчаний вічно не вгасає,
Де Всеблагий вовіки не прощає
І сатана людей о Господі терзає.

III

"Так, не сумнись! — рече архімандрита
Чудовного Успення Плетенецький. —
Тепер нам воля Вишнього відкрита:
За те, що ти пустошив край турецький,
Що пліндрував народ невірний шведський,
До тебе глас Успення промовляє:
Не снидеш в пекло, де тіла мертвецькі

І грішні душі сатана терзає,
Як суд Всевишнього благий определяє.

IV

Теци ще й ко Мовчальнику святому,
Одкрий йому гріхи твої смиренно
І приобщися світу неземному
В обителі його благословенной.
Во благості своєй неізреченной
Успеніє тебе землі дарами,
Сріблом і златом угобзить презельно.
І паки возликуєш купно з нами,
Всечудотвірного Успенія рабами".

V

І грішник босоногий притікає
До сховища Мовчальника святого
І, ниць повергнувшись над ним, віщає,
Благаючи тепер уже німого:
"Угодниче Творця землі благого!
Ти, що своє замучив мовчки тіло
Для вічного блаженства неземного!
Тепер воно, як сонце, просвітліло
І вірним чудеса премногі сотворило.

VI

До тебе притікаю з упованієм:
Рятуй мене від прокляття страшного,
Що я своїм безумним воюваннєм
Од патріарха заслужив святого.
Набравшись в Січі духу огняного,

Москву рубав я в пень, мов лях невірні;
Не раз попа в огонь метав живого,
Паливши церкву, наче безувірний
Татарин, турчина-поганця раб покірний.

VII

Накинь на мене яку хоч покуту:
Бо патріарха, з Москви повернувши,
Рече до мене в привітну минуту,
На мене якось дивно позирнувши:
"Петро-гетьмане! Християнські душі
На тебе вопіють за кров безвинну,
Що проливав єси, на все забувши:
На православну землю Україну
І на Московську Русь, по праотцях родину.

VIII

Се на тобі, — рече, — печать я виджу
Того владики, що смиренним духом
Однаково страшусь і ненавиджу...
Ісполнь, — рече, — земля про тебе слухом,
Но внемлю славі сій смущенним ухом:
За не..." Тут слово праведне порвалось.
Мене мов по голові хто обухом
Заїхав. Все кругом заколихалось
І сам не тямлю, що тогді зо мною сталось.

IX

"Рятуй!" —
І глас із глибини печери,
Небесний глас таїнственно-понурий

Воззвав, і мовби прочинились двері
У тихий рай для серця гайдабури:

"О гетьмане наш преславний,
Воїне великий!
Да восхвалить православний
Мир тебе вовіки!
Ти гріхи з себе московські
Здіймеш мов рукою,
Як потуги запорозькі
Поведеш до бою.
З агарянами лихими,
З демоном Османом,
Що задумав над святими
Землями буть паном.
І на Дністер наступає
Лютим фараоном,
Православний мир лякає
Демонським законом.
Проливав єси річками
В Москві кров безвинну:
Розливай тепер морями
Пасоку невірну.
Як Дніпро зачервоніє
Рівен з берегами,
З раю на тебе повіє
Дух святий крилами.
Як на морі піна кров'ю
Зашумить-заграє,
Узриш, як тебе рукою
Божий Син вітає.
Як заплачуть над Босфором
Старці, жени й діти,
Бог Отець з небесним хором
Славу буде пити.

І вся Тройця цілих три дні
Буде ликувати,
Як зіллєш в Стамбулі слізьми
І хати, й палати".

Тут, мов по манію волхва, заграли
Під ворітьми святими жоломійки,
Козацькі коні голосно заржали,
Заголосили сурмові сопілки.
Перед гетьманом козаки з'явились,
Гетьманські шати у руках світились.
На старцеві блавати вже сіяють,
Турецька шаль аж трийчі стан обходить;
Штани широкі жаром червоніють,
Немов козак в крові по пояс бродить,
Підкова срібна об підкову б'ється;
По шапці пір'є страусове в'ється.
На плечах лук з сагайдаком; при боці
Дамаський міч молодиком сіяє,
Червона стьонжка в габовій сорочці
З-під бороди, з-під снігу визирає.
Драконом кінь під ним гривастий в'ється.
Крилатим дідуган тепер здається.
Шугнув з вертепу хитрощів чернечих;
За ним шугнули козаки орлами,
Мов демони з диявольської печі,
З печери мороку, олжи, омани.
Баби й діди з дітворою, ховайтесь,
Під кінські копити не попадайтесь!

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

ДУМА ПЕРВА

І

Шумить-гуде наш град первопрестольний,
Свята руїна Русі і Москви,
Принада Польщі, старець богомольний
Заможної Волині і Литви,
Гіркий п'яниця, гайдамака вольний,
Чудовищна мара без голови,
Завзяття дикого нечиста сила,
Що пишний край руїною зробила.

II

Шумить-гуде, мов Дніпрові пороги 97...
Вигукують чубаті козаки,
Буяючи, мов тури круторогі,
Варязькі княженецькії бики.
Танцюють по майданах босоногі,
Закладують останні кажанки.
І похваляються пожакувати
Крамні комори, і шинки, й палати.

III

"Ні, не жакуймо ні міщан заможних,
Ні підступних вірмен і жидови,
Ні господарства по панах вельможних,
Що набираються ума в ляхви.
Зоставмо се про гайдамак безбожних,
Що плодяться між темної мужви:
Нас кличе Конашевич воювати
Татар і турків разом пліндрувати".

IV

Так осавули по шинках гукають,
Що Сагайдашний скрізь порозсилав,
П'яниць дурне завзяттє зупиняють,
Мов гребля навесні широкий став...
"Шкода! — п'яниці згорда промовляють. —
Він торбу золота ченцям оддав:
Нехай же каптурі з ним козакують,
А козаки без грошей не воюють.

V

Тепер Бородовка 98 вже гетьманує:
Бо вивіз в Борщагівку 99 сто бочок
Горілки доброї і всіх частує,
Хто про сей бенкет має корячок.
І зброю, кажуть, про таких готує,
Що пропились в шинках до сорочок.
Його грошима наділив Брольницький,
Посел і старший ранця королівський.

VI

Сей не патякає про гайдамацтво
Та про безбожних, п'яних мужиків,
А затяга голоту у козацтво,
Щоб добре перебрати всіх панків:
Бо позаводили, мов та ляхва, пахарство,
Понастявляли всюди вітряків,
Нас, козаків, руїнниками лають
В свої о с а д и й в о л і не приймають".

VII

Тогді рекли їм осавули: "Необачні!
Забули, хто водив вас під Синоп,
І чим здавався вам лицар Сагандашний,
Як шарпали ви Кафу й Трапезонт.
До нього й значний купивсь і незначний:
Великий, пишний, славний хороводі
З ним і в Москві ви здобичі набрали:
На осяйну його звізду вповали". —

VIII

"Оце ж на ту звізду вповає й шляхта, —
Відказували гучно козаки, —
Зробила з нього не суддю, а ката,
Щоб ї й ми зоставляли кадуки *.
У козака стоїть невкрита хата,
А в панства по шляхах нові шинки,
І бідолаха тре в них голу спину,
Не дбаючи про жінку й про дитину.

IX

Були зібрались наші на Вільшанці
Подякувати гарно всім ляхам,
Що й сала в козака чортма в ковганці,
А панський скот ганяють по шляхам
У Венгри, в Шльонське 100 жидова-поганці
І живляться з панами пополам
Од німців грішми, винами ситними,
Коріннєм і товарами крамними.

X

Хотілось, не вдалось. По-лядськи грався
З козацтвом ваш вельможний пан гетьман:
Він поти прав од панства допевнявся,
Поки набив дукатами гаман.
Тоді з ляхвою під Москву загнався 101,
Мов з яничарами татарський хан,
І чим на лупах добре поживився,
Тим од гріхів у Лаврі відкупився.

XI

Тепер святий: нехай же йде до неба.
Ми будемо й без нього воювать.
Нам грішного, як ми, гетьмана треба,
Щоб з ним і в пеклі разом бідувать"... —
"І вам Бородовка, той недотепа,
Що вміє тільки жида обідрать,
Тепер любіший став, ніж Сагайдашний?
О роде темний! Роде необачний!"

XII

Так осавули козакам казали
І словом докоряли їм гірким:
"Давно б уже ляхи вас осідлали,
Коли б не Конаша премудрий син.
Не раз його й до короля ви слали,
Щоб лагодив те розумом своїм,
Чого накоїте було міщанам,
Осадчим, дідичам і всяким станам.

XIII

Гаман червінців... О, брехня мерзенна!
Ніхто сього на світі не видав,
Щоб Конашевич, ся душа спасенна,
З козацтвом здобичі не прогуляв.
Тепер же чернь і старшина письменна
Вбачає добре, що про вас він дбав,
Як патріарсі у всьому піддався,
Латинців і унітів не злякався.

XIV

Стольці церковні й титули владичні
Віддав без короля ченцям своїм
І благочестіє на віки вічні
Від Потіїв да Рутських охранив". —
"Байдуже нам про се. Ми г р і ш н і, —
Нам нічого робити з ним, с в я т и м", —
Козацтво напідпитку гомоніло,
Про Конаша вже й слухать не хотіло.

XV

"Коли такі ви, що душі спасенне
І вам, і діткам вашим, і жінкам
Байдужня річ у вас і прославленнє
Святої віри не потрібне вам,
І патріархове благословенне
Пригідне на щось тільки гетьманам:
Дак вас Петро і ми всі покидаєм
І до царя на службу від'їжджаєм.

XVI

Вже і Косинського добром московським
Цар обсилав 102, а в грамотах своїх
Титулувавсь Черкаським, Запорозьким
І благодітелем церков святих.
Да покумались ви з козацтвом польським
Задля Димитріїв тих підставних 103.
Тепер звелів святий нам патріарха
Шукати на Москві собі монарха". —

XVII

"Шукайте. Ми ж благочестиву віру
Зуміємо й без вас оборонять,
І не попустим турку-безувіру
Монастирі козацькі руйновать,
А для науки людям і приміру
У Білій Церкві хочем жида драть.
Там Остророгів жид, рандар багатий,
Почав Святого Спаса зневажати.

XVIII

Повиколуповав із лоба очі
Для глуму безувірного й сміху
І до долівки гвіздєм серед ночі
Прибив його в оранді у льоху.
Та нагодивсь на це підпарубочий
І батюшці відкрився на духу,
Що в Спаса сам на грудях бачив рану,
Пробиті руці й нозі для догану"...

ДУМА ДРУГА

Тут земля загоготіла,
Наче суд настав останній...
Чутка дивна пролетіла
По руїні православній.
Не було такого дива
І за пращурів великих:
Козакам Пречиста Діва
Помогла на турків диких,
Що не знають Бога в Тройці
З Богоматір'ю й святими
І в безвірному пророці
Чтять олжу серцями злими.
Золоту галеру, повну
Оксамиту й златоглаву,
Наші привезли додому
Богородиці на славу.
Безліч їм Пречиста злата
В бесурмен лихих накрала,
Осліпивши супостата,
Талярів налапувала.

"Поки сонця, поки світу,
Буде людям за що пити —
Не вклонятимемось жиду,
Дуків будемо лупити!"
І безрозумна темнота
До Дніпра прожогом рине,
Заморочена голота
Прославляє диво дивне.
І ввесь Київ іздригнувся,
Всі міщане й підзамчане;
Тільки ти чогось надувся,
Конашевичу-гетьмане!
Спогадав єси про Байду,
Незабутнього вовіки,

Про тяжку його досаду
І про жаль його великий.
Не один він з козаками
Показав тобі дорогу
Придонецькими шляхами
Ід' московському порогу.
Спогадав ти й про Остапа 104,
Запорозького гетьмана,
Як його скарбова лапа
У Московську Русь погнала.
І самого Наливая,
Що царем зовуть п'яниці 105,
Спогадав єси, як злая
Доля мчала ті гряниці,
"Там, — речеш ти, — центре жизні
Староруської зробилось,
А в моїй дурній отчизні
Гайдамацтво загніздилось.
І гніздитиметься, поки
Пожари та шарпанина,
Голод, мір, крові потоки
І повсюдная руїна
Навчать нас в Москву втікати
Від братів своїх коханих,
Рідним батьком величати,
Кого дерли гірш поганих..."

I

Сидить один. Вся старшина майнула
Назустріч молодому Кочубею.
Його промінням слава обгорнула
І зорявою ризою своєю.
"Се цар новий сердець низькопоклонних.
Тепер ніщо Петро в них Сагайдашний.

Одніс ченцям дві тисячі червоних,
Козак, в своїй щедроті необачний.
Левко сто тисячей червоних має,
І всіх киян до себе привертає.

II

А міліони, що козацтво здавна
За приводом Петра напліндрувало,
В Синопі й Трапезонті здобич славна
І в Кафі — се пиши тепер пропало!
Що Кафа? Забавка нікчемна, марна,
Козацтво з жарту руки в Кафі гріло.
Велике огнище там про гетьмана,
Не про козацькі череси горіло.
Тепер Петро не п'є, не бенкетує:
Він душу на Господень суд готує.

III

Тепер козацтво вже його не любить:
Бо не частує зграї горілками.
Тепер Бородовка їм в труби трубить,
Що "світ увесь тремтить пред козаками" *,
І байдуже їм, що для патріарха
Зробив я те, чого вони не сміли:
Нові постали в Русі ієрархи,
І на стольцях апостольських посіли,
І Русі Русь простерла братні руки,
Щоб не було між ними вже розлуки.

IV

Мізерне сміттє! Темні гайдамаки!
Покіль вас мав чим добре трактувати,
Ви лащились до мене, як собаки:
Тепер — хвостом до іншого махати!
Махайте; я піду Москві служити,
Гріхи свої мечем покутувати,
Цареві благовірному годити
І високо наш руський стяг держати.
Знайду й без вас дорогу до Османа:
Султан царського знатиме гетьмана!"

ДУМА ТРЕТЯ

Знов земля загоготіла,
Мов Дніпро прогнав пороги,
Наче буря налетіла
На гетьманський кіш убогий, —
На будинок, що був красен
Не углами, пирогами,
Де козацтво ситих брашен
Наїдалось за столами.
Наїдалось-напивалось
Досхочу, аж до знемоги,
І танцями вгоноблялось,
І піснями про пороги;
І про Кафу, про "пучину
Християнських сліз і крові",
Що зробили там руїну,
Вічну славу козакові;
І про те, як море врало
Мов ревучими левами
І безодні розверзало
Під козацькими човнами;
І як Юр Святий по хмарах
Грав конем над ними білим,

Сліпив очі яничарам,
Додавав козацтву сили *,
Як "оброки" й обітниці
Козаки на себе клали
І в небесної цариці
У Печорськім роботали...

I

Не буря, гомін, співи голоснії!
Кругом коша-будинку розлягались:
То Кочубею похвали новії
Безкраїм морем гучно хвилювались.
Іде тріумфом лицар між лицарством;
За ним везуть галеру золотую,
Везуть, танцюють. Навкруги з кобзарством
Ченці співають гурмом трисвятую.
Волів дванадцять пар, всі під стрічками,
Їх роги вквітчані, як май, квітками.

II

"Стій" — крикне Кочубей.
"Чого стояти? —
Рекли ченці. — Гей, друзі, до Успення!
Галери жде Пречиста Божа Мати,
Як дару за козацьке визволеннє". —
"Ні, се від мене буде дар герою,
Що вчив мене, мов сокола, літати
Через пороги по Дніпру й по морю
І на турецькі ринки набігати". —
"О святотатство!.. Вас освободила
Пречиста, преблагословенна Діва,

II

А ви, в духовній вашій тьмі, готові
Дари її щедрот і благодати
Приносити у принос козакові
І смертного над вічну поскладати!" —
"Пречиста, непорочна Діва... Правда,
Такої чистоти й не знають люде...
І се, в її ім'я святе, награда
Тому між нами велетневі буде,
Що вміє силу демонську крушити
І турчина в його крові топити..."

IV

"Ні, дяка не награда! —
Загукали
Ченці, терзаючи з досади ряси. —
Такого ще кощунства не чували
Не тільки козаки, та й свинопаси,
Щоб непорочною когось назвати,
Якусь мізерну, бренную людину,
Що "во гресях родила грішна мати!" 106 —
"Шкода теряти дорогу годину:
До меду ложки вам у нас не буде! —
Відрізав їм Левко. —
Гей! Стіймо, добрі люде!"

ДУМА ЧЕТВЕРТА

Розчинились у гетьмана
Рундукові двері
Проти тої золотої
Пишної галери.

На рундук, мов голуб, вийшов
Сивий, волохатий.
Се не голуб волохатий —
Велетень крилатий.
Перед ним Левко лицарське
Приклонив коліно:
Так хороброму юнацьке
Серце повеліло.
"Батьку! Привітай малого
Чуру низового,
Що, було, тобі сідлає
"Лева" вороного *.
Привітай, крилатий орле,
Козака-понуру *,
Що, було, тобі на морі
Грає у бандуру.
Під твоїм палким натхненнєм
Я співати вчився,
За твоїм благословеннєм
З бесурменом бився.
Речі несказанно дивні
Сталися зо мною;
Бо під батьківськими крильми
Я з'учився до бою.
І твоя звізда щаслива
Козакам світила,
Бо не людська. Божа сила
Їх човни водила,
Духом сили пресвятої
Й та душа горіла,
Що з турецької неволі
Нас ослобонила.
Се в о н а тобі галеру
З чужини прислала,
Щоб рука твоя невіру

Тяжко покарала.
Ми ж, стратенці бесурменські,
Обреклись оброком
Нищити краї турецькі
Під орловим оком.
Тридцять нас братів спряглося
Превеликим горем,
В побратимстві поклялося
Перед Чорним морем. —
Потіль плавати й літати
По морю й по полю,
Покіль нас орел крилатий
Водить за собою.
По десятку ми до себе
Невмирак з'єднали *,
Щоб гетьмана опріч тебе
На войні не знали.
Маєш нас таких три сотні
Як одну людину,
Що клялись і в преісподню
Лізти до загину.
Заточи гармату, тату,
На скалу крутую:
Вергай азіату-кату
Нас у пельку злую.
Ми перервемо диханнє
Демону Осману,
Над усяке дивованнє
Лютому тирану".
І рарогом одинокий
Старець стрепенувся,
Очі грають, стан високий
Стрімко розігнувся.
Навкруг нього повіз хату
Старшина постала.

Корогов над ним хрещату
І бунчук держала.
Озирнувся, усміхнувся,
Мовив: "Добре, сину!
Ти до мене пригорнувся
У саму годину.
Гей, коня! Рушати війську!
Порохи й гармати
На дорогу Борщагівську
Зараз виряджати!"
"Не турбуйсь, гетьмане-батьку!
Старшина озвалась, —
Вже Бородавчина зграя
У степи загналась.
В Білій Церкві в Осторога
Корчму спліндрувала,
Вбила рандара старого,
Дочок зґвалтувала.
Вбила й пса його, й якогось
Німця-землеміра
І всіх трьох перед порогом
Рядом почепила
Та ще й надпись положила:
"Жид, лях і собака —
Все дияволова жила,
Віра все однака". —
"Кочубею, синку! Горе!
О гірка година!
Бач, яке гультяйство плодить
Мати Україна?
Козаки! Ми бачим, як ви
Всі попропивались:
Ледве де в кого халяви
Да штани зостались.
Гайда, воле, в Дике Поле 107,

Воле звірювата!
Покіль знайдем понад морем,
По заслузі ката.
Вже ваш карб і жида сушить,
Стоя на пристінку:
Позакладували й душі
Чорту за горілку...
Геть від мене! Я не хочу
Більш гетьманувати...
З трьома сотнями охочих
Буду воювати.
І коли Господь поможе
Довше в світі жити,
Проти турка буду, може,
Ще й царю служити.
Буду в нього, мов на чаті,
Від ляха стояти,
Татарву в степах жахати,
Дону пильнувати...
Геть від мене!" — Заридали
Голі чуприндирі
І чубами землю вслали
Гирі-макотирі.
"Батьку! Не карай нас грізно
Під таку годину:
Не засмучуй нашу рідну
Матір Україну!
Ми Бородовку-поганця
У степах піймаєм
І мечем твоїм, як ланця
Хижого, скараєм.
Тільки б ти обмислив штаньми
Нуждену голоту,
Воюватимеш із нами
У свою охоту.

Чи на вітряному морі,
Чи на суходолі
Накладати головою
Раді в твоїй волі.
І картай нас, і карай нас:
Ти — наш батько рідний,
Ти суддя у нас єдиний,
В суді непохибний". —
"Так і бути, — промовляє
Сагайдашний стиха. —
Більш копи не буде з вами
У поході лиха.
Чури, гов! Порозпрягайте
Волики квітчасті:
Більш не будете рогатих
По долинах пасти.
Мій Левко таку не з жарту
Жертву нам приносить,
Всіх киян — міщан і шляхту —
На трапезу просить.
Просить їсти хліба-солі
З тридцятьма братами,
Що спасенний шлюб на морі
Побратимський брали.
І в тім шлюбі перед морем
Руським поклялися,
Що на смерть великим горем
Бойову спряглися.
Будемо ж бенкетувати,
В кобзи вигравати,
І піснями понад хмари
Духа підіймати.
Ой, нехай же кобзи грають,
Нехай дзвонить слава,
Нехай чують нас і знають

І Москва, й Варшава!"
Уклонивсь Левко з братами
За хороше слово
І, зітхнувши, до гетьманських
Так гостей промовив:
"Бенкетуйте, любі гості,
Я з братами мушу
Пожуритись-помолитись
За велику душу.
Що з неволі престрашної
Нас повизволяла
І на турчині помститись
Нам завітувала.
За сей бенкет вона злюці
Жизню заплатила
І навіки мене в тузі,
У жалю втопила".

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

ДУМА ПЕРВА

I

Навіки, так, навіки утопила
Вона тебе, козаченьку, в жалю, —
Не смертю, ні! А тим, що поновила
На чужині любов і жизнь свою.
За матір'ю всепітую молила
Вселити їх у рідному раю,
А за царем скрізь по світах літала
І мислями квітки ума зривала.

II

Не знай про се... Сумуй, молись богам,
Лежи крижем, розп'явшись, серед церкви
І надихай в серця своїм братам
Невидані заупокійні жертви.
Задай таку роботу козакам,
Щоб кидались у домовинах мертві.
Молись, лютуй і помстою кипи,
Турещину в людській крові топи.

III

Не знай... Коли ж дознаєшся, козаче,
То бурний дух твій полом'єм ригне,
Гарматою твоє палке-гаряче
Розірветься, всю землю струсоне,
І сатана у тартарі заплаче,
Як про твою кончину спом'яне:
Бо мусить з три десятки років ждати,
Щоб виявивсь такий козак завзятий.

IV — X

— — — — — — — — — — — — — —

ДУМА ДРУГА

Над Босфором ніч солодким
Ароматом дише;
По садах не віє вітром,
Листєм не колише.
І не дише, й не колише
Листочка злегенька,
Бо заслухалась темненька
Співів соловейка.

Зазирає в тихі води
Божими очами
Небо, сповнене огнями,
Дивними дивами.
На небесні дивні твори
Очі задивились,
Думки в глибоченнім [морі]
Тихих зір втопились.
Пахощі солодкі й співи
Серце д' серцю клонять, —
Не словами, цілуваннєм
Любощі говорять;
А дівочі чисті очі,
Тихі, одинокі,
Задивились серед ночі
На дива високі.
Обізветься з свого ложа
До дочки матуся:
"Що ти робиш, серце доню?" —
"Богові молюся". —
"Як! Без образа й поклона,
Без хреста святого?" —
"Я з балкона, як з амбона,
Бачу, мамо. Бога,
І в храму моїм сердечнім
Перед ним хилюся
Безначальнім, безконечнім", —
Прорекла Маруся.
"Доню, серце! Ти говориш
Мов не християнка:
Ти якогось Бога твориш,
Наче, — тьфу! — поганка". —
"Не творю: передо мною
Всемогущий сяє,
Серце й розум пресвятою

Думкою сповняє.
Тільки берег океану
Зорявого бачу, —
І щаслива, і мов тану,
І в восторзі плачу.
І молилась би й не вмію..." —
"Чудотворний лику! і
Одверни від неї мрію
Бесурменську дику!" —
"О, не вмію!.. Коли б гуслі
З моря й гір зробити
І на них не струни, думи
Серця почепити,
І зефіровими 108 крильми
В них зарокотати, —
Може, й я б тогді зуміла
Глас до Бога зняти...
Молючись, тепер німую..." —
"З нами хресна сила!" —
"Тільки тихим серцем чую
Херувимські крила,
Що на мене ніби з раю
Пахощами віють...
Вгору руки простираю
А уста німіють". —
"Бачу, доню! Це все роблять
Із царем розмови
На тій башті безголовій,
Що хіба орлові
Із-за хмар туди спускатись
Та сові з півночі
Звідти хижі витріщати
Невсипущі очі.
Я казала: "Не дивися,
Доню, в мідні труби;

Не дивися, доню, бійся
Розумові згуби". —
"То не зорі, людські душі
Попід небом сяють,
І котру Господь потушить —
На землі згасають.
Зорі ті не нам лічити,
Як і засвітити,
То шкода того й вчитись
Господа гнівити.
Бо й за те (сама се знаєш)
Всеблагий накаже,
Як хто пучкою на місяць
Чи на зорю вкаже.
Се все цар-невіра робить,
Він тебе від Бога!
Одвертає, від закону
Нашого святого". —
"Ні, матусю! Він до Бога
Душу привертає:
Просторою" його чертога
Розуму являє.
Я сліпа була, не знала,
Що за храм великий
Без конця і без начала
В міріяд владики.
І глуха: не чула хору
Сфер небесних вічних,
Горньої музики твору
Мислей передвічних.
Бог тепер мені відкрився,
Бо розпалась луда
На очах, і він явився
В невимовних чудах.
Бачу, мамо, чом те серце

Лютості не знає,
Що в нас азіятом зветься, —
Любить і прощає.
Розумію, мамо, й диво
Над дива чудовне,
Що в гніву мені явило
Всепрощеннє повне.
Що, кохаючи, коханнє
Давнє зрозуміло
І, ревнуючи, прощаннє
Козаку простило". —
"Доню, доню! Що ти кажеш?
Чи твої се речі?" —
"О, мої! Се вже не марні
Видумки чернечі.
Се той світ, що на Сінаї
Людям засвітився,
В галілейськім тихім краї
Рибалкам одкрився,
Від пророка до пророка
Вічно переходить:
Ним одна душа висока
Другу душу водить...
Ним і я воджуся, мамо, —
Духом жизні чистим;
Тихий світ од світу править
Серцем норовистим.
Я під ноги козакові
Деспота послала,
Ворогу його любові
Знак подарувала;
В деспоті тепер вбачаю
Знов звізду Востока
І душею в нім вітаю
Нового пророка."

Устає з постелі мати,
Ніби з домовини,
І страшна, мов дух проклятий,
Суне до дитини.
"Дочко! Се ж мені не сниться,
Се я справді чую
Від тебе хулу на Бога!
О! В годину злую
Я гадюку породила,
І благословила,
І хрещеннєм первородний
Гріх із тебе змила!" —
"Мамо! Зоре ясна!.." —
"Ні, вже
Годі нам ясніти!
Погасаймо, дочко, гиньмо
В темряві кромішній!"
Проклинає тебе мати,
Лежа в домовині...
О, як гірко помирати
На чужій чужині!
Та не діждеш парубоцький
Чесний вік скаляти,
Рутвяний вінок дівоцький
Турчину віддати!
Ні, сього не буде, доню!
Непорочна згаснеш:
Об каміннє головою
Розіб'єшся й заснеш...
Падай!.." —
І ножака блиснув
Проти зір, і очі,
Від ножа лютіші, світять
В сутемряві ночі.
"Се я, доню, на безвір'ї

Про случай купила,
Коли б розум твій згубила
Демонова сила.
Чуло серце... Падай, доню!
Я тобі казала,
Щоб ти демонському кодлу
Віри не діймала;
Щоб ти злого католицтва,
Аріан проклятих,
Лютерського єретицтва 109
І кальвін завзятих 110
Не пускала в ті покої,
Де святії лики
Світом істини святої
Гонять морок дикий".
І гадюками-очима
Доню скаменила:
Материньої злоби сила —
Найлютіша сила.
Та не важиться рукою
Рідну кров пролити:
Об камінє головою
Хоче доню вбити.
Та ножака, як зміюка,
Серця сам шукає
І концем холодним в груди
Мов жолом торкає.
"Падай! Не христись! Пречиста
Чула злющі речі:
Віра про ввесь світ єдина —
Видумки чернечі..."
Ще хвилинка, і страшенне б
Діло совершилось,
Та дівчат і баб на лемент
Із півсотні збіглось.

Ухопили, мов сковали
Костянії руки;
Тільки патли дибки стали,
Мов живі гадюки;
А Медузи 111 злющі очі
В підлоб'ї склепились,
В судоргах пекельних щоки
І вуста скривились.
Обомліла й заніміла,
Нерухома стала...
Як над мертвою, над нею
Сирота ридала.

ДУМА ТРЕТЯ

Знов тихо-тихенько на пишнім Босфорі...
Співають щось дивне в садах солов'ї,
Щось дивне говорять, жахтіючи, зорі
І сльози сирітські, Марусю, твої.
Говорять сирітські про жизнь безконечну:
Не вбити живущу ані задушить
Вселенського твору частину предвічну,
Що сяє й палає, горить і кипить.
Говорять про образ царя і пророка,
Такого, як славні Давид 112, Соломон,
Що в темнім лукавстві сліпого Востока
Зробили світилом сердечним Сіон.
"Ґирлиґою пас ти з нагаями вівці,
Пасеш нині берлом народи й царі:
Татаре, й слав'яне, і кельти, і німці,
Се все в тебе слуги, піддані твої.
В темноті лукаві, в сліпоті криваві,
Гризуться завзято, мов пси за маслак
Од них народився, в їх віру хрестився
Народів бич лютий, сіпака козак"...

І порвались думи-суми
Про свій край коханий,
Де козак людей юртує,
Темний, хижий, п'яний.
Інші думи, інші співи
В серці заспівали, —
Ті, що серце їй щасливе
Потай чарували.
Як вона в царській світлиці,
Названій всесвітній,
Слухала, як слід цариці,
Гімни ті завітні, —
Що з Давида славних часів,
З часів Соломона
Пронеслись по всій вселенній
З віщого Сіона...
І се в середеньку озвалось,
Мов струна тихенька,
Що гарніш усіх співала
Бранка молоденька:

"Чую-чую любий голос:
Ой се ж в і н біжить по горах,
В і н се скаче по узгір'ях!
Милий мій — мов олень в полі,
Мов сугак на вольній волі 113..."
Справді ж бо хтось під балконом,
Під величним тим амбоном,
Тупотів, мов олень в полі,
Мов сугак на вольній волі.
Се був в і н, що в серці в нього
Те ж саме тогді співалось,
І подав їй голос словом,
Що колись їй сподобалось,
І в тім слові, в любій мові

Невимовне виявлялось:
"Що се, що серед пустині
Димовим стеблом знялося,
Миррою кругом вінуло,
Пахощами розлилося?"

Пісень до неї пісня обізвалась 114
З холодного каміння, де б валялась
Вона, цвіт жизні, трупом бездиханним,
Коли б своїм царським чолом, вінчанням
Наукою, не дбав він повсякденно
Про неї... Знав-бо добре, як злиденно
В землі кривавій Бога розуміють,
Як люде там косніють, туманіють...

I

І носив у серці мовчки
День у день тривогу
Та молився духом бодрим
Просвіщення Богу,
Щоб хранив йому велику
Душу на підмогу.

II

Ендеру-ага, придворний
Комендант, зробився
За дбайливість трьохбунчужним,
Високо підбився
Вгору місяцем, мов сонце
Золотом облився.

III

Як почув від нього в тайні
Що Хасеки жива,
Наробив Осман риданнєм
У сералі дива,
І була тогді година
Про всіх слуг щаслива.

IV

Як летить до струм'я олень,
Як сугак на волю,
Полетів Осман, мов крильми,
Із своїх покоїв
І припав аж до каміння
Білою чалмою.

Ніколи ще чалма каліфа не схилялась *
У ноги женщині, ніколи голова
Царя, що всій землі закон його слова,
І перед звіздами небес не принижалась.
Так, він тебе в свідителі зове,
О світе любої звізди Альдебарана 115 !
Що тільки милою і дише, і живе
Після святих словес небесного Корана.
І радощі, й печаль з одної чаші п'є:
Сміється серцем він, очима сльози ллє.

І мов ангельськая сила
Понад ним сяйнула,
І чутку природу дивно,
Як струну здвигнула.
Гляне — чиста райська пери
Перед ним сіяє,
Мов од лютої химери
З неба охраняє.

Простягла з небес на землю
Чисті руки-крила
І мовчала: бо за неї
Постать говорила.
Німували. Око в око
Зорями дивилось;
Тихо, тихо і високо
В грудях серце билось.
І рече Маруся: "Царю!
Я одна під небом
Між двома противностями —
Раєм і еребом.
Ти мій рай, едем пресвітлий,
Праведная сило!
Сяєво твоє спасенне
Інший світ затмило.
Царю! Я твоя навіки,
Нехай знають люде,
І твій Бог, творець великий,
Моїм Богом буде.
І коли б уся вселенна
З зорями-світами
Опинилась, як підніжок,
В мене під ногами, —
За твоє одно диханнє
Я віддам вселенну,
І на вічне бідуваннє
Нізийду в геєну.
Нарізно не знаю раю,
Господа не маю,
До колін твоїх рабою
Низько припадаю".

Не схилився Осман до неї;
Тихою рукою

Дав їй знак, як цар всесвітній
З висоти престолу:
"Ти, раба, — рече, — й Османа
Вище всіх возносиш
Земнородних: бо не рабство,
Рай йому приносиш.
Я вступлю в моє владицтво
Мудрим Соломоном:
Не дозволю пері жити
З матір'ю-драконом.
Вже її несуть носилки
До попа в гостину:
Нехай молитвами лічить
Біса, не людину.
Охраняти світло жизні
Більше ока мушу:
Бо ножака погубив би
Твою й мою душу".
І схилився по сім слові,
Мов дуб до берези,
І в розмові, і в любові
Пламенно тверезий.

Не світіте, ясні зорі!
Солов'ї, німуйте!
Душ блаженно-чисті хори,
В небесах ликуйте!

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

ДУМА ПЕРВА

І

Премудрість в нужденній, убогій долі
Проміж людьми рідка: се диво з див;
Ще ж рідша боротьба своєї волі
Проміж земних, мовляв, богів-царів.
Ся боротьба в душі в царя Османа
Робила з нього то раба, то пана:
На царстві бо т и м був, чим і в орді:
Знав і покору, і тяжкі труди.

II

Потомок Магомета, що питався
Ввесь вік фініками та молоком,
На троні він розкошам не віддався,
Не туманив ума свого вином;
Його рука за всяку працю бралась,
Душа — в великих задумах кохалась.
Не забавлявся царственним жезлом,
Алкав наук ненаситним умом.

III

Щасливий, хто, як наш Петро Великий 116,
І вмерши, над тим царством царював,
Де варварства старого мотлох дикий
На нього, мов на ворога, вставав, —
Хто, як Велика наша Катерина * 117,
Царської мудрості жива картина,
Своїм талантом надихає людей
Про нужду і біду грядущих дней.

IV

Не мав Осман создательної сили,
Як той, хто в царство дух новий вдихав
І древню славу, як мерця з могили,
В серцях свого народу воскрешав.
Йому юрма потужна не корилась,
Дарма, що низько перед ним хилилась.
Серед гаремників стояв один,
Як дерево живе серед руїн.

V

Мов гади, вороги в клубок звилися,
Позлазившись із темрявих кутків,
Тихцем труїти царство завзялися,
Мов серце, повне втаєних гріхів...
Приліз і до попа мулла серальський,
Так званий в світі духовник султансысий, —
До сербина, жерця сліпих слов'ян,
Під християнським іменем поган.

VI

Піп жив на одшибі, немов авулом;
Мав темний, бо густий, мов гай, садок,
Обведений кругом високим муром.
Туди пробравсь, у змові з ним, пророк
Страшного всім "безбожникам" Аллаха,
Небесного й земного падишаха,
Що правовірним їх в ярмо віддав,
Як Магомет в Медину ще втікав 118.

VII

Та мусив на той час мулла забути,
Як тяжко він "поганців" проклинав:
Призначеної тайкома минути
Нетерпеливим серцем дожидав
І, як побачив попадю стареньку,
Невірної Хасеки рідну неньку,
В розмові тихій із її попом
Оддав їй честь рукою і чолом.

VIII

Рече: "Паньматко! Ти ножа купила
Про безувірку, про свою дочку.
Тебе Всевишнього натхнула сила,
Безвірство ї х і нам не до смаку:
І нашу, й вашу віру в д в о х руйнують,
Із нами й вами рівно ворогують,
Умом і серцем в один дух злились,
Нечистому служити завзялись".

IX

Стара за білі пакоси вхопилась,
Що з-під очіпка вибились, мов сніг,
На жмут волосся вирваний дивилась,
З плачем у неї лився злющий сміх.
"О! Дайте під сі пазурі султана,
Кривавого на християн тирана!
Я в серце десятьма йому ввоп'юсь"
Сама — до тху отрутою візьмусь!"

X

Мулла з попом на неї позирали,
І серце радощами в них росло,
Що з божевільної її печалі
Таке страшенне виростало зло.
"Ся не злякається, — шептали стиха, —
Найгіршого з-між лих нелюдських лиха.
Хоч на хресті скаженну розпинай,
Хоч на гаку залізному чіпляй". —

XI

"Ножа купила, — знов той до старої, —
Но се знаряддє у твоїй руці
Пошкодило всім русинкам з тобою,
А волі не дало твоїй дочці". —
"їй воля тільки смерть! — рече завзята. —
Смерть, тільки смерть спасе її від ката,
Що очі золотом їй засліпив,
Обіцянками серце підкупив.

XII

Всезнание обіцяв диявол Єві,
Як замутив їй розум у раю 119
Звиваючись на тім запретнім древі:
Всезнанием сей вловив дочку мою". —
"Так, нене, — піп собі промовив стиха, —
Всезнаннє — се почин і корінь лиха,
Що всю вселенну древле обняло,
Гріх, і прокліп, і смерть нам принесло". —

XIII

"Бог дав нам світ, — озвавсь тоді сповідник
Султанський, — а диявол дав нам тьму.
Оце ж і шепче з пекла проповідник
Про Божий світ мізерному уму;
А наш мізерний ум, немов та риба,
Хапає вудку за кришеник хліба,
За ту принаду... Так Сатанаїл 120
Вловляє грішні душі в Бога сил!

XIV

Вловив лукавий і мого Османа.
Тепер йому байдуже про всіх мул,
Про всіх імамів з Мекки й Туркестана:
Нас повернув у мотлох, ув огул.
Боговідступні лютри да латинці,
Оце його і гості, й побратимці,
Що забувають Бога для наук,
Сміються й з раю, й з безконечних мук.

XV

Іде войною проти Лехистана,
А в нього, нене, на умі не те:
Його морочить думка окаянна —
І в нас, і в вас зневажити святе:
"З кайданів мушу розум розкувати
І кожній вірі право рівне дати.
Нема ж бо й Бога, тільки розум єсть:
У розумі і слава наша й честь".

XVI

Рятуймо ж, нене, предківщину любу,
Як турчин, сербин, так і сам козак!
Одна дорога нам через цю згубу,
Один про всіх спасенний, славний шлях!
Нехай іде народи воювати,
З неволі їх, мовляли, визволяти,
А ми зробімо, щоб він там поліг,
Щоб зникнув, як із гір весною сніг!"

XVII

"Зробімо, — миркнула, — та як зробити?"
"Ось слухай, нене: ми вже знаєм як.
Від Цареграду шлях до вас не битий,
Та й не короткий, кажуть люде, шлях.
На довгій ниві й на віку буває
Всього з людиною. Нехай вповає
Наш безувір на долю, що йому
Всміхається, прегордому уму.

XVIII

Ми ж із попом-письменником смиренно,
Як повелів закон і вам, і нам,
Сю зміркували річ, і повсякденно
Мольби возносим к Божим небесам,
Щоб світ був світом, тьма зісталась тьмою,
І щоб такою клятою войною
Безбожник нас під нозі не подав
Тому, хто й древле проти світу встав.

XIX

Мольби мольбами, нене... Ти се знаєш
І на собі, що лоба натовкла
Поклонами доземними, та й чаєш
Від рук л ю д с ь к и х рятунку і добра...
Мольби мольбами, а рука рукою.
Зорудуєм против обох войною,
Против обох обернемо той міч,
Що хоче з дня зробити темну ніч..." *

ПОСПІВ

I

Так Муза хуторна, в розлуці з рідним краєм,
Із думок, мов з перел, намистечко низала:
Тиняючись одна понад чужим Дунаєм,
Забутими себе піснями розважала.
Втішалася вона своїм сердечним раєм,
Коханим споминкам вінки густі звивала,
І, звивши запашний, пускала по Дунаю:
Пливи, віночку мій, пливи з чужого краю!

II

Прямуй до руського прославленого моря,
Де славні подвиги неславою нам стали,
Де завдавали ми тяжкого людям горя,
І греків, і болгар, як турків пліндрували.
Скажи всім ягодам свого й чужого поля,
Що ми передсуди давняшні занедбали,
Що дивимось на світ, як нам велить природа
І серця правота, і розуму свобода.

III

Народи славились великими мужами
Войни й політики, науки і іскуства,
А ми пишаємось дівчатами й жінками,
Вінцями красоти, скарбівницями чувства.
Розкішне живучи раями-хуторами,
Столичного вони не знають душогубства,
Мов зорі, в чистоті круг жизні совершають,
Піснями вічними серця нам просвіщають.

IV

Ні пинда багачів, ні дика злість голоти,
Ні баламутного попівства темна сила,
Ні без путя війна, наслідниця тісноти,
Ні школа духу в них живого не вгасила.
Дознавши мук гірких, недолі і турботи,
Душа їх в небеса в самій собі зробила;
Мов райське божество, на нас вони взирають
І серцем матернім всі провини прощають.

V

Поезія й любов з колиски до могили
Серед безпутиці на путь їх наставляли,
їх душі привітні від лютості хранили,
І нам їх чистими, без плями, завішали.
Гуляв-буяв козак, — вони його любили,
Мов жертву ідольську, квітками зукрашали,
Сльозами від грязі обмивши і від крові,
Вікам новим несли благую вість любові.

VI

І се вже почали помалу вимирати
Сліпі проводирі сліпого гайдамацтва:
Перестають войну хижацьку прославляти,
Хвалитись дикостю і зрадою, козацтва.
І гасить, мов пожар, культура дух завзятий,
Наслідде темного і злого азіатства;
Пророчиці любви нову нам жизнь віщують,
До інших подвигів і слави нас готують.

VII

Настане час колись ясний, благословенний,
Що наші зіроньки все небо осіяють
І жизні ідеал, свободи дар спасенний,
Умом поезії і серцем привітають.
І зникне, мов туман, навіки морок темний,
Що блазні славою та честю величають,
І, приобщаючись релігії науки,
До всіх народів ми простягнем братні руки.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

ДУМА ПЕРВА

І

Шумить-гуде наш град первопрестольний,
Свята руїна Русі і Москви,
Принада Польщі, старець богомольний
Заможної Волині і Литви,
Гіркий п'яниця, гайдамака вольний,
Чудовищна мара без голови,
Завзяття дикого нечиста сила,
Що пишний край руїною зробила.

II

Шумить-гуде, мов Дніпрові пороги 97...
Вигукують чубаті козаки,
Буяючи, мов тури круторогі,
Варязькі княженецькії бики.
Танцюють по майданах босоногі,
Закладують останні кажанки.
І похваляються пожакувати
Крамні комори, і шинки, й палати.

III

"Ні, не жакуймо ні міщан заможних,
Ні підступних вірмен і жидови,
Ні господарства по панах вельможних,
Що набираються ума в ляхви.
Зоставмо се про гайдамак безбожних,
Що плодяться між темної мужви:
Нас кличе Конашевич воювати
Татар і турків разом пліндрувати".

IV

Так осавули по шинках гукають,
Що Сагайдашний скрізь порозсилав,
П'яниць дурне завзяттє зупиняють,
Мов гребля навесні широкий став...
"Шкода! — п'яниці згорда промовляють. —
Він торбу золота ченцям оддав:
Нехай же каптурі з ним козакують,
А козаки без грошей не воюють.

V

Тепер Бородовка 98 вже гетьманує:
Бо вивіз в Борщагівку 99 сто бочок
Горілки доброї і всіх частує,
Хто про сей бенкет має корячок.
І зброю, кажуть, про таких готує,
Що пропились в шинках до сорочок.
Його грошима наділив Брольницький,
Посел і старший ранця королівський.

VI

Сей не патякає про гайдамацтво
Та про безбожних, п'яних мужиків,
А затяга голоту у козацтво,
Щоб добре перебрати всіх панків:
Бо позаводили, мов та ляхва, пахарство,
Понастявляли всюди вітряків,
Нас, козаків, руїнниками лають
В свої о с а д и й в о л і не приймають".

VII

Тогді рекли їм осавули: "Необачні!
Забули, хто водив вас під Синоп,
І чим здавався вам лицар Сагандашний,
Як шарпали ви Кафу й Трапезонт.
До нього й значний купивсь і незначний:
Великий, пишний, славний хороводі
З ним і в Москві ви здобичі набрали:
На осяйну його звізду вповали". —

VIII

"Оце ж на ту звізду вповає й шляхта, —
Відказували гучно козаки, —
Зробила з нього не суддю, а ката,
Щоб ї й ми зоставляли кадуки *.
У козака стоїть невкрита хата,
А в панства по шляхах нові шинки,
І бідолаха тре в них голу спину,
Не дбаючи про жінку й про дитину.

IX

Були зібрались наші на Вільшанці
Подякувати гарно всім ляхам,
Що й сала в козака чортма в ковганці,
А панський скот ганяють по шляхам
У Венгри, в Шльонське 100 жидова-поганці
І живляться з панами пополам
Од німців грішми, винами ситними,
Коріннєм і товарами крамними.

X

Хотілось, не вдалось. По-лядськи грався
З козацтвом ваш вельможний пан гетьман:
Він поти прав од панства допевнявся,
Поки набив дукатами гаман.
Тоді з ляхвою під Москву загнався 101,
Мов з яничарами татарський хан,
І чим на лупах добре поживився,
Тим од гріхів у Лаврі відкупився.

XI

Тепер святий: нехай же йде до неба.
Ми будемо й без нього воювать.
Нам грішного, як ми, гетьмана треба,
Щоб з ним і в пеклі разом бідувать"... —
"І вам Бородовка, той недотепа,
Що вміє тільки жида обідрать,
Тепер любіший став, ніж Сагайдашний?
О роде темний! Роде необачний!"

XII

Так осавули козакам казали
І словом докоряли їм гірким:
"Давно б уже ляхи вас осідлали,
Коли б не Конаша премудрий син.
Не раз його й до короля ви слали,
Щоб лагодив те розумом своїм,
Чого накоїте було міщанам,
Осадчим, дідичам і всяким станам.

XIII

Гаман червінців... О, брехня мерзенна!
Ніхто сього на світі не видав,
Щоб Конашевич, ся душа спасенна,
З козацтвом здобичі не прогуляв.
Тепер же чернь і старшина письменна
Вбачає добре, що про вас він дбав,
Як патріарсі у всьому піддався,
Латинців і унітів не злякався.

XIV

Стольці церковні й титули владичні
Віддав без короля ченцям своїм
І благочестіє на віки вічні
Від Потіїв да Рутських охранив". —
"Байдуже нам про се. Ми г р і ш н і, —
Нам нічого робити з ним, с в я т и м", —
Козацтво напідпитку гомоніло,
Про Конаша вже й слухать не хотіло.

XV

"Коли такі ви, що душі спасенне
І вам, і діткам вашим, і жінкам
Байдужня річ у вас і прославленнє
Святої віри не потрібне вам,
І патріархове благословенне
Пригідне на щось тільки гетьманам:
Дак вас Петро і ми всі покидаєм
І до царя на службу від'їжджаєм.

XVI

Вже і Косинського добром московським
Цар обсилав 102, а в грамотах своїх
Титулувавсь Черкаським, Запорозьким
І благодітелем церков святих.
Да покумались ви з козацтвом польським
Задля Димитріїв тих підставних 103.
Тепер звелів святий нам патріарха
Шукати на Москві собі монарха". —

XVII

"Шукайте. Ми ж благочестиву віру
Зуміємо й без вас оборонять,
І не попустим турку-безувіру
Монастирі козацькі руйновать,
А для науки людям і приміру
У Білій Церкві хочем жида драть.
Там Остророгів жид, рандар багатий,
Почав Святого Спаса зневажати.

XVIII

Повиколуповав із лоба очі
Для глуму безувірного й сміху
І до долівки гвіздєм серед ночі
Прибив його в оранді у льоху.
Та нагодивсь на це підпарубочий
І батюшці відкрився на духу,
Що в Спаса сам на грудях бачив рану,
Пробиті руці й нозі для догану"...

ДУМА ДРУГА

Тут земля загоготіла,
Наче суд настав останній...
Чутка дивна пролетіла
По руїні православній.
Не було такого дива
І за пращурів великих:
Козакам Пречиста Діва
Помогла на турків диких,
Що не знають Бога в Тройці
З Богоматір'ю й святими
І в безвірному пророці
Чтять олжу серцями злими.
Золоту галеру, повну

Оксамиту й златоглаву,
Наші привезли додому
Богородиці на славу.
Безліч їм Пречиста злата
В бесурмен лихих накрала,
Осліпивши супостата,
Талярів налапувала.

"Поки сонця, поки світу,
Буде людям за що пити —
Не вклонятимемось жиду,
Дуків будемо лупити!"
І безрозумна темнота
До Дніпра прожогом рине,
Заморочена голота
Прославляє диво дивне.
І ввесь Київ іздригнувся,
Всі міщане й підзамчане;
Тільки ти чогось надувся,
Конашевичу-гетьмане!
Спогадав єси про Байду,
Незабутнього вовіки,
Про тяжку його досаду
І про жаль його великий.
Не один він з козаками
Показав тобі дорогу
Придонецькими шляхами
Ід' московському порогу.
Спогадав ти й про Остапа 104,
Запорозького гетьмана,
Як його скарбова лапа
У Московську Русь погнала.
І самого Наливая,
Що царем зовуть п'яниці 105,
Спогадав єси, як злая

Доля мчала ті гряниці,
"Там, — речеш ти, — центре жизні
Староруської зробилось,
А в моїй дурній отчизні
Гайдамацтво загніздилось.
І гніздитиметься, поки
Пожари та шарпанина,
Голод, мір, крові потоки
І повсюдная руїна
Навчать нас в Москву втікати
Від братів своїх коханих,
Рідним батьком величати,
Кого дерли гірш поганих..."

I

Сидить один. Вся старшина майнула
Назустріч молодому Кочубею.
Його промінням слава обгорнула
І зорявою ризою своєю.
"Се цар новий сердець низькопоклонних.
Тепер ніщо Петро в них Сагайдашний.
Одніс ченцям дві тисячі червоних,
Козак, в своїй щедроті необачний.
Левко сто тисячей червоних має,
І всіх киян до себе привертає.

II

А міліони, що козацтво здавна
За приводом Петра напліндрувало,
В Синопі й Трапезонті здобич славна
І в Кафі — се пиши тепер пропало!
Що Кафа? Забавка нікчемна, марна,
Козацтво з жарту руки в Кафі гріло.

Велике огнище там про гетьмана,
Не про козацькі череси горіло.
Тепер Петро не п'є, не бенкетує:
Він душу на Господень суд готує.

III

Тепер козацтво вже його не любить:
Бо не частує зграї горілками.
Тепер Бородовка їм в труби трубить,
Що "світ увесь тремтить пред козаками" *,
І байдуже їм, що для патріарха
Зробив я те, чого вони не сміли:
Нові постали в Русі ієрархи,
І на стольцях апостольських посіли,
І Русі Русь простерла братні руки,
Щоб не було між ними вже розлуки.

IV

Мізерне сміттє! Темні гайдамаки!
Покіль вас мав чим добре трактувати,
Ви лащились до мене, як собаки:
Тепер — хвостом до іншого махати!
Махайте; я піду Москві служити,
Гріхи свої мечем покутувати,
Цареві благовірному годити
І високо наш руський стяг держати.
Знайду й без вас дорогу до Османа:
Султан царського знатиме гетьмана!"

ДУМА ТРЕТЯ

Знов земля загоготіла,
Мов Дніпро прогнав пороги,
Наче буря налетіла
На гетьманський кіш убогий, —
На будинок, що був красен
Не углами, пирогами,
Де козацтво ситих брашен
Наїдалось за столами.
Наїдалось-напивалось
Досхочу, аж до знемоги,
І танцями вгоноблялось,
І піснями про пороги;
І про Кафу, про "пучину
Християнських сліз і крові",
Що зробили там руїну,
Вічну славу козакові;
І про те, як море врало
Мов ревучими левами
І безодні розверзало
Під козацькими човнами;
І як Юр Святий по хмарах
Грав конем над ними білим,
Сліпив очі яничарам,
Додавав козацтву сили *,
Як "оброки" й обітниці
Козаки на себе клали
І в небесної цариці
У Печорськім роботали...

I

Не буря, гомін, співи голоснії!
Кругом коша-будинку розлягались:
То Кочубею похвали новії
Безкраїм морем гучно хвилювались.

Іде тріумфом лицар між лицарством;
За ним везуть галеру золотую,
Везуть, танцюють. Навкруги з кобзарством
Ченці співають гурмом трисвятую.
Волів дванадцять пар, всі під стрічками,
Їх роги вквітчані, як май, квітками.

II

"Стій" — крикне Кочубей.
"Чого стояти? —
Рекли ченці. — Гей, друзі, до Успення!
Галери жде Пречиста Божа Мати,
Як дару за козацьке визволеннє". —
"Ні, се від мене буде дар герою,
Що вчив мене, мов сокола, літати
Через пороги по Дніпру й по морю
І на турецькі ринки набігати". —
"О святотатство!.. Вас освободила
Пречиста, преблагословенна Діва,

II

А ви, в духовній вашій тьмі, готові
Дари її щедрот і благодати
Приносити у принос козакові
І смертного над вічну поскладати!" —
"Пречиста, непорочна Діва... Правда,
Такої чистоти й не знають люде...
І се, в її ім'я святе, награда
Тому між нами велетневі буде,
Що вміє силу демонську крушити
І турчина в його крові топити..."

IV

"Ні, дяка не награда! —
Загукали
Ченці, терзаючи з досади ряси. —
Такого ще кощунства не чували
Не тільки козаки, та й свинопаси,
Щоб непорочною когось назвати,
Якусь мізерну, бренную людину,
Що "во гресях родила грішна мати!" 106 —
"Шкода теряти дорогу годину:
До меду ложки вам у нас не буде! —
Відрізав їм Левко. —
Гей! Стіймо, добрі люде!"

ДУМА ЧЕТВЕРТА

Розчинились у гетьмана
Рундукові двері
Проти тої золотої
Пишної галери.
На рундук, мов голуб, вийшов
Сивий, волохатий.
Се не голуб волохатий —
Велетень крилатий.
Перед ним Левко лицарське
Приклонив коліно:
Так хороброму юнацьке
Серце повеліло.
"Батьку! Привітай малого
Чуру низового,
Що, було, тобі сідлає
"Лева" вороного *.
Привітай, крилатий орле,
Козака-понуру *,

Що, було, тобі на морі
Грає у бандуру.
Під твоїм палким натхненнєм
Я співати вчився,
За твоїм благословеннєм
З бесурменом бився.
Речі несказанно дивні
Сталися зо мною;
Бо під батьківськими крильми
Я з'учився до бою.
І твоя звізда щаслива
Козакам світила,
Бо не людська. Божа сила
Їх човни водила,
Духом сили пресвятої
Й та душа горіла,
Що з турецької неволі
Нас ослобонила.
Се в о н а тобі галеру
З чужини прислала,
Щоб рука твоя невіру
Тяжко покарала.
Ми ж, стратенці бесурменські,
Обреклись оброком
Нищити краї турецькі
Під орловим оком.
Тридцять нас братів спряглося
Превеликим горем,
В побратимстві поклялося
Перед Чорним морем. —
Потіль плавати й літати
По морю й по полю,
Покіль нас орел крилатий
Водить за собою.
По десятку ми до себе

Невмирак з'єднали *,
Щоб гетьмана опріч тебе
На війні не знали.
Маєш нас таких три сотні
Як одну людину,
Що клялись і в преісподню
Лізти до загину.
Заточи гармату, тату,
На скалу крутую:
Вергай азіату-кату
Нас у пельку злую.
Ми перервемо диханнє
Демону Осману,
Над усяке дивованнє
Лютому тирану".
І рарогом одинокий
Старець стрепенувся,
Очі грають, стан високий
Стрімко розігнувся.
Навкруг нього повіз хату
Старшина постала.
Корогов над ним хрещату
І бунчук держала.
Озирнувся, усміхнувся,
Мовив: "Добре, сину!
Ти до мене пригорнувся
У саму годину.
Гей, коня! Рушати війську!
Порохи й гармати
На дорогу Борщагівську
Зараз виряджати!"
"Не турбуйсь, гетьмане-батьку!
Старшина озвалась, —
Вже Бородавчина зграя
У степи загналась.

В Білій Церкві в Осторога
Корчму спліндрувала,
Вбила рандара старого,
Дочок зґвалтувала.
Вбила й пса його, й якогось
Німця-землеміра
І всіх трьох перед порогом
Рядом почепила
Та ще й надпись положила:
"Жид, лях і собака —
Все дияволова жила,
Віра все однака". —
"Кочубею, синку! Горе!
О гірка година!
Бач, яке гультяйство плодить
Мати Україна?
Козаки! Ми бачим, як ви
Всі попропивались:
Ледве де в кого халяви
Да штани зостались.
Гайда, воле, в Дике Поле 107,
Воле звірювата!
Покіль знайдем понад морем,
По заслузі ката.
Вже ваш карб і жида сушить,
Стоя на пристінку:
Позакладували й душі
Чорту за горілку...
Геть від мене! Я не хочу
Більш гетьманувати...
З трьома сотнями охочих
Буду воювати.
І коли Господь поможе
Довше в світі жити,
Проти турка буду, може,

Ще й царю служити.
Буду в нього, мов на чаті,
Від ляха стояти,
Татарву в степах жахати,
Дону пильнувати...
Геть від мене!" — Заридали
Голі чуприндирі
І чубами землю вслали
Гирі-макотирі.
"Батьку! Не карай нас грізно
Під таку годину:
Не засмучуй нашу рідну
Матір Україну!
Ми Бородовку-поганця
У степах піймаєм
І мечем твоїм, як ланця
Хижого, скараєм.
Тільки б ти обмислив штаньми
Нуждену голоту,
Воюватимеш із нами
У свою охоту.
Чи на вітряному морі,
Чи на суходолі
Накладати головою
Раді в твоїй волі.
І картай нас, і карай нас:
Ти — наш батько рідний,
Ти суддя у нас єдиний,
В суді непохибний". —
"Так і бути, — промовляє
Сагайдашний стиха. —
Більш копи не буде з вами
У поході лиха.
Чури, гов! Порозпрягайте
Волики квітчасті:

Більш не будете рогатих
По долинах пасти.
Мій Левко таку не з жарту
Жертву нам приносить,
Всіх киян — міщан і шляхту —
На трапезу просить.
Просить їсти хліба-солі
З тридцятьма братами,
Що спасенний шлюб на морі
Побратимський брали.
І в тім шлюбі перед морем
Руським поклялися,
Що на смерть великим горем
Бойову спряглися.
Будемо ж бенкетувати,
В кобзи вигравати,
І піснями понад хмари
Духа підіймати.
Ой, нехай же кобзи грають,
Нехай дзвонить слава,
Нехай чують нас і знають
І Москва, й Варшава!"
Уклонивсь Левко з братами
За хороше слово
І, зітхнувши, до гетьманських
Так гостей промовив:
"Бенкетуйте, любі гості,
Я з братами мушу
Пожуритись-помолитись
За велику душу.
Що з неволі престрашної
Нас повизволяла
І на турчині помститись
Нам завітувала.
За сей бенкет вона злюці

Жизню заплатила
І навіки мене в тузі,
У жалю втопила".

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

ДУМА ПЕРВА

I

Навіки, так, навіки утопила
Вона тебе, козаченьку, в жалю, —
Не смертю, ні! А тим, що поновила
На чужині любов і жизнь свою.
За матір'ю всепітую молила
Вселити їх у рідному раю,
А за царем скрізь по світах літала
І мислями квітки ума зривала.

II

Не знай про се... Сумуй, молись богам,
Лежи крижем, розп'явшись, серед церкви
І надихай в серця своїм братам
Невидані заупокійні жертви.
Задай таку роботу козакам,
Щоб кидались у домовинах мертві.
Молись, лютуй і помстою кипи,
Турещину в людській крові топи.

III

Не знай... Коли ж дознаєшся, козаче,
То бурний дух твій полом'єм ригне,

Гарматою твоє палке-гаряче
Розірветься, всю землю струсоне,
І сатана у тартарі заплаче,
Як про твою кончину спом'яне:
Бо мусить з три десятки років ждати,
Щоб виявивсь такий козак завзятий.

IV — X

— — — — — — — — — — — — — —

ДУМА ДРУГА

Над Босфором ніч солодким
Ароматом дише;
По садах не віє вітром,
Листєм не колише.
І не дише, й не колише
Листочка злегенька,
Бо заслухалась темненька
Співів соловейка.
Зазирає в тихі води
Божими очами
Небо, сповнене огнями,
Дивними дивами.
На небесні дивні твори
Очі задивились,
Думки в глибоченнім [морі]
Тихих зір втопились.
Пахощі солодкі й співи
Серце д' серцю клонять, —
Не словами, цілуваннєм
Любощі говорять;
А дівочі чисті очі,
Тихі, одинокі,

Задивились серед ночі
На дива високі.
Обізветься з свого ложа
До дочки матуся:
"Що ти робиш, серце доню?" —
"Богові молюся". —
"Як! Без образа й поклона,
Без хреста святого?" —
"Я з балкона, як з амбона,
Бачу, мамо. Бога,
І в храму моїм сердечнім
Перед ним хилюся
Безначальнім, безконечнім", —
Прорекла Маруся.
"Доню, серце! Ти говориш
Мов не християнка:
Ти якогось Бога твориш,
Наче, — тьфу! — поганка". —
"Не творю: передо мною
Всемогущий сяє,
Серце й розум пресвятою
Думкою сповняє.
Тільки берег океану
Зорявого бачу, —
І щаслива, і мов тану,
І в восторзі плачу.
І молилась би й не вмію..." —
"Чудотворний лику! і
Одверни від неї мрію
Бесурменську дику!" —
"О, не вмію!.. Коли б гуслі
З моря й гір зробити
І на них не струни, думи
Серця почепити,
І зефіровими 108 крильми

В них зарокотати, —
Може, й я б тогді зуміла
Глас до Бога зняти...
Молючись, тепер німую..." —
"З нами хресна сила!" —
"Тільки тихим серцем чую
Херувимські крила,
Що на мене ніби з раю
Пахощами віють...
Вгору руки простираю
А уста німіють". —
"Бачу, доню! Це все роблять
Із царем розмови
На тій башті безголовій,
Що хіба орлові
Із-за хмар туди спускатись
Та сові з півночі
Звідти хижі витріщати
Невсипущі очі.
Я казала: "Не дивися,
Доню, в мідні труби;
Не дивися, доню, бійся
Розумові згуби". —
"То не зорі, людські душі
Попід небом сяють,
І котру Господь потушить —
На землі згасають.
Зорі ті не нам лічити,
Як і засвітити,
То шкода того й вчитись
Господа гнівити.
Бо й за те (сама се знаєш)
Всеблагий накаже,
Як хто пучкою на місяць
Чи на зорю вкаже.

Се все цар-невіра робить,
Він тебе від Бога!
Одвертає, від закону
Нашого святого". —
"Ні, матусю! Він до Бога
Душу привертає:
Просторою" його чертога
Розуму являє.
Я сліпа була, не знала,
Що за храм великий
Без конця і без начала
В міріяд владики.
І глуха: не чула хору
Сфер небесних вічних,
Горньої музики твору
Мислей передвічних.
Бог тепер мені відкрився,
Бо розпалась луда
На очах, і він явився
В невимовних чудах.
Бачу, мамо, чом те серце
Лютості не знає,
Що в нас азіятом зветься, —
Любить і прощає.
Розумію, мамо, й диво
Над дива чудовне,
Що в гніву мені явило
Всепрощеннє повне.
Що, кохаючи, коханнє
Давнє зрозуміло
І, ревнуючи, прощаннє
Козаку простило". —
"Доню, доню! Що ти кажеш?
Чи твої се речі?" —
"О, мої! Се вже не марні

Видумки чернечі.
Се той світ, що на Сінаї
Людям засвітився,
В галілейськім тихім краї
Рибалкам одкрився,
Від пророка до пророка
Вічно переходить:
Ним одна душа висока
Другу душу водить...
Ним і я воджуся, мамо, —
Духом жизні чистим;
Тихий світ од світу править
Серцем норовистим.
Я під ноги козакові
Деспота послала,
Ворогу його любові
Знак подарувала;
В деспоті тепер вбачаю
Знов звізду Востока
І душею в нім вітаю
Нового пророка."
Устає з постелі мати,
Ніби з домовини,
І страшна, мов дух проклятий,
Суне до дитини.
"Дочко! Се ж мені не сниться,
Се я справді чую
Від тебе хулу на Бога!
О! В годину злую
Я гадюку породила,
І благословила,
І хрещеннєм первородний
Гріх із тебе змила!" —
"Мамо! Зоре ясна!.." —
"Ні, вже

Годі нам ясніти!
Погасаймо, дочко, гиньмо
В темряві кромішній!"
Проклинає тебе мати,
Лежа в домовині...
О, як гірко помирати
На чужій чужині!
Та не діждеш парубоцький
Чесний вік скаляти,
Рутвяний вінок дівоцький
Турчину віддати!
Ні, сього не буде, доню!
Непорочна згаснеш:
Об каміннє головою
Розіб'єшся й заснеш...
Падай!.." —
І ножака блиснув
Проти зір, і очі,
Від ножа лютіші, світять
В сутемряві ночі.
"Се я, доню, на безвір'ї
Про случай купила,
Коли б розум твій згубила
Демонова сила.
Чуло серце... Падай, доню!
Я тобі казала,
Щоб ти демонському кодлу
Віри не діймала;
Щоб ти злого католицтва,
Аріан проклятих,
Лютерського єретицтва 109
І кальвін завзятих 110
Не пускала в ті покої,
Де святії лики
Світом істини святої

Гонять морок дикий".
І гадюками-очима
Доню скаменила:
Матерньої злоби сила —
Найлютіша сила.
Та не важиться рукою
Рідну кров пролити:
Об каміннє головою
Хоче доню вбити.
Та ножака, як зміюка,
Серця сам шукає
І концем холодним в груди
Мов жолом торкає.
"Падай! Не христись! Пречиста
Чула злющі речі:
Віра про ввесь світ єдина —
Видумки чернечі..."
Ще хвилинка, і страшенне б
Діло совершилось,
Та дівчат і баб на лемент
Із півсотні збіглось.
Ухопили, мов сковали
Костянії руки;
Тільки патли дибки стали,
Мов живі гадюки;
А Медузи 111 злющі очі
В підлоб'ї склепились,
В судоргах пекельних щоки
І вуста скривились.
Обомліла й заніміла,
Нерухома стала...
Як над мертвою, над нею
Сирота ридала.

ДУМА ТРЕТЯ

Знов тихо-тихенько на пишнім Босфорі...
Співають щось дивне в садах солов'ї,
Щось дивне говорять, жахтіючи, зорі
І сльози сирітські, Марусю, твої.
Говорять сирітські про жизнь безконечну:
Не вбити живущу ані задушить
Вселенського твору частину предвічну,
Що сяє й палає, горить і кипить.
Говорять про образ царя і пророка,
Такого, як славні Давид 112, Соломон,
Що в темнім лукавстві сліпого Востока
Зробили світилом сердечним Сіон.
"Ґирличою пас ти з нагаями вівці,
Пасеш нині берлом народи й царі:
Татаре, й слав'яне, і кельти, і німці,
Се все в тебе слуги, піддані твої.
В темноті лукаві, в сліпоті криваві,
Гризуться завзято, мов пси за маслак
Од них народився, в їх віру хрестився
Народів бич лютий, сіпака козак"...

І порвались думи-суми
Про свій край коханий,
Де козак людей юртує,
Темний, хижий, п'яний.
Інші думи, інші співи
В серці заспівали, —
Ті, що серце їй щасливе
Потай чарували.
Як вона в царській світлиці,
Названій всесвітній,
Слухала, як слід цариці,
Гімни ті завітні, —
Що з Давида славних часів,
З часів Соломона

Пронеслись по всій вселенній
З віщого Сіона...
І се в середеньку озвалось,
Мов струна тихенька,
Що гарніш усіх співала
Бранка молоденька:

"Чую-чую любий голос:
Ой се ж в і н біжить по горах,
В і н се скаче по узгір'ях!
Милий мій — мов олень в полі,
Мов сугак на вольній волі 113..."
Справді ж бо хтось під балконом,
Під величним тим амбоном,
Тупотів, мов олень в полі,
Мов сугак на вольній волі.
Се був в і н, що в серці в нього
Те ж саме тогді співалось,
І подав їй голос словом,
Що колись їй сподобалось,
І в тім слові, в любій мові
Невимовне виявлялось:
"Що се, що серед пустині
Димовим стеблом знялося,
Миррою кругом вінуло,
Пахощами розлилося?"

Пісень до неї пісня обізвалась 114
З холодного каміння, де б валялась
Вона, цвіт жизні, трупом бездиханним,
Коли б своїм царським чолом, вінчанням
Наукою, не дбав він повсякденно
Про неї... Знав-бо добре, як злиденно
В землі кривавій Бога розуміють,
Як люде там косніють, туманіють...

I

І носив у серці мовчки
День у день тривогу
Та молився духом бодрим
Просвіщення Богу,
Щоб хранив йому велику
Душу на підмогу.

II

Ендеру-ага, придворний
Комендант, зробився
За дбайливість трьохбунчужним,
Високо підбився
Вгору місяцем, мов сонце
Золотом облився.

III

Як почув від нього в тайні
Що Хасеки жива,
Наробив Осман риданнєм
У сералі дива,
І була тогді година
Про всіх слуг щаслива.

IV

Як летить до струм'я олень,
Як сугак на волю,
Полетів Осман, мов крильми,
Із своїх покоїв

І припав аж до каміння
Білою чалмою.

Ніколи ще чалма каліфа не схилялась *
У ноги женщині, ніколи голова
Царя, що всій землі закон його слова,
І перед звіздами небес не принижалась.
Так, він тебе в свідителі зове,
О світе любої звізди Альдебарана 115 !
Що тільки милою і дише, і живе
Після святих словес небесного Корана.
І радощі, й печаль з одної чаші п'є:
Сміється серцем він, очима сльози ллє.

І мов ангельськая сила
Понад ним сяйнула,
І чутку природу дивно,
Як струну здвигнула.
Гляне — чиста райська пери
Перед ним сіяє,
Мов од лютої химери
З неба охраняє.
Простягла з небес на землю
Чисті руки-крила
І мовчала: бо за неї
Постать говорила.
Німували. Око в око
Зорями дивилось;
Тихо, тихо і високо
В грудях серце билось.
І рече Маруся: "Царю!
Я одна під небом
Між двома противностями —
Раєм і еребом.
Ти мій рай, едем пресвітлий,

Праведная сило!
Сяєво твоє спасенне
Інший світ затмило.
Царю! Я твоя навіки,
Нехай знають люде,
І твій Бог, творець великий,
Моїм Богом буде.
І коли б уся вселенна
З зорями-світами
Опинилась, як підніжок,
В мене під ногами, —
За твоє одно диханнє
Я віддам вселенну,
І на вічне бідуваннє
Нізийду в геєну.
Нарізно не знаю раю,
Господа не маю,
До колін твоїх рабою
Низько припадаю".

Не схилився Осман до неї;
Тихою рукою
Дав їй знак, як цар всесвітній
З висоти престолу:
"Ти, раба, — рече, — й Османа
Вище всіх возносиш
Земнородних: бо не рабство,
Рай йому приносиш.
Я вступлю в моє владицтво
Мудрим Соломоном:
Не дозволю пері жити
З матір'ю-драконом.
Вже її несуть носилки
До попа в гостину:
Нехай молитвами лічить

Біса, не людину.
Охраняти світло жизні
Більше ока мушу:
Бо ножака погубив би
Твою й мою душу".
І схилився по сім слові,
Мов дуб до берези,
І в розмові, і в любові
Пламенно тверезий.

Не світіте, ясні зорі!
Солов'ї, німуйте!
Душ блаженно-чисті хори,
В небесах ликуйте!

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

ДУМА ПЕРВА

I

Премудрість в нужденній, убогій долі
Проміж людьми рідка: се диво з див;
Ще ж рідша боротьба своєї волі
Проміж земних, мовляв, богів-царів.
Ся боротьба в душі в царя Османа
Робила з нього то раба, то пана:
На царстві бо т и м був, чим і в орді:
Знав і покору, і тяжкі труди.

II

Потомок Магомета, що питався
Ввесь вік фініками та молоком,

На троні він розкошам не віддався,
Не туманив ума свого вином;
Його рука за всяку працю бралась,
Душа — в великих задумах кохалась.
Не забавлявся царственним жезлом,
Алкав наук ненаситним умом.

III

Щасливий, хто, як наш Петро Великий 116,
І вмерши, над тим царством царював,
Де варварства старого мотлох дикий
На нього, мов на ворога, вставав, —
Хто, як Велика наша Катерина * 117,
Царської мудрості жива картина,
Своїм талантом надихає людей
Про нужду і біду грядущих дней.

IV

Не мав Осман создательної сили,
Як той, хто в царство дух новий вдихав
І древню славу, як мерця з могили,
В серцях свого народу воскрешав.
Йому юрма потужна не корилась,
Дарма, що низько перед ним хилилась.
Серед гаремників стояв один,
Як дерево живе серед руїн.

V

Мов гади, вороги в клубок звилися,
Позлазившись із темрявих кутків,
Тихцем труїти царство завзялися,

Мов серце, повне втаєних гріхів...
Приліз і до попа мулла серальський,
Так званий в світі духовник султансысий, —
До сербина, жерця сліпих слов'ян,
Під християнським іменем поган.

VI

Піп жив на одшибі, немов авулом;
Мав темний, бо густий, мов гай, садок,
Обведений кругом високим муром.
Туди пробравсь, у змові з ним, пророк
Страшного всім "безбожникам" Аллаха,
Небесного й земного падишаха,
Що правовірним їх в ярмо віддав,
Як Магомет в Медину ще втікав 118.

VII

Та мусив на той час мулла забути,
Як тяжко він "поганців" проклинав:
Призначеної тайкома минути
Нетерпеливим серцем дожидав
І, як побачив попадю стареньку,
Невірної Хасеки рідну неньку,
В розмові тихій із її попом
Оддав їй честь рукою і чолом.

VIII

Рече: "Паньматко! Ти ножа купила
Про безувірку, про свою дочку.
Тебе Всевишнього натхнула сила,
Безвірство ї х і нам не до смаку:

І нашу, й вашу віру в д в о х руйнують,
Із нами й вами рівно ворогують,
Умом і серцем в один дух злились,
Нечистому служити завзялись".

IX

Стара за білі пакоси вхопилась,
Що з-під очіпка вибились, мов сніг,
На жмут волосся вирваний дивилась,
З плачем у неї лився злющий сміх.
"О! Дайте під сі пазурі султана,
Кривавого на християн тирана!
Я в серце десятьма йому ввоп'юсь"
Сама — до тху отрутою візьмусь!"

X

Мулла з попом на неї позирали,
І серце радощами в них росло,
Що з божевільної її печалі
Таке страшенне виростало зло.
"Ся не злякається, — шептали стиха, —
Найгіршого з-між лих нелюдських лиха.
Хоч на хресті скаженну розпинай,
Хоч на гаку залізному чіпляй". —

XI

"Ножа купила, — знов той до старої, —
Но се знаряддє у твоїй руці
Пошкодило всім русинкам з тобою,
А волі не дало твоїй дочці". —
"їй воля тільки смерть! — рече завзята. —

Смерть, тільки смерть спасе її від ката,
Що очі золотом їй засліпив,
Обіцянками серце підкупив.

XII

Всезнание обіцяв диявол Єві,
Як замутив їй розум у раю
Звиваючись на тім запретнім древі:
Всезнанием сей вловив дочку мою". —
"Так, нене, — піп собі промовив стиха, —
Всезнаннє — се почин і корінь лиха,
Що всю вселенну древле обняло,
Гріх, і прокліп, і смерть нам принесло". —

XIII

"Бог дав нам світ, — озвавсь тоді сповідник
Султанський, — а диявол дав нам тьму.
Оце ж і шепче з пекла проповідник
Про Божий світ мізерному уму;
А наш мізерний ум, немов та риба,
Хапає вудку за кришеник хліба,
За ту принаду... Так Сатанаїл
Вловляє грішні душі в Бога сил!

XIV

Вловив лукавий і мого Османа.
Тепер йому байдуже про всіх мул,
Про всіх імамів з Мекки й Туркестана:
Нас повернув у мотлох, ув огул.
Боговідступні лютри да латинці,
Оце його і гості, й побратимці,

Що забувають Бога для наук,
Сміються й з раю, й з безконечних мук.

XV

Іде войною проти Лехистана,
А в нього, нене, на умі не те:
Його морочить думка окаянна —
І в нас, і в вас зневажити святе:
"З кайданів мушу розум розкувати
І кожній вірі право рівне дати.
Нема ж бо й Бога, тільки розум єсть:
У розумі і слава наша й честь".

XVI

Рятуймо ж, нене, предківщину любу,
Як турчин, сербин, так і сам козак!
Одна дорога нам через цю згубу,
Один про всіх спасенний, славний шлях!
Нехай іде народи воювати,
З неволі їх, мовляли, визволяти,
А ми зробімо, щоб він там поліг,
Щоб зникнув, як із гір весною сніг!"

XVII

"Зробімо, — миркнула, — та як зробити?"
"Ось слухай, нене: ми вже знаєм як.
Від Цареграду шлях до вас не битий,
Та й не короткий, кажуть люде, шлях.
На довгій ниві й на віку буває
Всього з людиною. Нехай вповає

Наш безувір на долю, що йому
Всміхається, прегордому уму.

XVIII

Ми ж із попом-письменником смиренно,
Як повелів закон і вам, і нам,
Сю зміркували річ, і повсякденно
Мольби возносим к Божим небесам,
Щоб світ був світом, тьма зісталась тьмою,
І щоб такою клятою войною
Безбожник нас під нозі не подав
Тому, хто й древле проти світу встав.

XIX

Мольби мольбами, нене... Ти се знаєш
І на собі, що лоба натовкла
Поклонами доземними, та й чаєш
Від рук л ю д с ь к и х рятунку і добра...
Мольби мольбами, а рука рукою.
Зорудуєм против обох войною,
Против обох обернемо той міч,
Що хоче з дня зробити темну ніч..." *

ПОСПІВ

I

Так Муза хуторна, в розлуці з рідним краєм,
Із думок, мов з перел, намистечко низала:
Тиняючись одна понад чужим Дунаєм,
Забутими себе піснями розважала.
Втішалася вона своїм сердечним раєм,

Коханим споминкам вінки густі звивала,
І, звивши запашний, пускала по Дунаю:
Пливи, віночку мій, пливи з чужого краю!

II

Прямуй до руського прославленого моря,
Де славні подвиги неславою нам стали,
Де завдавали ми тяжкого людям горя,
І греків, і болгар, як турків пліндрували.
Скажи всім ягодам свого й чужого поля,
Що ми передсуди давняшні занедбали,
Що дивимось на світ, як нам велить природа
І серця правота, і розуму свобода.

III

Народи славились великими мужами
Войни й політики, науки і іскуства,
А ми пишаємось дівчатами й жінками,
Вінцями красоти, скарбівницями чувства.
Розкішне живучи раями-хуторами,
Столичного вони не знають душогубства,
Мов зорі, в чистоті круг жизні совершають,
Піснями вічними серця нам просвіщають.

IV

Ні пинда багачів, ні дика злість голоти,
Ні баламутного попівства темна сила,
Ні без путя війна, наслідниця тісноти,
Ні школа духу в них живого не вгасила.
Дознавши мук гірких, недолі і турботи,
Душа їх в небеса в самій собі зробила;

Мов райське божество, на нас вони взирають
І серцем матернім всі провини прощають.

V

Поезія й любов з колиски до могили
Серед безпутиці на путь їх наставляли,
їх душі привітні від лютості хранили,
І нам їх чистими, без плями, завішали.
Гуляв-буяв козак, — вони його любили,
Мов жертву ідольську, квітками зукрашали,
Сльозами від грязі обмивши і від крові,
Вікам новим несли благую вість любові.

VI

І се вже почали помалу вимирати
Сліпі проводирі сліпого гайдамацтва:
Перестають войну хижацьку прославляти,
Хвалитись дикостю і зрадою, козацтва.
І гасить, мов пожар, культура дух завзятий,
Наслідде темного і злого азіатства;
Пророчиці любви нову нам жизнь віщують,
До інших подвигів і слави нас готують.

VII

Настане час колись ясний, благословенний,
Що наші зіроньки все небо осіяють
І жизні ідеал, свободи дар спасенний,
Умом поезії і серцем привітають.
І зникне, мов туман, навіки морок темний,
Що блазні славою та честю величають,

І, приобщаючись релігії науки,
До всіх народів ми простягнем братні руки.

ПРИМІТКИ

1 Державець — феодал у Великому князівстві Литовському, Польщі і підвладних їм українських землях у XV—XVIII ст. Мав право довічно або протягом певного часу користуватись державними земельними маєтностями, однак не міг ці маєтності продати, подарувати, заповідати, закладати під борги.
2 Богуслав — тепер місто в Київській області. Відоме з 1195 р. У 1981 р. збудовано пам'ятник Марусі Богуславці.
3 Покрова — свято православної церкви, яке відзначається 1 жовтня за ст. ст.; встановлене на пам'ять про подію в Константинополі в середині X ст. Під час війни з сарацинами 1 жовтня юродивий Андрій і його учень Єпіфаній побачили в повітрі Матір Божу, яка молилася за мир, розпростерши свою покрову (омофор) над християнами. Греки того ж дня перемогли. Тому церковному богослужінню в цей дань було надано особливої величності. На честь Покрови Божої Матері є акафіст (стоячий молебень).
4 Волохи —загальна назва середньовічного населення Придунайських князівств і Трансільванії, з якого сформувалися румунська і молдавська нації.
5 ...на чорній раді... — Мається на увазі загальнокозацька і загальнонародна рада, в якій брали участь і представники селянства, міщан та інших верств населення, тобто "черні". Одна із найвідоміших "чорних рад" влітку 1663 р. біля Ніжина описана П. Кулішем у романі "Чорна рада. Хроніка 1663 року".
6 ...в Печерському... — Тобто в Києво-Печерській лаврі, православному чоловічому монастирі, заснованому у 1051 р. Антонієм Печерським. У XI ст. став центром поширення й утвердження християнства в Київській Русі. В XII ст. дістав назву лаври, яка відіграла значну роль у розвитку освіти, науки і культури. В XVI—XVII ст. була центром антиуніатської боротьби.
7 Обозний — одна з найвищих виборних адміністративно-військових

посад на Україні в XVII—XVIII ст. Були генеральні і полкові обозні. Керували артилерією, відали організацією війська.
8 Гетьман — на Україні в XVI — першій половині XVII ст. воєначальник козацького війська на Запоріжжі, глава реєстрових козаків. З 1648 р. гетьман Б. Хмельницький став правителем України. Після його смерті гетьмана обирала генеральна військова рада із наступним затвердженням царським урядом (а часом і чорна рада). Згодом були гетьмани Правобережної (до 1704 р.) і Лівобережної України (до 1722 і з 1750 до 1764 рр.). З 1708 р. гетьман призначався царем. У Польщі (XV— XVIII ст.) і Литві (XVI— XVIII ст.) — вищий воєначальник.
9 Біблія — стародавня пам'ятка писемності, зібрання різних за формою та змістом релігійних і світських книг. Творилася з II ст. до н. е. до II ст. н. е. Складається з Старого (Ветхого) і Нового Заповітів. Якщо християнська релігія визнає усю Біблію за Святе Письмо, то іудаїзм тільки Старий Заповіт.
10 І під струни про мурея, Що він бив, співати.— "Гайдамаки, як хочуть, бувало, нагнати холоду гречкосіям-доматорам, дак біжить конем з пістолем та й гукне: "У хату, мурею (турчине), а то запалю!" То чоловік схилиться попід лісою да в хату! (Так мені оповідували старезні люде.)" — примітка П. Куліша у рукописі іншої редакції (ЦНБ, ф. І, од. зб. 28365).
11 Споминати, мов Енея... — Йдеться про місію Енея (сина царя Анхіза і богині Афродіти), який після падіння Трої перебрався до Лаціуму (Італія), де його нащадки заснували Рим.
12 Ереб—у античній міфології одне із начал всесвіту: вічний морок, породження Хаосу; Ереб — батько Ефіра і Гемери, яких народила богиня ночі Нікс; підземне царство мороку, через яке душі померлих проходять в Аїд.
13 На Цоцорі безголов'є... — Йдеться про битву під селом Цецорою поблизу Ясс у 1620 р. під час Хотинської війни 1620—1621 рр. В цій битві польські війська С. Жолкевського зазнали розгрому.
14 Жовковський (Жолкевський) Станіслав (1547—1620) — польський державний і військовий діяч. З 1588 р. коронний польний гетьман, з 1613 р. — великий коронний гетьман, з 1617 р.— канцлер. Командував польським військом під час повстання С. Наливайка у 1594—1596 рр. Загинув у битві під Цецорою.

15 Як пани нам на Вільшанці Леєстри писали... — Йдеться про Вільшанську угоду 1617 р., укладену між П. Сагайдачним і С. Жолкевським в урочищі Суха Вільшанка на Київщині. Угода передбачала скорочення козацького реєстру, повернення нереєстрових козаків у підданство шляхти і підпорядкування Запорозької Січі Польщі. Нереєстрове козацтво не визнало цієї угоди, і вона так і не була втілена в життя.
16-17 Порта — вживана в європейській літературі і дипломатичних документах назва уряду Османської імперії, а часом і самої імперії.
18 ...Роксолана друга... — Йдеться про дружину турецького султана Османа II (1605—1622) Милікію, яку П. Куліш вважав Марусею Богуславкою. Більш-менш вірогідних історичних даних про Марусю Богуславку нема. Роксоланою називалась Настя Лісовська (1505—1561) — українка з Рогатина (тепер Івано-Франківської області), дружина турецького султана Сулеймана II. У 1520 р. потрапила у татарський полон і була продана у султанський гарем. Відігравала значну роль у політиці Османської імперії. З її ім'ям пов'язано спорудження ряду архітектурних пам'яток у Стамбулі і його околицях. У тексті однієї із попередніх редакцій поеми Куліш зробив такий коментар: "Хто не знає чи забув про Роксолану, попівну-бранку з Червоноруського Рогатина, що зробилась можновладною імператрицею в султана Солимана I, нехай читає про неї в XXX-й главі моєї "Истории воссоединения Руси".
19 Мов за змія-людожера Дочок оддавали... — Можливо, Куліш має на увазі відомий мотив боротьби Кирила Кожум'яки (а також і Георгія-зброєносця) із змієм, в якій Кожум'яка переміг і визволив доньку князя. Легенду про Кирила Кожум'яку Куліш опублікував у "Записках о Южной Руси" (Спб., 1857.— Т. 2.— С. 27—ЗО), зазначивши при цьому, що ця легенда походить із далекої старовини.
20 Кучман, шлях Татарський... — Тобто Кучманський шлях. Одне із відгалужень Чорного шляху (починався в Перекопі, перетинав пониззя Дніпра, проходив між верхів'ями Інгульця, Тясмнну і Росі в напрямі Умані, Тернополя), яким татари ходили у свої походи в XVI—XVIII ст. на Поділля і Західну Україну. Поблизу Тернополя з'єднувався із Чорним шляхом.
21 Колись давно ми з Струсями —братами... — Очевидно, йдеться про братів Щасного і Юрика Струсів, героїв "Пісні про смерть братів Струсів"

(1506). Як зазначає І. Франко, ця пісня не дійшла до нас, і тому він наводить, зокрема, таке свідчення про братів: "Того самого часу (1506) два Струсі, молоді брати і хоробрі войовники, погибли в битві з волохами. Про них іще й досі співають жалібні пісні, що в русинів звуться думами..." Далі І. Франко пише, що у битві "Щасний відразу був убитий, але Юрик (...] бився з волохами доти, доки його кінь постріляний не впав під ним" (Франка І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 42.— С. 456, 458).
22 Волощина — Волоська земля: назва Молдавського князівства в староукраїнських пам'ятках, народнопоетичній творчості та мовній практиці українців у минулому.
23 Серп'яга (Іван Підкова; ?—1578) — один із керівників спільної боротьби українців і молдаван проти турків. У 1577—1578 рр. був молдавським господарем. За наказом Стефана Баторія страчений у Львові.
24 Вишневецькі — український дворянський рід. Найвідоміші з них:1) Дмитро Іванович (?—1563), який у 1554—1555 рр. на острові Мала Хортиця збудував замок, перебував на службі в Росії. У боротьбі за молдавський престол зазнав невдачі і був страчений у Стамбулі. П. Куліш та інші історики саме його вважали Байдою; 2) Ярема (Єремія; 1612—1651) — відзначився у війні 1648—1654 рр. на боці Польщі.
25 Люцифер — назва вранішньої зірки (Венери). В християнській традиції одно із позначень сатани. Воно йде від ветхозавітного пророцтва про загибель Вавілона (див.: Книга пророка Ісаії.— 14, 12—15).
26 Лиса гора — історична місцевість на Печорську в Києві, на південний захід від Видубичів. Назва пов'язана із старовинними легендами про шабаші відьом і перевертнів на цій горі.
27 ...Кантемир, мовляли, Міч Кривавий... — У праці "Отпадение Малороссии от Польши" (М., 1888.— Т. 1.— С. 156—157) Куліш пише про нього як ватажка буджацьких татар. Уже після означених автором у поемі історичних подій Кантемир в 1624 р. був розбитий козацькими загонами С. Хмелецького.
28 ...Юрові святому... — Георгію Побідоносцю. В християнських і мусульманських переказах це воїн-мученик, з іменем якого пов'язаний мотив драконоборства. Зображується, як правило, на коні. Вступив у битву із змієм-людоїдом і, перемігши його, визволив дівчину.
29 Царград — давньоруська назва міста Константинополя.

30 ... до страшного суду... — у християнстві кінець світу, суд Ісуса Христа, який вдруге прийде на землю, над усіма людьми, які коли-небудь жили на світі. Для цього всі люди воскреснуть і дістануть за вироком Христа або вічне блаженство в раю, або вічну кару в пеклі.
31 Русалим (Єрусалим) — місто на півдні Західної Азії, розташоване на р. Кедроні поблизу Мертвого моря. Місце паломництва християн, іудеїв та мусульман. Поблизу Єрусалима на горі Голгофі був розп'ятий Ісус Христос і згодом похований у гробі в скелі.
32 Великдень — одне із головних свят у християнстві, пов'язане із смертю та воскресінням Ісуса Христа.
33 Святий Коран — основна книга мусульманської релігії. Складається з релігійних міфів, у яких Мухаммед висловлював своє нове осмислення навколишнього світу і людського буття. В основному склався в середині VII ст. Має 114 сур (частин), поділених на 90 мекканських і 24 мединських.
34 Самарянин — житель Самарії, спершу біблійного міста, а згодом області в Палестині
35 Осман.— Йдеться про Османа II (1605—1622), турецького султана з 1618 р. За його правління турецькі війська зазнали поразки у Хотинській війні 1620—1621 рр. Уклав у 1621 р. Хотинський мир. Згодом був убитий яничарами.
36 Добруджа — історична область між нижньою течією Дунаю й узбережжям Чорного моря. Південна Добруджа тепер перебуває у складі Болгарії, Північна — Румунії.
37 Аполлон — у давньогрецькій міфології син Зевса і Лето, брат Артеміди. Був богом музики, проводирем муз. Згодом набув дару насилати хвороби й виліковувати їх, провіщати майбутнє.
38 ...на Посуллі... — Місцевість навколо ріки Сули, лівої притоки Дніпра (тепер у Сумській і Полтавській областях).
39 …діди Бояни... — Боян — славетний давньоруський співець-гусляр другої половини XI — початку XII ст. Згадується у "Слові о полку Ігоревім". Тут Боян вживається у загальному значенні: співець, гусляр, кобзар.
40 Гординщина. — Очевидно, йдеться про ординщину: період монголо-татарського іга — традиційну назву системи експлуатації руських земель, встановлену після нашестя орд Батия в середині XIII ст.

Остаточно скасовано у 1480 р.
41 ...із Тигра до Євфрата... — Ріки в Південно-Східній Азії в Туреччині, Сірії та Іраку. Долина рік — давній центр цивілізації.
42 Кілія — місто на лівому березі Кілійського гирла Дунаю (тепер Одеської області). Відоме з XIV ст. У другій половині XVI — на початку XVII ст. козаки здійснили ряд походів на Кілію. Найбільш значними з них керували С. Наливайко і Г. Лобода в 1594—1595 рр. Кіліімське поле згадується в багатьох народних думах (див., наприклад, "Думу про козака Голоту").
43 Буша — місто-фортеця Брацлавського полку (тепер — село Ямпільського району на Вінниччині). В 1617 р. коронний гетьман С. Жолкевський зобов'язувався не допускати козацьких походів у Туреччину, але не зміг цього виконати.
44 ...з давнезних Аравійських давен... — Тобто з часів далеких, дохристиянських, старозавітних.
45 ...за Сян дорога Золотою звалась.— Сян (Сан) — ріка в Польщі на її кордоні з Україною, права притока Вісли. П. Куліш виводить цю назву через сутозолоті жупани, в які одягалися ординці, йдучи на Україну та в Польщу.
46 Гусятин — тепер місто в Тернопільській області на р. Збруч. Відомий з 1559 р.
47 Він Маріїного Сина Мав за путеводню... — Відомо, що мусульманство складалося під значним впливом християнства та іудаїзму, а сам Мухаммед часто вживав вирази із християнського вчення. В той же час така подібність пояснюється і спільністю джерел культурних традицій арабів і євреїв.
48 І як Бог сестру Адаму... — Йдеться про Єву, дружину Адама, першу жінку і праматір роду людського: "І вчинив Господь Бог, що на Адама спав міцний сон і заснув він. І Він узяв одне із ребер його, і тілом закрив його місце. І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама" (Буття, 2, 21—22).
49 ...світло, що з гори Сінаю... засвітилось, І вістю кроткою, благою з раю Між галілейських рибаків явилось... — Тобто голос і сила впливу Божого слова. На горі Сіпай Бог з'явився Мойсею і євреям, яких він вивів з Єгипту, у вигляді вогню і проголосив десять своїх заповідей та комплекс

морально-етичних основ подальшого життя народу. Гора Сінай "димувала через те, що Господь зійшов на неї в огні" (Вихід, 19, 18). Далі йдеться про проповідування Ісуса Христа у Галілеї, зокрема його чудо на Генісарейському озері (див.: Євангеліє від св. Луки, 5, 1—11).

50 ...у ковчезі Ноєвім святому... — У Ветхому Заповіті Ной — нащадок Адама в дев'ятому поколінні, правнук Єноха, син Ламеха. Персонаж повіствування про всесвітній потоп, влаштований Богом як помста людям за їх гріхи. Своїм праведним життям Ной заслужив прощення, і Бог наказав йому збудувати ковчег, узяти туди свою дружину і синів з невістками, а також "птаства за родом його, із худоби за родом її, із усіх плазунів землі за родом їх, — по двоє з усього увійдуть до тебе, щоб їх зберегти живими" (Буття, 7, 20). Його сини Сим, Хам і Яфет стали родоначальниками людських рас.

51 Висів ваш Байда, Митрик Вишневецький... — Згідно із українською народною піснею "В Цареграді на риночку" ("Пісня про Байду"), Байда був підвішений на залізні гаки у Стамбулі. Куліш ототожнює Байду із князем Дмитром Вишневецьким (див. драму П. Куліша "Байда, князь Вишневенький").

52 Хасеки-Хуррем. — Так називали Роксолану, дружину султана Сулеймана II. Див. примітку П. Куліша у тексті нашого видання.

53 ...город Софії, колись святої... — Йдеться про Константинополь, захоплений у 1453 р. турками і перейменований ними у Стамбул. У 532—537 рр. за вказівкою імператора Юстиніана I (бл. 482—565) був споруджений храм Софії. Вважався святинею християнської церкви до 1453 р. Згодом турки перетворили храм Софії на мечеть, а у XVI—XVIII ст. добудували чотири мінарети.

54 Аріанство — течія в християнстві, засновником якої був александрійський священик Арій (кінець III ст.— 336). Аріани заперечували, зокрема, єдиносутність Бога-отця і Бога-сина (тобто Ісуса Христа). Вселенські собори 325 і 381 рр. засудили аріанство як єресь. У дещо зміненому вигляді аріанство (як соцініанство) було відоме у Польщі, а також на Україні і Білоруси в XVI—XVII ст.

55 Несторіанство — християнська єретична секта, заснована константинопольським патріархом Несторієм у першій половині V ст.

56 Цербер — у старогрецькій міфології триголовий злий пес з хвостом і

гривою з гадюк, який охороняв вхід у підземне царство.
57 Нагаї.— Тобто Білгородська орда, чи Буджацька орда, чи Орда Малих нагаїв, чи Добруджська орда — одна із ногайських орд (феодально-державне утворення кочовиків (ногайців) на території від Північного Прикаспію і Приаралля до Тури і Ками і від Волги до Іртиша). Виділилася із Золотої орди і остаточно сформувалася у середині XV ст. У другій половиш XVI ст. розпалася на Велику Ногайську, Алтннську і Малу Ногайську орду. Була у залежності від Кримського ханства і Туреччини. Кочувала між гирлами Дністра і Дунаю. Проти неї у XV—XVIII ст. вели боротьбу козаки. В 1770 р. перейшла під протекторат Росії. Незабаром була ліквідована.
58 ...у Кафі Головешки тліють... — Кафа — середньовічна назва міста Феодосії. У XVI—XVII ст. була головним невільницьким ринком в Криму. Тут йдеться про штурм міста козаками в 1616 р., який супроводжувався великим розбоєм і руйнуванням. Тоді було визволено багато невільників.
59 А в Синопі й Трапезонті Попели біліють.— Синоп і Трапезонт (Трапезунд, Трабзон) — міста в Туреччині. Козаки у 1614 р. здійснювали походи на ці міста. Як стверджують історики, до Трапезунда не доходив ніхто з того часу, як турки оволоділи Малою Азією. Згодом козаки здобули Синоп, спалили арсенал і всі кораблі в гавані. Темі штурму міста Трапезунда присвячена "комедіо-опера" К. Гейнча "Поворот запорожців з Трапезунда" (1842).
60 Сагайдачний Петро Кононович (?—1622) — гетьман українських реєстрових козаків. Здійснив ряд успішних походів до Криму і Туреччини, очолював козацьке військо у Хотинській війні 1620—1621 рр., де був смертельно поранений. Дбав про розвиток української культури, з усім кошем вступив до Київського братства.
61 Скутар —передмістя Стамбула, розташоване на малоазійському березі Босфору.
62 Золотий Ріг — бухта біля виходу з Босфорської протоки у Мармурове море.
63 Геспер — у давньогрецькій міфології божество вечірньої зірки — найпрекраснішої із зірок. Геспер греки називали планету Венеру як вечірню зірку.
64 ...мов той преславний Аль-Рашид... — Халіф Гарун аль-Рашид правив у

786—809 рр., один із персонажів "Тисяча і однієї ночі". Відомий своєю любов'ю до розкошів, науки, поезії і музики.
65 Гроб замученого Бога... — Тобто гріб розіп'ятого на горі Голгофі поблизу Єрусалима Ісуса Христа. Тепер місце паломництва християн. З кінця XI ст. до другої половини XIII ст. відомо вісім хрестових походів у Єрусалим під гаслом визволення гробу Ісуса Христа від мусульман.
66 Солиман. — Тобто Сулейман I Кануні (Сулейман Пишний; 1495— 1566) — турецький султан з 1520 до 1566 р. За його володарювання Османська імперія досягла найвищої могутності і найбільших розмірів.
67 Ти з Письма Святого знаєш. Що сини Адама Прийдуть од восток і запад В рай до Авраама... — Авраам як "отець вірних" усиновляє по смерті кожного, хто увірував в істинного Бога, пригортаючи до свого лона. Див., наприклад, притчу про багатого й Лазаря (Євангеліє від св. Луки, 16, 19—31).
68 Як ми Болгарію в крові топили... — Очевидно, йдеться про похід козаків у Болгарію в 1606 р., коли вони, зокрема, взяли Варну.
69 Оборницький. — Під цим прізвищем в історії України відомий польський ксьондз, очевидець подій 20-х років XVII ст. на Україні. Під враженням маси озброєного "хлопства" гетьмана Бородавки і бурхливої атмосфери козацької ради, він писав: "Треба боятись, якби не дійшло до повстання, до селянської війни. Дуже вже вони розійшлися тут, побачивши себе в такім зборі й силі. [...] Боронь, Боже, тутешніх католиків |панів] [...] їм нікуди буде тікати... Все живе піднялося в козацтво" (Історія Української РСР: У 8 т.— К., 1979.— Т. 1.— Кн. 2.— С. 247).
70 ...Потія вигнали киями... — Іпатій Потій (1541—1613)— уніатський митрополит (1600—1613), один із засновників греко-католицької (уніатської) церкви на Україні, активний учасник Брестського собору 1596 р. У 1595 р. разом із луцьким єпископом К. Терлецьким при підтримці ряду інших історичних осіб почав переговори з польським королем Сигізмундом III і папою про унію православної церкви з католицькою. Автор ряду полемічних творів, спрямованих проти православної церкви і протестантства. Заснував греко-каталицьку колегію у Вільні й греко-католицьку школу в Бресті В даному випадку йдеться про призначення королем у 1599 р. Потія архімандритом Києво-Печерської лаври, куди він

не був допущений міщанами й козаками.
71 Рутський Веніамін (Йосип) (1574—1637) — київський уніатський митрополит з 1613 до 1637 рр. У 1628 р. провів реформу василіян, установивши центральну управу чину.
72 Успеннє. — Тобто Успення Божої Матері. Після вознесения на небо Ісуса Христа його мати постійно перебувала у пості і молитві з надією побачити сина. День її смерті був призначений самим Богом. Її тіло поховали поблизу Єрусалима в Гефсиманії. На третій день, коли апостол Хома підійшов до гробу, тіла її вже там не було. Церква вірить, що Матір Божу взято на небо. Саме свято Успення відоме з часів раннього християнства. Святкується 15 серпня за ст. ст. Йому передує двотижневий успенський піст.
73 Кунцевич Йосафат (Іван) (1580 — 1623) — релігійний діяч, активний захисник і прихильник унії. Ставши в 1618 р. архієпископом полоцьким, домігся підпорядкування своїй владі всіх православних церков і монастирів. У листопаді 1623 р. православні жителі Вітебська напали на його будинок і убили Кунцевича, а труп кинули в Двіну. Похований в Полоцьку. Папа Пій IX у 1867 р. зарахував Кунцевича до святих, проголосивши його патроном для Русі і Польщі.
74 Батий (Бату, Саїн-хан; 1208—1255) — монгольський хан і полководець, онук Чінгізхана. В 1236—1243 рр. здійснив похід до Східної та Центральної Європи. В 1239 р. зруйнував Переяслав і Чернігів, 1240 р.— Київ. З 1243 р. хан Золотої Орди.
75 Плетенецький Єлисей Михайлович (1554 — 1624) — український церковний культурний і громадський діяч. З 1599 р. архімандрит Києво-Печерської лаври, повернув лаврі земельні володіння, відібрані польською владою. Відкрив Києво-Печерську друкарню (1615) і надрукував 11 видань. Брав участь у церковному соборі 1596 р. у Бресті, де виступав проти унії.
76 Тур Никифор (?—1599) — архімандрит Києво-Печерської лаври з 1593 р. Один із активних противників Брестської унії в 1596 р.
77 Печерська лавра славою покрилась... — У XVI—XVII ст. Києво-Печерська лавра була одним із центрів науки і культури на Україні. Протистояла унії. В 1615 р. було відкрито друкарню, а 1631 р.— школу. У цих закладах працювали П. Беринда, А. Кальнофойський (автор праці

"Тератургима" з додатком плану Києва і Лаври) та ін.
78 ...плід Агари навісної... — У Ветхому Заповіті єгиптянка, рабиня Сари і наложниця Авраама. Бездітна Сара відповідно до тодішніх звичаїв пропонує, щоб її чоловік "увійшов" до Агари з тим, щоб усиновити майбутню дитину. Після суперечок з Сарою Агара втікає. Згодом у неї народжується войовничий син Ізмаїл.
79 Менгли-Гірей (Менгли-Герай; ?—1515) — кримський хан (1468—1515) — з династй Гіреїв. За його правління Кримське ханство вело війни з Великою ордою, Польщею, Литвою, брало участь у війні Туреччини проти Молдавії. Під кінець життя Менгли-Гірея його сини здійснили кілька походів на Росію. В 1482 р. орда напала на Україну, захопила і зруйнувала Київ.
80 ...вопль юроди Досифея... — Мається на увазі самаритянський претендент на сан месії, який виступив по смерті Христа. Широко застосовував місячну символіку: ЗО його вибраних учнів представляли дні місяця, а Олена — фінікійська блудниця, за аналогією свого імені з іменем Селени, — сам місяць. Згодом маг Симон (Симон-волох) відібрав у Досифея і сан, і Олену.
81 Схизматицька віра — схизма: розкол у християнській церкві (тепер вживається термін "розділення церков") у 1054 р. на римсько-католицьку і православну. На Україні в XVI—XV1I1 ст. католики називали православних схизматами (схизматиками).
82 Як смоква та Іонина в пустині. — Іона — ветхозавітний пророк. Після виконання повторного наказу Бога Яхве іде в столицю Ассірії Ніневію провістити її знищення (через 40 років). Жителі Ніневії розкаюються у своїх злочинах, і Бог їх прощає. Через те що його пророцтво не збулося, Іона просить у Бога смерті і йде в пустиню. Однак той змушує швидко вирости над головою пророка дерево, тінь якого радує Іона. Водночас Бог посилає черв'яка, який підточує дерево, і воно гине.
83 Мов Лазаря із гробу викликало... — Лазар — житель Віфанії (біля Єрусалима), брат Марії і Марфи, які колись пригостили Христа. Його воскресив Христос на четвертий день після поховання (див.: Євангеліє від св. Івана, 11).
84 Острозький Костянтин Іванович (бл. 1460—1530) — брацлавський і вінницький староста, великий гетьман литовський. Вславився як

полководець. Воював проти татар і Росії. Похований, як зазначає П. Куліш, в Успенській церкві Києво-Печерської лаври.
85 Острог — місто в Рівненській області на р. Вілії, відоме з 1100 р., значний національно-культурний центр.
86 Дубно—місто в Рівненській області на р. Ікві, відоме з 1100 р.
87 Заслав — місто на Волині на р. Горині. Колись називався Ізяславлем, відоме з 1127 р.
88 Содом—у Ветхому Заповіті— одне із двох міст (інше Гоморра), жителі яких були дуже розпусні і за це їх Бог знищив вогнем із неба. Біблія зазначає, що Содом і Гоморра знаходились у долині Сілим, де тепер Солоне море (Буття, 10, 19; 14, 2—24).
89 Торквемада Томас (бл. 1420 — 1498) — домініканський монах, керівник іспанської інквізиції. Відзначався винятковою жорстокістю. Головним у діяльності Торквемади було об'єднання Іспанії, для чого він реорганізував і розширив діяльність єзуїтів. У 1492 р. домігся вигнання з Іспанії євреїв і маврів.
90 Лойола Ігнатій (бл. 1491—1556) — іспанський теолог, засновник у 1534 р. ордену єзуїтів — католицького чернечого ордену "Товариства Ісуса" для боротьби проти Реформації і за зміцнення папської влади. Його девіз: "Мета виправдовує засоби".
91 Псальмист. — Йдеться про царя Давида, якого вважають автором "Псалтиря" або "Книги псалмів" (Старші Заповіт). У той же час ряд псалмів явно пізнішого походження.
92 ...по Десні й Супою... — Десна — річка на Україні і в Росії, ліва притока Дніпра. Супій — річка у Київській і Черкаській областях, ліва притока Дніпра.
93 Лико Семен (Симеон) — похований в Успенській церкві Києво-Печерської лаври. Єпітафія йому датована 1621 р., надрукована А. Кальнофойським у його книжці "Feratourgema" (1638), с. 43—44.
94 ...у Великій церкві спати вклався... — Йдеться про Успенський собор, найвідомішу будівлю Києво-Печерської лаври, її головний храм. Збудований у 1073—1078 рр., реставрований у 1723—1729 рр. Був місцем поховання визначних людей. Знищений в 1941 р.
95 ...Зевесів грім...— У давньогрецькій міфології Зевс звався також Громовержцем.

96 ...втопили у глибокім Пеклі, як Іуду! — Після відомої зради Ісуса Христа Іуда Іскаріот, один із апостолів, повісився. Він був проклятий Богом, як і кожен, хто повісився на дереві
97 Дніпрові пороги — виходи гранітів, гнейсів та інших порід українського кристалічного щита між містами Дніпропетровськом і Запоріжжям. Свого часу було дев'ять порогів: Кодацький, Сурський, Лоханський, Дзвонецький, Ненаситець (Ревучий), Вовницький, Будило, Лишній і Вільний. У Дніпровських плавнях нижче порогів на початку XVI ст. виникла Запорозька Січ.
98 Бородавка (Бородовка, Неродич) Яків (?—1621)—гетьман запорізького козацтва, обраний наприкінці 1619 р. виписними і нереєстровими козаками. В 1620 р. Бородавку було позбавлено гетьманства, а гетьманом став П. Сагайдачний. В 1621 р. командував сорокатисячннм козацьким військом під час Хотинської війни. Закутого в кайдани Бородавку невдовзі було страчено під Хотином. У літописах зазначено, що це була кара за напади на панські маєтки.
99 Борщагівка — тепер село Погребищенського району Вінницької області, розташоване на притоці р. Росі р. Оріховатці.
100 Шльонськ — Сілезія. Історична слов'янська область у верхній та середній течії р. Одри (Одер). З 1526 р. переважну частину Сілезії захопила Австрія, після 1740—1748 рр.— Пруссія. Тепер частина Сілезії належить Польщі, частина Чехо-Словаччині.
101 ...з ляхвою під Москву загнався... — Йдеться про похід запорозьких козаків під проводом П. Сагайдачного і польської армії королевича Владислава в Росію (1618 р.).
102 ...Косинського добром московським Цар обсилав...— Куліш має на увазі стосунки ватажка повсталих козаків К. Косинського (? — 1593) із російським царем Федором Івановичем у 1593 р.
103 Задля Димитріїв тих підставних. — Під іменем Дмитрія Івановича (1582—1591), сина царя Івана IV Васильовича, який загадково загинув в Угличі, діяли самозванці Лжедмитрій I (? — 1606) і Лжедмитрій II (? — 1610). Лжедмитрій I протягом 1605—1606 рр. був російським царем. Убитий під час повстання в Москві. Лжедмитрій II видавав себе за російського царя, який нібито врятувався під час повстання 1606 р. В 1608 р. окупував с. Тушино, звідки робив спроби захопити Москву.

Наприкінці 1609 в. втік до Калуги, де невдовзі був убитий.
104 Спогадав ти й про Остапа... — Очевидно, йдеться про київського і черкаського старосту Остапа (Євстахія) Дашкевича (? — 1535). Разом з кримськими татарами організував два походи на землі Російської держави. Історична традиція хибно вважала його першим козацьким гетьманом.
105 І самого Наливая, Що царем зовуть п'яниці... — Як пише І. Франко, "при кінці XVI ст. [...] в уяві польської шляхти явився претендент на українську корону в особі хороброго вояка та козацького ватажка Семена Наливайка. До його смерті [...] розійшла серед польської шляхти легенда, де він за життя велів звати себе "царем Наливаєм" і що його перед смертю посаджено на розпаленого залізного коня, а на голову вложено розпалену залізну корону (по іншій версії після такої коронації спалено в мідянім биці)" (Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 42. — С. 176). Там же Франко говорить про наявність уже в Наливайка ідеї самостійної Української держави. В той же час Франко справедливо висловлює сумнів щодо справжності таких пісень про Наливайка, пов'язуючи це із явно літературним походженням ряду пісень у зібранні Срезневського. Як зазначає упорядник тому творів І. Франка М. Яценко, про С. Наливайка все ж були складені народні пісні і посилається на "Запорожскую старину" І. Срезневського (Див.: Там же.— С. 520).
106 ..."во гресях родила грішна мати!" — Вислів із п'ятдесятого псалма (Книга псалмів), християнської щоденної молитви.
107 Дике Поле — історична територія між Доном, верхньою Окою та лівими притоками Десни і Дніпра. Назва виникла у XVI ст., коли селяни почали переселятися в пониззя Дніпра і на Дон, де оголошували себе вільними козаками, впроваджували власне самоуправління, будували укріплені лінії.
108 Зефір — у давньогрецькій міфології син Астрея й Еос, брат Борея й Нота, бог західного вітру.
109 Лютерського єретицтва... — Мартін Лютер (1483—1546) — діяч Реформації в Німеччині, основоположник лютеранства Виступив проти торгівлі індульгенціями. Основним догматом лютеранства є положення про спасіння душі через особисту віру (без посередництва духовенства). Лютерани об'єднуються в національні євангелістські церкви, які входять

до складу Всесвітньої лютеранської федерації (з 1947 р.).
110 І кальвін завзятих... — Маються на увазі учні і послідовники Жана Кальвіна (1509—1564),—діяча Реформації, засновника кальвінізму. Кальвін відзначався фанатичною нетерпимістю до противників свого вчення. Його діяльність сприяла поширенню протестантизму. В основі кальвінізму лежить догмат про "абсолютне напередвизначення" Богом людської долі ще до створення світу. Існує в трьох формах: реформатство, пресвітеріанство, конгрегаціоналізм. Поширений головним чином в англомовних країнах.
111 Медуза — у давньогрецькій міфології найжахливіша з трьох горгон (крилатих жінок-страховищ), погляд яких усе живе обертав у камінь. Серед них лише Медуза була смертною: Персей відрубав їй голову і віддав Афіні. З крові (чи тулуба) Медузи народився крилатий кінь Пегас.
112 Давид — цар Ізраїльсько-Іудейської держави в X ст. до н. е. Наділений рисами епічного героя. Виходець із міста Віфлеєма, молодший син Ієсея (із коліна Іуди), пастух. У бою переміг великана-філістимляна із Гата (Гефа) Голіафа. Батько Соломона.
113 Мов сугак на вольній волі... — Тут і через строфу цитата із відповідно другого і третього днів "древнего брачного торжества" із твору П. Куліша "Хуторянка, або Співана хвала молодої перед весільними гостьми".
114 Пісень до неї пісня обізвалась... — Куліш має на увазі "Пісню пісень" ("Пісню над піснями") — одну із книг Старого Заповіту.
115 Альдебаран — зірка першої величини в сузір'ї Бика, має ясно-червоне світло. Араби називали Альдебаран Абенезра, греки — Лампадіас чи Гіпохирос. Вважають, що ця зірка тотожна із духом Таштер в індусів, від якого залежить весняне рівнодення.
116 Петро Великий (1672—1725)—російський цар з 1682 р., імператор з 1721 р. Почав царювання як молодший цар разом з Іваном V Олексійовичем і співправителькою Софією Олексіївною. Поступово зосередив усю владу. Ряд енергійних заходів політики Петра I сприяв утвердженню абсолютизму в Росії. Приділяв увагу розвитку науки і культури.
117 ...Велика наша Катерина... — Тобто Катерина II Олексіївна (1729—1796) — російська імператриця з 1762 р. За час її правління були оформлені станові привілеї дворянства, посилилось гноблення селян.

Приєднала до Росії ряд земель. Ліквідувала гетьманство (1764), зруйнувала Запорозьку Січ (1775). 1783 р. на Лівобережжі і Слобожанщині юридичне оформила кріпосне право. Куліш загалом позитивно оцінював її правління. До наведеного Кулішем у тексті автографа свого коментаря у першодруці в ЛНВ (1901.— Кн. 3.— С. 258) Франко подав своє розуміння політики Катерини II: "З тим "великим світом" Куліш багато носився ще й у "Хуторній поезії", забуваючи, що слова "великий світ" зовсім не оригінальний український ковцепт, а давня московська титулятура царів, і що вжиті вони в українській (хто знає ще, чи народній, чи більше книжній) пісні не в значінню похвали, а в зв'язку з докором за те, що Катерина послухала графа Рум'янцова і занапастила козацькі вольности. Таке-то було все з Кулішем: загалом він відмовляв кобзарським пісням і думам усякої історичної стійности, але там, де в тих творах знаходив щось таке, що бодай здалека, вирване зі зв'язку, підпирало його хоробливо-пристрасні погляди, давав тим словам вагу і вартість більшу від яких хочете документальних свідоцтв. Таке було, прим [іром], з тим куплетом народної пісні, де буцімто українські жінки проклинають Хмельницького: "Бодай Хмеля Хмельницького перва куля не минула!" Се прокляття Куліш на всі лади повторяв і в своїх українських і в російських памфлетах, не дбаючи зовсім про те, що пісня говорить про "Хмеля-Хмельниченка", отже, по всій правдоподібностя про Юрася, а не про Богдана. Характерний приклад неоправданої заїлості Куліша против Хмельницького вказаний мною в праці "Хмельнищина 1648—1649 років у сучасних віршах", стор. 42—43".

118 Як Магомет в Медину ще втікав. — Медина — друге священне місто (після Мекки) у мусульман. Мухаммед, не визнаний жителями Мекки, знайшов підтримку в Медині, де і похований. Переселення Мухаммеда до Медини набуло в мусульманській традиції типових рис втечі пророка, як і в Біблії.

119 Всезнание обіцяв диявол Єві, Як замутив їй розум у раю...— Живучи у раю, Єва і Адам могли все їсти, крім плодів з дерева із середини саду. Змій, спокусивши Єву, змусив їх обох з'їсти цей плід, обіцяючи, що "ваші очі розкриються, і станете ви, немов Боги, знаючи добро й зло" (Буття, 3, 5).

120 Сатанаїл—середньовічні богомоли (єресь на християнському грунті,

типологічна манихейству) говорили про Сатанаїла (Сатана плюс el, "Бог") як сина Бога і брата Ісуса Христа.